T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ŞURADAN SALTANATA: DÖRT HALİFEDEN MUAVİYE VE YEZİD'E İKTİDARIN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERAT TÜZGEN

BALIKESİR, 2026

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ŞURADAN SALTANATA: DÖRT HALİFEDEN MUAVİYE VE YEZİD'E İKTİDARIN DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BERAT TÜZGEN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. TAHSİN GÜLER

BALIKESİR, 2026

T.C.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda 202412533014 numaralı Berat TÜZGEN'in hazırladığı "Şuradan Saltanata: Dört Halifeden Muaviye ve Yezid'e İktidarın Dönüşümü" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 2 Temmuz 2026 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına Oy Birliği ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Doç. Dr. Salih TOSUN İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Tahsin GÜLER İmza

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ersoy KUTLUK İmza

Doç.Dr. Öznur IŞIK
Enstitü Müdür Yardımcısı

Enstitü Onayı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.
- Yükseköğretim Kurulu tarafından 2024 yılında yayınlanan "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Faaliyetlerinde Üretken Yapay Zekâ Kullanımına Dair Etik Rehber" ve Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Çalışmalarda Üretken Yapay Zekâ Kullanımı: Etik İlkeler ve Uygulama Rehberi hakkında bilgi sahibiyim. Üretken yapay zekânın kullanılmasına ilişkin doğabilecek sorumluluklarımı kabul ettiğimi beyan ederim

02/03/2026

Berat TÜZGEN

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in vefatının ardından İslam toplumunda ortaya çıkan yönetim meselesi, yalnızca siyasi bir sorun değil; aynı zamanda dini, toplumsal ve hukuki boyutları olan tarihsel bir kırılma noktasıdır. Erken İslam döneminde liyakat ve istişare esasına dayalı yönetim anlayışı, uygulamadaki örnekleriyle birlikte dikkat çekmiş ve bu anlayış, iktidarın şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan ve yaklaşık otuz yıllık bir süreci kapsayan dönem incelenmiş; Dört Halife devrinin ardından yaşanan önemli kırılma ile yönetim anlayışının hanedan ve soy esasına dayalı bir yapıya dönüşmesi, tarihsel süreç içerisinde ele alınarak çalışma tamamlanmıştır.

Tez yazım sürecinde bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşarak yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Tahsin GÜLER'e teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte fikir alışverişinde bulunduğum sınıf arkadaşlarıma ve desteklerini her zaman hissettiğim aileme teşekkürlerimi sunarım.

BALIKESİR, 2026 **BERAT TÜZGEN**

ÖZET

ŞURADAN SALTANATA: DÖRT HALİFEDEN MUAVİYE VE YEZİD' E İKTİDARIN DÖNÜŞÜMÜ

TÜZGEN, Berat
Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tahsin GÜLER
2026, 82 Sayfa

Erken İslam tarihinde iktidarın dönüşümü, Dört Halife döneminden başlayarak Muaviye ve Yezid dönemine uzanan süreçte ele alınmakta ve İslam siyasal düşüncesinde otorite anlayışının geçirdiği yapısal değişim incelenmektedir. Araştırma, iktidarın meşruiyet temelleri ile yönetim biçimlerinin dönüşümünü hem kuramsal hem de tarihsel bir perspektiften bütüncül biçimde değerlendirmektedir. Bu bağlamda, erken İslam toplumunda siyasal karar süreçlerinde belirleyici olan şura ilkesinin rolü, Dört Halife dönemi ve Emevi yönetimi üzerine yapılan modern araştırmalar ışığında analiz edilmiş; iktidarın meşrulaştırılma biçimleri ve güç ilişkilerinin tarihsel bağlamda nasıl şekillendiği ortaya konmuştur.

Kuramsal çerçevede, şura ve iktidar kavramları, siyasal meşruiyet ve otorite ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Bu yaklaşım, tarihsel süreçte seçim ve istişare esasına dayalı karar mekanizmalarının nasıl işlediğini ve zamanla merkeziyetçi bir iktidar modeline nasıl dönüştüğünü anlamaya olanak sağlamaktadır.

Tarihsel süreç bölümünün analizinde, Dört Halife döneminde halife seçiminin meşruiyetini istişare-şura ve liyakat zemininde kurduğu; seçilen kişinin önce şura çevresinden biat alıp ardından genel biat yoluyla toplum rızasına dayandırıldığı tespit edilmiştir. Dört Halife sonrasında Emevi iktidarının başlangıcıyla birlikte belirgin bir kırılma yaşanmıştır. Yaşanan kırılmayla birlikte, meşruiyet üretiminin şura merkezli rıza anlayışından hanedan temelli süreklilik modeline keskin biçimde evrildiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, erken İslam toplumunda şura esasına dayalı karar mekanizmalarının zamanla kalıtsal ve merkezi bir iktidar modeline dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm, siyasal meşruiyetin üretim biçimini, otoritenin dayandığı kaynakları ve yönetim pratiklerini doğrudan etkilemiştir. Sürecin bütüncül biçimde değerlendirilmesi, iktidarın istişare ve rıza zemininden hanedan temelli süreklilik anlayışına yönelişini görünür kılarak, erken İslam siyasal tarihinde keskin bir dönüşümün yaşandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Meşruiyet, Şura, Hilafet, Salta

ABSTRACT

FROM SHURA TO SULTANATE: TRANSFORMATION OF AUTHORITY IN EARLY ISLAM FROM THE FOUR CALIPHS TO MU'AWIYA AND YAZID

TÜZGEN, Berat
Master Thesis, Department of Politicial Science and Public Administration
Advisor: Prof. Dr. Tahsin GÜLER
2026, 82 Pages

The transformation of authority in early Islamic history is examined through the period extending from the era of the Four Caliphs to the reigns of Muʿawiya and Yazid, focusing on the structural changes in the understanding of authority within Islamic political thought. The study evaluates the foundations of legitimacy and the evolution of governance practices from both theoretical and historical perspectives. In this context, the role of the principle of shura which was decisive in political decision-making in early Islamic society has been analyzed in light of modern research on the Four Caliphs and Umayyad administration, alongside an assessment of how the legitimization of authority and power relations were historically shaped.

Within the theoretical framework, the concepts of shura and authority are examined in relation to political legitimacy and power relations. This approach provides insight into how decision-making mechanisms based on consultation and selection functioned historically and how they gradually evolved into a centralized and hereditary model of authority.

In the analysis of the historical process, it has been determined that during the period of the Four Caliphs, the legitimacy of the caliphate was based on consultation-shura and merit, with the chosen individual first receiving allegiance from the shura circle and then from the general public, thus establishing the legitimacy through societal consent. After the period of the Four Caliphs, with the beginning of the Umayyad rule, a distinct break occurred. With this break, it has been observed that the process of legitimacy production sharply evolved from the shura-based concept of consent to a model of continuity based on dynastic rule.

In conclusion, it is evident that decision-making mechanisms based on shura in early Islamic society gradually transformed into a hereditary and centralized model of rule. This transformation directly affected the ways political legitimacy was produced, the sources upon which authority rested, and the practices of governance. A holistic evaluation of the process makes this shift visible by demonstrating that a sharp transformation took place in early Islamic political history, as power moved from a framework grounded in consultation and communal consent toward a dynastic logic of continuity.

Keywords: Authority, Legitimacy, Shura, Caliphate, Sultanate

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR LİSTESİ x
1. GİRİŞ 1
1.1. Araştırmanın Konusu 2
1.2. Araştırmanın Amacı 3
1.3. Araştırmanın Önemi 3
1.4. Araştırmanın Varsayımları 3
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları 4
1.6. Tanımlar 4
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 6
2.1. İktidar, Otorite ve Meşruiyet Kavramı 6
2.1.1. İktidar Kavramı 6
2.1.2. Otorite ve Meşruiyet Kavramı 8
2.1.3. Max Weber'in Otorite Tipolojisi 10
2.2. İslam Siyasal Düşüncesinde Yönetim İlkeleri 12
2.2.1. İstişare ve Şura 12
2.2.2. Liyakat ve Biat 14
2.2.3. Hilafet Kurumu (Halifelik) 16
2.2.4. Saltanat ve Hanedanlık Modeli 17
3. YÖNTEM 19
3.1. Araştırmanın Modeli 19
3.2. Evren ve Örneklem 19
3.3. Verilerin Toplanma Süreci 19
3.4. Verilerin Toplanma Süreci 20

3.5. Verilerin Analizi 20
4. BULGULAR VE YORUMLAR 21
4.1. İslam Öncesi Mekke'nin İktidar ve Otorite Yapısı 21
4.2. Hz. Ebubekir Dönemi: Seçim Süreci ve Siyasi Birlik (632-634) 23
4.2.1. Sakife Toplantısı 24
4.2.2. Meşruiyet Temelleri ve Biat Süreci 25
4.2.3. Ridde Olayları ve Merkezi Otoritenin Sağlanması 27
4.3. Hz. Ömer Dönemi Şura, Kurumsallaşma ve Adalet (634-644) 29
4.3.1. Şura Heyeti ve Seçim Süreci 29
4.3.2. Hazreti Ömer' in Yönetim Anlayışı ve Adalet İlkesi 30
4.3.3. Devletin Kurumsallaşması: Fetihler ve İdari Düzenlemeler 32
4.4. Hz. Osman Dönemi: Yönetim Tartışmaları ve Meşruiyet Krizi (644-656) 35
4.4.1. Seçim Süreci 35
4.4.2. Atamalar ve Yönetim Tartışmaları 37
4.4.3. Muhalefet Hareketi ve Kuşatma Süreci 47
4.5. Hz. Ali Dönemi: İç Savaş ve Meşruiyet Mücadelesi (656-661) 48
4.5.1. Halifeliği Seçimi ve Biat Süreci 49
4.5.2. Cemel ve Sıffin Olayları 51
4.5.3. Hakem Olayı ve Haricilerin Ortaya Çıkışı 54
4.6. Muaviye Dönemi: Güç ve Hanedanlık (661-680) 57
4.6.1. Siyasi Güç İnşası 58
4.6.2. Otoritenin Merkezileşmesi 60
4.6.3. Yezid'in Yönetim Süreci (680-683) ve Hilafetin Tarihsel Seyri 63
5. SONUÇ VE ÖNERİLER 70
5.1. Sonuçlar 70
5.2. Öneriler 73
KAYNAKÇA 76

KISALTMALAR LİSTESİ

Hz.: Hazreti

s.: Sayfa

b. : İbn/Bin (…'ın Oğlu)

1. GİRİŞ

İslam tarihinin ilk dönemleri, siyasal otoritenin teşekkülü ve meşruiyetin hangi temellere dayandırıldığı bakımından büyük önem taşımaktadır. Hz. Muhammed dönemi, yönetim anlayışının şekillendiği ve toplumsal karar alma mekanizmalarının temellendiği bir sürece işaret eder. Kur'an'da yer alan "iş hakkında onlara danış" buyruğu (Al-i İmran, 159), siyasal kararların tek taraflı değil, istişareye dayalı biçimde alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu ilke, erken İslam toplumunda şura anlayışının temel referans haline gelmesini sağlamış ve karar süreçlerinde ortak aklın önemini vurgulamıştır. Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslüman topluluk, yeni bir yönetim modeli oluşturma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmış; bu süreçte şura, siyasal otoritenin belirlenmesinde yol gösterici bir prensip olarak benimsenmiştir (Al-Raysuni, 2011, s. 9–10). İlk halifelerin seçimi de bu çerçevede değerlendirilmiş ve yönetime dair meşruiyetin toplumsal rıza ve istişare temelli olduğu erken dönemde kurumsallaşmaya başlamıştır.

Hz. Muhammed döneminde ve hemen sonrasında Müslümanlar, siyasal karar alma süreçlerinde istişare yöntemini benimsemişlerdir. Hz. Ebubekir'in halife olarak belirlenmesi sırasında sahabenin bir araya gelerek görüş bildirmesi, şura ilkesinin fiilen uygulandığını ortaya koymaktadır (Bozkurt, 2019, s. 50). Aynı şekilde, Hz. Ömer'in istişareye önem verdiği bilinmekteydi. Bu nedenle Hz. Ebubekir, vefatından önce halifelik için tercihini Hz. Ömer'den yana kullanmış ve sahabenin ortak onayıyla Hz. Ömer göreve gelmiştir. Hz. Ömer, istişare ilkesini devlet yönetiminin kurumsal bir unsuru haline getirerek şura meclisinin işlevselliğini daha da güçlendirmiştir (Sucilawati, 2020, s. 20).

Bununla birlikte, İslam dünyasında yönetim anlayışı toplumsal ve siyasal koşulların etkisiyle zaman içinde farklılık göstermiştir. Hz. Osman döneminde genişleyen toplum yapısıyla birlikte artan gerilimler ve muhalefet hareketleri, Hz. Ali dönemindeki iç çatışmalarla şekillenen sürecin zeminini hazırlamıştır. (Uysal, 2020, s. viii). Bu gelişmeler, İslam siyaset düşüncesinde şura ve iktidar kavrayışını dönüştürmüş; Dört Halife döneminin istişare temelli yönetimi zamanla zayıflayarak saltanat sistemine evrilmiştir.

Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Müslüman toplum, büyük oğlu Hz. Hasan'ı halife olarak kabul etmiştir. Ancak dönemin siyasi şartları ve devam eden karışıklıklar nedeniyle Hz. Hasan, Müslümanların birliğini korumak amacıyla hilafeti Muaviye'ye devretmiştir. Muaviye daha sonra oğlu Yezid'i veliaht ilan ederek halifeliğin babadan oğula geçen bir yapıya dönüşmesinin önünü açmıştır. Yezid'in iktidarı döneminde meydana gelen Kerbela olayı, Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin hayatlarını kaybetmesiyle sonuçlanmış; bu gelişme şura temelli seçim anlayışının fiilen sona erdiğini ve hilafetin saltanat sistemine dönüştüğünü göstermiştir. (Kaya, 2022, s.59-61). Bu dönüşüm, yalnızca yönetim modelini değil, aynı zamanda meşruiyet anlayışını da değiştirmiştir. Saltanat düzeninde iktidar, hanedan bağı üzerinden kurumsallaşmış; bu çerçevede siyasal istikrar sağlanmaya çalışılmış olsa da toplumda yeni tartışmalar ve siyasal kırılmalar ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan bu tarihsel süreç, İslam siyasal düşüncesinde iktidarın meşruiyeti, yönetim biçimi ve toplumsal katılım gibi temel kavramların sürekli bir dönüşüm içinde olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, Hz. Peygamber dönemiyle temelleri atılan ve Dört Halife döneminde kurumsallaşan şura anlayışının, Muaviye dönemiyle birlikte saltanata evrilme sürecini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmada, siyasal iktidarın meşruiyet temelleri, danışma mekanizmasının işleyişi ve yönetim anlayışındaki dönüşüm tarihsel ve kavramsal bir perspektifle ele alınmaktadır. Çalışma, klasik İslam tarih kaynakları ve modern literatür ışığında yürütülmüş olup, İslam siyasal düşüncesindeki yönetim modelinin gelişimini bütüncül bir biçimde değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1.1. Araştırmanın Konusu

İslam tarihinde Hz. Ebubekir ile başlayan Dört Halife dönemindeki yönetim anlayışının, Emevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte geçirdiği dönüşüm bu çalışmanın odak noktasıdır. Dört Halife döneminde öne çıkan şura ilkesi, yani ileri gelen kişilerin bir araya gelerek meclis oluşturması ve lideri ortak kararla belirlemesi, yönetim anlayışının temelini oluşturmuştur. Bu dönemde kararlar istişare yoluyla alınmış, liderlik seçimle ve toplumun genel kabulüyle şekillenmiştir.

Muaviye döneminden itibaren ise yönetim anlayışının yeni bir evreye geçtiği görülmektedir. Siyasi otorite, şura temelli yapıdan uzaklaşarak kalıtsal ve hanedan merkezli bir modele yönelmiş; liderlik seçim esasından saltanata dönüşmüştür. Böylece yönetim sistemi, aile temelli ve merkezi bir yapıya dayanmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, dönemin siyasi gelişmeleri, toplumsal şartları ve yaşanan iç çatışmalar çerçevesinde ele alınmakta; istişareye dayalı yapının yerini giderek saltanat esaslı bir anlayışa bıraktığı açıklanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hz. Muhammed'in hem peygamber hem de devlet başkanı olarak görev yapmasının ardından, liderlik sorunu gündeme gelmiş ve halife seçimi, Hz. Ebubekir'den Hz. Ali'ye kadar şura ve istişare prensiplerine dayalı olarak yapılmıştır.

Bu araştırma, söz konusu dönemde uygulanan bu yönetim modelini incelemekte ve daha sonra Emevi yönetimiyle birlikte siyasi otoritenin kalıtsal bir yapıya dönüşerek saltanat sistemine evrilmesini değerlendirmektedir. Böylece, İslam tarihinde istişare temelli yönetim anlayışından hanedan merkezli bir yapıya geçişin tarihsel koşulları ve etkileri ortaya konulmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslüman toplumda liderliğin nasıl belirlendiği, İslam tarihinin en kritik konularından biridir. Hz. Ebubekir ile başlayıp Hz. Ali ile sona eren dönemde benimsenen şura esaslı yönetim anlayışı ile Emevi döneminde ortaya çıkan kalıtsal otorite yapısının karşılaştırılması, İslam siyasal düşüncesindeki dönüşümü anlamaya katkı sağlamaktadır.

Bu araştırma, söz konusu değişimi tarihsel bağlamda tarafsız bir yaklaşımla ele alarak, iktidar ve meşruiyet gibi kavramların İslam siyaset geleneğindeki yerini daha net ortaya koyması bakımından önemlidir.

1.4. Araştırmanın Varsayımları

Hz. Muhammed'in vefatının ardından ortaya çıkan liderlik belirleme

sürecinin İslam toplumunun siyasal yapısını doğrudan etkilediği ve bu sürecin Dört Halife döneminde şura esasına göre şekillendiği varsayılmaktadır. Aynı şekilde, Emevi döneminde siyasal otoritenin kalıtsal bir yapıya doğru evrilmesinin, İslam siyaset geleneğinde belirgin bir yönetim modeli değişikliğine yol açtığı kabul edilmektedir. Bu dönüşümün sebeplerini ve sonuçlarını ortaya koymak amacıyla, dönemle ilgili güvenilir olduğu varsayılan tarihi kaynaklar ve çağdaş akademik çalışmalar seçilmiş, bu bilgiler tarihsel bağlamı dikkate alınarak tarafsız ve sistematik bir biçimde analiz edilmiştir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada, İslam tarihinde yönetim anlayışındaki değişim, Hz. Ebubekir'in halifeliğiyle başlayan 632 yılı ve Emevi Devleti'nin ikinci halifesi Yezid'in saltanatının sona erdiği 683 yılı arasındaki dönemle sınırlıdır. Çalışma, Dört Halife dönemindeki şura temelli yönetim anlayışı ile Emevi döneminde ortaya çıkan kalıtsal otorite modeline odaklanmaktadır.

Araştırma, ulaşılabilen klasik İslam tarih kaynakları, çağdaş akademik çalışmalar, yüksek lisans ve doktora tezleri, bilimsel makaleler ve güvenilir dijital veri tabanları ile sınırlıdır. Olaylar, dönemin sosyal ve siyasi şartları çerçevesinde değerlendirilmiş olup bulgular bu zaman dilimi ve kaynaklar dahilinde geçerlidir.

1.6. Tanımlar

Ashap: Sahabelerin tamamını ifade eden topluluk adı; sahabe kelimesinin çoğul hali.

Emeviler: 661 yılında kurulan, hanedan temelli yönetim uygulayan ilk İslam devleti.

Ensar: Hicret sonrasında Medine'de Muhacirleri karşılayıp destekleyen Müslümanlar.

Halifelik: Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslüman toplumu dini ve siyasi açıdan yöneten makama verilen ad.

Hicret: Hz. Peygamber döneminde Müslümanların Mekke'den Medine'ye gerçekleştirdikleri göç.

İstişare: Karar alma sürecinde fikir danışılması ve ortak akla başvurulması uygulaması.

Muhacir: Hicret sırasında Mekke'den Medine'ye göç eden Müslüman.

Sahabi: Hz. Peygamber'i görüp ona iman eden ve ölümünde de Müslüman olarak vefat eden kişi.

Şura: Müslüman toplumda önemli kararları, dönemin önde gelen kişilerinin görüş alışverişi yaparak ortak irade ile belirlemesi ilkesi.

Veraset: Yönetim yetkisinin veya hükümdarlığın, soy ve akraba bağına dayanarak miras yoluyla aktarılmasını esas alan sistem.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde, çalışmanın kuramsal temelleri ortaya konularak iktidar, otorite ve meşruiyet kavramları teorik bir çerçevede değerlendirilmektedir. Ayrıca, İslam siyasal düşüncesinde yönetim anlayışının dayandığı temel kurumlar olan şura, hilafet ve saltanat ilkeleri incelenmekte ve siyasal otoritenin meşruiyet zemini ele alınmaktadır.

2.1. İktidar, Otorite ve Meşruiyet Kavramı

Bu bölümde, siyasal düşüncenin temelini oluşturan iktidar, otorite ve meşruiyet kavramları ele alınmaktadır. Bu üç kavram, yönetim olgusunun teorik çerçevesini belirleyerek siyasal gücün kaynağı, uygulanışı ve toplumsal kabulü arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Ayrıca, Max Weber'in bu kavramlara ilişkin geliştirdiği otorite tipolojisi, bölümün kuramsal derinliğini güçlendirmekte ve analizlerin pekişmesine katkı sağlamaktadır.

2.1.1. İktidar Kavramı

İktidar, siyaset bilimi ve sosyolojinin temel kavramlarından biridir ve toplumların örgütlenme biçimi ile otorite yapılarının anlaşılmasında merkezi bir rol oynar. Genel bir tanımla iktidar, bir öznenin başka bir öznenin davranışlarını kendi iradesi doğrultusunda değiştirme ve yönlendirme kapasitesidir. Bu bağlamda iktidar yalnızca zor kullanma yeteneği değildir; aynı zamanda ikna, meşrulaştırma, ödüllendirme ve gündem belirleme gibi çeşitli mekanizmalarla toplumsal davranış üzerinde etki kurma gücüdür (Kapani, 2006, s. 49-51).

İktidar, yalnızca fiziksel güç veya yaptırım kapasitesi değil; toplumu yönlendirme, çıkarları biçimlendirme ve karar süreçlerine yön verme yeteneği olarak görülür. Robert Dahl, iktidarı "A'nın, B'ye aksi halde yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme gücü" şeklinde tanımlar ve böylece iktidarın temelinin ilişkisel ve davranışsal etki olduğunu vurgular (Dahl, 1957, s. 203). Kapani ve Dahl, iktidar kavramını farklı yöntemlerle ele alsalar da aynı noktada buluşmuşlardır. Her iki yaklaşımda da iktidar, yalnızca bir baskı aracı değil; yönlendirme, ikna ve etkileme

gücüyle kendi meşruiyet zeminini oluşturabilen dinamik bir olgu olarak görülmektedir.

Max Weber'e göre ise iktidar, sosyal ilişkiler içinde bir aktörün kendi iradesini diğer aktörlerin direnişine rağmen gerçekleştirebilme şansıdır ve modern devlet, meşru fiziksel şiddet tekeline sahip olma iddiasıyla tanımlanır (Weber, 1946, s. 78). Böylece iktidar, sadece baskı ve zor yoluyla değil, aynı zamanda meşruiyet temeli üzerinden kurumsallaşır. Weber, meşruiyet kaynaklarını geleneksel, karizmatik ve yasal-rasyonel otorite olarak üç kategoride açıklamakta (Weber, 1946, s. 79). İktidarı yalnızca bir güç ilişkisi olarak değil, aynı zamanda meşruiyet arayışıyla biçimlenen bir toplumsal olgu olarak ele almıştır.

Michel Foucault, iktidarı daha farklı bir düzlemde ele alır. Ona göre iktidar, belirli aktörlerin tekelinde olan bir yapı değil, toplumun her alanına nüfuz eden, mikro ilişkilerde işleyen ve bilgi üretimiyle doğrudan bağlantılı bir ağdır. Foucault'ya göre "iktidar her yerdedir; çünkü her yerde üretilir" (Canpolat ve Ural, 2024, s. 1192-1193). Böylece Foucault, iktidarı yalnızca yönetenlerin değil, aynı zamanda yönetilenlerin de dahil olduğu çok katmanlı bir ilişki ağı olarak tanımlar.

Gözler, iktidar kavramını anayasal bağlamda değerlendirerek, onu asli kurucu ve tali kurucu iktidar olmak üzere iki farklı biçimde ele alır. Asli kurucu iktidar, yeni bir anayasal düzen kurma ve devletin temel yapısını belirleme yetkisini ifade eder; hukuken sınırsız ve üstün bir nitelik taşır. Buna karşılık tali kurucu iktidar, mevcut anayasal düzen içinde yapılan değişikliklerle sınırlıdır ve hukuk kuralları çerçevesinde işler (Gözler, 2020, s. 84–85). Böylece Gözler, iktidarın yalnızca siyasal bir güç değil, aynı zamanda hukuki bir yetki biçimi olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular.

İktidar, varlığını sürdürebilmesi için yalnızca güç kullanarak bunu elde edemez. Toplumun değerleri, inanç sistemleri ve ortak kabulleriyle uyum içinde olması gerekir. Güç, ancak insanlar buna rıza gösterdiğinde gerçek bir iktidara dönüşür. Siyasal iktidar, bu rızayı oluşturmak ve sürdürmek için yalnızca hukuki araçları değil; ekonomik yapıları, kültürel değerleri, inanç sistemlerini, eğitim kurumlarını, medya ve bilgi kaynaklarını da kullanarak toplumsal meşruiyetini pekiştirir (Bulut, 2013, s. 4–5). Böylece iktidar, sadece zorlayıcı bir güç değil, aynı zamanda toplumun ortak bilinç ve onay zemininde kök salan bir olgu hâline gelir.

Sonuç olarak, iktidar kavramı hem siyaset bilimi hem de sosyoloji açısından çok boyutlu bir anlam taşımaktadır. Kapani ve Dahl, iktidarı bireyler arası bir etki ve yönlendirme ilişkisi olarak ele alırken, Weber bu ilişkiye meşruiyet ve otorite boyutunu ekleyerek modern devletin yapısını açıklamıştır. Foucault ise iktidarı yalnızca yönetenlerin değil, yönetilenlerin de parçası olduğu, bilgiyle iç içe geçmiş yaygın bir ağ olarak tanımlamıştır. Gözler, bu teorik çerçeveyi hukuki düzleme taşıyarak iktidarı asli ve tali kurucu biçiminde sınıflandırmış; Bulut ise iktidarı, toplumun bilinç, değer ve inanç sistemleriyle uyum içinde işleyen bir güç olarak değerlendirmiştir. Tüm bu yaklaşımlar birlikte değerlendirildiğinde, iktidarın yalnızca güç kullanımıyla değil; hukuk, değerler, inanç sistemleri ve bilgiyle kurulan toplumsal bir denge unsuru olduğu görülür. Dolayısıyla iktidar, farklı disiplinlerin kesişiminde ele alınması gereken, dinamik ve çok katmanlı bir olgudur.

2.1.2. Otorite ve Meşruiyet Kavramı

Siyasal istikrarın sağlanması ve toplumsal düzenin devamı, otorite ile meşruiyet kavramlarının uyumuna bağlıdır. Otorite, yönetenlerin karar alma ve bu kararları yürütme hakkının tanınması anlamına gelirken; meşruiyet, söz konusu hakkın toplum tarafından haklı ve yerinde kabul edilmesidir. Bu nedenle otorite, yalnızca gücün uygulanmasından değil, yönetilenlerin rızasına dayanan bir kabulden beslenir (Gönenç, 2001, s. 132-134). Ancak rızaya dayalı siyasal otorite, gücün uygulanması ve itaatin sağlanmasının ötesinde, yönetilenlerin bu otoriteyi haklı ve yerinde görmesine dayanır. Bu bağlamda Cipriani, meşruiyeti toplumsal olayların ilkeler veya temel sebeplerden hareketle haklılığının gerekçelendirilmesi olarak tanımlar (Kutluay, 2019, s. 13). Siyasal otoritenin gücü, yalnızca kurumsal yaptırımlardan değil, toplumun yönetime duyduğu güven ve rızadan beslenir. Bu rıza zayıfladığında, yönetim ile halk arasındaki bağ gevşer; sonuçta otorite meşruiyetini yitirir ve siyasal düzenin istikrarı sarsılır.

Güç, dirençle karşılaşılsa dahi istenen sonucu elde etme kapasitesini ifade ederken; otorite, bu gücün meşru kabul edilmesi sonucunda gönüllü itaatle kendini gösterir. Bu nedenle meşruiyet, otoritenin yalnızca kaynağı değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde kabul görmesini şart koşan sınırlayıcı bir ilkedir (Ok, 2017, s. 45). Hukuka dayanmak, bir yönetimin meşruiyeti için gerekli olsa da tek başına yeterli değildir. Eğer hukuk, toplumun adalet anlayışıyla örtüşmüyor ya da halkın

vicdanında karşılık bulmuyorsa, yönetim meşruiyetini korumakta zorlanır. Bu durumda otorite, toplumsal rızadan çok zorlayıcı araçlara dayanmak zorunda kalır ve siyasal istikrar giderek zayıflar. (Gönenç, 2001, s. 135). Meşruiyet kavramı, hukuksal yapının ötesinde sosyolojik bir içeriğe sahiptir. Bir yönetimin meşruluğu yalnızca yasal dayanaklara değil, aynı zamanda toplumun değerleri, inançları ve adalet anlayışıyla kurduğu dengeye bağlıdır. Hukuki temeller geçerliliği sağlayabilir; ancak yönetim, toplumun rızasına dayandırılmıyorsa istikrarlı bir güç olmaz.

Max Weber, meşru otoriteyi geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal otorite şeklinde üç ideal tip altında incelemiştir: Geleneksel otorite, tarihsel alışkanlıklar ve kültürel normlara dayalıdır; bu çerçevede itaat, kutsal veya köklü görülen geleneklere gösterilen bağlılığın sonucudur (Özdemir, 2014, s. 75). Karizmatik otorite, liderin sıra dışı niteliklerine ve toplumda uyandırdığı inanca dayanırken; yasal-ussal otorite, soyut ve genel normlara, hukuka ve bürokratik düzenlemelere yaslanır (Bars, 2020, s. 253-254). Weber'in ideal tipleri, toplumsal yaşamda genellikle saf halleriyle değil, iç içe geçmiş biçimlerde görülür. Her toplumun tarihsel ve kültürel özellikleri, otoritenin meşruiyet biçimini farklı şekillerde belirler.

Modern toplumlarda siyasal meşruiyetin tesisinde medya, bilgi akışı ve kamuoyu algısı merkezi bir konuma sahiptir. Bu unsurlar, iktidarın toplumsal rıza üretiminde etkili olduğu kadar, meşruiyetin sorgulanmasında da belirleyici olmaktadır (Satır, 2018, s. 116). Bu nedenle günümüzde medya, yalnızca bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda siyasal iktidarın meşruiyetini şekillendiren bir güç unsuru haline gelmiştir.

Meşruiyetin kaynakları incelendiğinde, genel olarak bu kaynakların klasik ve modern olmak üzere iki temel gruba ayırabiliriz. Klasik meşruiyet anlayışında din, mitoloji, gelenek ve kahramanlık gibi unsurlar belirleyici olurken; modern dönemde toplum sözleşmesi, ideoloji ve bürokrasi ön plana çıkmaktadır (Tandoğan, 2025, s. 11). Türk siyasal geleneğinde ise otorite ve meşruiyet ilişkisi tarih boyunca genellikle geleneksel normlar ve karizmatik liderlik anlayışı etrafında şekillenmiştir. Töre, toplumsal düzenin meşruiyet temelini oluşturmuş; yöneticilerin karizması ve kutsallık atfedilen soy bağı, iktidarın kabul görmesini sağlamıştır (Özdemir, 2014, s. 83). Cumhuriyet sonrası dönemde ise modernleşme süreciyle

birlikte hukuki-ussal temelli otorite güç kazanmış, bürokratik devlet geleneği kurumsallaşmıştır. Böylece Türk siyasal geleneğinde tarihsel sürekliliğini koruyan otorite-meşruiyet ilişkisi, modern dönemde rasyonel ve kurumsal temeller üzerinde yeniden biçimlenmiştir.

Sonuç olarak, siyasal istikrarın sağlanması ve otoritenin kalıcılığı, meşruiyetin toplumsal temellerine dayanır. Weber'in ortaya koyduğu ideal tipler, otorite–meşruiyet ilişkisini anlamada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Klasik dönemlerde meşruiyet, geleneksel ve karizmatik unsurlar etrafında biçimlenirken; moderniteyle birlikte hukuki-ussal anlayış güç kazanmış, otorite giderek rasyonel ve kurumsal bir zemine oturmuştur. Günümüzde ise medya ve bilgi akışı, meşruiyetin inşasında yeni bir belirleyici olarak öne çıkmakta, siyasal otoritenin toplumsal kabulünü doğrudan etkilemektedir.

2.1.3. Max Weber'in Otorite Tipolojisi

Max Weber, otoriteyi iktidarın meşrulaşmış biçimi olarak tanımlar. Ona göre bireylerin emirleri kabullenmesi, bu emirlerin meşru görülmesine bağlıdır. Bu meşruiyet *geleneksel, karizmatik* ve *yasal-ussal* olmak üzere üç farklı temele dayanır. Geleneksel Otorite geçmişin kutsallığından, karizmatik otorite liderin olağanüstü özelliklerinden, yasal-ussal otorite ise rasyonel-hukuki kurallardan beslenir. Weber'in bu tipolojisi, toplumsal düzenin sürekliliğini açıklamada temel bir kavramsal çerçeve sunar (Weber, 2019, s. 335-337). İktidar, zor kullanma yetkisine sahip en üstün güçtür; ancak hiçbir iktidar salt zora dayanarak varlığını sürdüremez. Gücün meşru kabul edilmesi, onu otoriteye dönüştürür. Bu nedenle her otorite bir iktidar ilişkisidir, fakat her iktidar otorite değildir. Meşruiyet, otoriteyi iktidardan ayıran en temel unsurdur (Özdemir, 2014, s. 73). Bu çerçevede otorite, sadece yönetme gücü değil; aynı zamanda toplumsal rızanın kurumsallaşmış halidir.

Geleneksel Otorite, toplumun geçmişten devraldığı değer ve alışkanlıklara duyduğu inançtan kaynaklanır. Bireyler, bu düzeni tarihsel sürekliliğin bir parçası olarak meşru görür ve itaati doğal bir görev sayar. Bu yönüyle meşruiyet, geleneğin kutsallığıyla pekişir. (Ok, 2017, s. 45). Bu otorite biçiminde yöneten ile yönetilen arasındaki bağ, kişisel sadakat ve geleneksel bağlılık üzerine kuruludur. Emir ve kararlar, yazılı kurallardan çok yerleşmiş teamüllere dayanır. Yönetim anlayışı, patrimonyal yapının korunmasıyla meşruiyet kazanır; ancak yönetici geleneksel

sınırların dışına çıktığında, bu durum çoğu kez direnişle karşılanır (Bars, 2020, s. 254-256). Weber'e göre bu tip, geçmişin meşruiyetine dayanmasıyla tarihsel istikrar sağlar; fakat toplumsal değişim karşısında esnekliğini yitirir.

Karizmatik Otorite, liderin olağanüstü özelliklerine ve kişisel gücüne duyulan inançtan kaynaklanır. Toplum, bu kişiyi sıradan insanların ötesinde bir nitelik taşıdığına inanarak meşru görür. Kahramanlık, kutsiyet ya da özel bir yeteneğe atfedilen bu inanç, otoritenin temel dayanağını oluşturur. (Uysal ve Sezer 1993, s. 3-4). Karizmatik otorite, genellikle toplumsal ya da siyasal kriz dönemlerinde ortaya çıkar. Bu dönemde mevcut düzenin meşruiyeti sarsılır ve toplum, olağanüstü niteliklere sahip bir liderde kurtuluş arar. Liderin meşruiyeti, yasal ya da geleneksel kurallardan değil, toplumun ona atfettiği kutsallık, kahramanlık veya özel yetenek inancından beslenir (Uysal ve Sezer, 1993, s. 15-17). Karizmatik lider, kriz döneminin sona ermesiyle birlikte karizmasını sürdürmekte zorlanabilir. Zamanla olağanüstü niteliklerine duyulan inanç zayıflar ve yönetim, kaçınılmaz olarak daha rasyonel ve kurumsal bir yapıya evrilir.

Yasal-Ussal Otorite, modern toplumlarda egemen olan otorite biçimini ifade eder. Bu düzende bireyler, yöneticilere, kurallara ve hukukun rasyonel işleyişine duydukları güven sayesinde itaat ederler (Topuzkanamış, 2012, s. 263). Bu otorite tipinde yönetim bürokratik ilkeler çerçevesinde işler; görev dağılımı, liyakat, uzmanlaşma ve yazılı kurallar belirleyicidir (Weber, 2019, s. 343-344).

Weber'in ideal tip yaklaşımı, bu üç formun toplumsal gerçeklikte saf biçimde değil, çoğu zaman iç içe geçmiş biçimde bulunduğunu vurgular. Örneğin modern devletler hukuki-rasyonel temeller üzerine kurulsa da karizmatik liderlik söylemleri ve geleneksel kurum kalıntıları sürebilir; devrimsel dönemlerde karizma yükselirken istikrarlı evrelerde bürokratik-hukuki düzen güçlenir (Özdemir, 2014, s. 3-6). Bu yönüyle yasal-ussal otorite, kişisel sadakate dayanan geleneksel ve karizmaya dayalı otorite biçimlerinden ayrılır; meşruiyetini tamamen hukukun üstünlüğünden alır.

Sonuç olarak, Weber, otorite tipolojisini üç ideal biçim altında inceleyerek meşruiyetin tarihsel dönüşümünü açıklamıştır. Geleneksel otorite, geçmişin kutsallığına ve ailevi bağlılıklara dayanırken; kriz dönemlerinde ortaya çıkan karizmatik otorite, liderin olağanüstü niteliklerine duyulan inançla meşruluk kazanır. Modern toplumlarda ise yasal-ussal otorite ön plana çıkar ve meşruiyet,

hukukun üstünlüğü ile rasyonel kurallara dayalı bir yapıya dönüşür.

2.2. İslam Siyasal Düşüncesinde Yönetim İlkeleri

İslam siyasal düşüncesinde yönetim; adalet, danışma ve ehliyet ilkelerine dayanır. Bu çerçevede şura ve istişare ortak aklı, liyakat ve biat ise adil yönetim ve meşru itaati temsil eder.

2.2.1. İstişare ve Şura

Şura en genel anlamıyla karar almadan önce görüş alışverişinde bulunma ve ortak akla başvurma yöntemidir. Bu uygulama yalnızca İslam siyaset düşüncesine özgü değildir; Mezopotamya'daki danışma meclisleri (yaklaşık MÖ 3000-2000), Yunan şehir devletlerindeki halk toplantıları, Roma senatosu, eski Türk kurultayları ve İslam öncesi Arap kabile meclisleri şura benzeri tarihsel örnekler arasında sayılabilir (Türcan, 2010, s. 230). Bu yönüyle şura, tarihsel olarak çok eski dönemlere kadar uzanan ve karar alma süreçlerinde danışmayı esas alan bir kurum niteliği taşır.

İslam siyasal düşüncesinde siyasal istişare, fikir alışverişi ve danışarak karar alma yoluyla yönetimin meşruiyetini güçlendiren katılımcı bir süreçtir. İstişare daha geniş anlamda danışma eylemini ve fikir alışverişi sürecini ifade ederken; şura bu sürecin kamusal ve siyasal düzeyde kurumsallaşmış biçimi olarak öne çıkar. Kur'an'da bu ilke hem toplumsal hem de yönetsel düzeyde adalet, akıl ve ortak sorumluluk bilincini tesis eden temel bir değer olarak ele alınır. "İşlerini aralarında danışma ile yürütürler" (Öztürk, 1994/2024, Şura, 38) ve "İş hakkında onlara danış" (Öztürk, 1994/2024, Al-i İmran, 159) ayetleri, kararların tek taraflı değil, ortak görüş ve uzlaşma temelinde alınmasının gerekliliğini ortaya koyar. Böylece şura, İslam toplumunda yönetimin keyfiliğini önleyen ve meşruiyeti toplumsal rızaya dayandıran bir ilke olarak konumlanır (Çetin, 2022, s. 157–159). Kavram olarak klasik literatürde şura, yöneticilerin kamusal işlerde ilgililerle görüşmesini; istişare ise daha geniş bir kolektif katılım sürecini ifade eder (Bozkurt, 2019, s. 38-39). Bu bağlamda, şura ve istişare ilkeleri birlikte değerlendirildiğinde, İslam siyasetinde yönetimin sadece danışmaya değil, aynı zamanda ortak aklın inşasına dayandığı görülür. Böylece meşruiyet hem yönetenin adaletine hem de toplumun bilinçli katılımına dayanarak güç kazanır.

İslam hukuku, danışmayı meşrulaştırarak onu sağlıklı bir toplumsal ve siyasal yaşamın vazgeçilmez ilkelerinden biri haline getirmiştir. Ortak iyiliği hedefleyen birçok doğal insani değeri hukuki temele oturtan bu yaklaşım, şura ve istişarenin ilahi bir yönetişim anlayışıyla bütünleşmesini sağlamıştır. Bu çerçevede Hz. Peygamber ve sahabeleri, samimiyet, açıklık ve karşılıklı güvene dayalı şura örneğini ortaya koymuş; yönetim sürecinde katı kurallar yerine toplumsal uzlaşıyı esas almışlardır (Al-Raysuni, 2011, s. 94-95). Buna örnek olarak Bedir Savaşı öncesinde Hz. Muhammed, ordunun konuşlanacağı yeri belirledikten sonra sahabi Hubab b. Münzir, bu tercihin vahye mi yoksa askerî bir değerlendirmeye mi dayandığını sormuştur. Hz. Muhammed bunun kendi görüşü olduğunu belirtince Hubab b. Münzir daha uygun bir strateji önermiş, Hz. Muhammed bu öneriyi kabul ederek uygulamıştır (Guillaume, 1955, s. 296). Bu olay, Hz. Peygamber'in vahiy ile belirlenmeyen konularda ortak aklı esas alarak istişare ve şuraya önem verdiğini, bu ilkeyi yalnızca teorik düzeyde bırakmayıp askerî kararlar gibi önemli meselelerde de uyguladığını göstermektedir. Bir diğer örnek ise Uhud Gazvesi öncesinde yaşanmıştır. Hz. Peygamber, Medine'de kalarak savunma yapılmasını uygun görmesine rağmen, ashabın çoğunluğu şehir dışında düşmanla karşılaşılması yönünde görüş bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, çoğunluğun görüşünü benimsemiş ve ordunun Medine dışına çıkmasına karar vermiştir (Sallabi, 2010, s. 40-41). Üçüncü bir örnek olarak ise Hendek Gazvesinde savunma stratejileri müzakere edilirken İranlı sahabi Selman el-Farisi, Pers coğrafyasındaki kuşatma savaşlarında uygulanan hendek savunma yöntemini ayrıntılarıyla anlatarak, Medine'nin en savunmasız hattında hendek kazılmasını önermiş; Hz. Peygamber de bu teklifi benimseyerek fiilen uygulamaya koymuştur (al-Tabari, 1997a, s. xi). Bu örnekler, Hz. Peygamber'in istişareyi yalnızca bir nezaket veya usul meselesi olarak görmediğini; aksine vahiy ile belirlenmeyen konularda uzman görüşünü, çoğunluğun kanaatini ve farklı kültürel tecrübeleri dikkate alan bir yönetim anlayışı benimsediğini göstermektedir. Böylece istişare hem adil yönetimin hem de dini bir gerekliliğin somut bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Kur'an Müslümanlara işlerini danışarak yürütmelerini emrederken; Hz. Peygamber de devlet başkanı sıfatıyla aldığı kararlarda istişareyi bir yönetim ilkesi olarak uygulamıştır.

Hz. Peygamber'in istişareye başvurması yalnızca kamusal ve askerî meselelerle sınırlı kalmamış, kendi özel hayatını ilgilendiren konularda da

görülmüştür. Hz. Aişe'nin iftiraya maruz kaldığı İfk Hadisesi'nde Hz. Peygamber, rivayetlere göre Zeynep bint Cahş, Hz. Ali, Hz. Osman ve Hz. Ömer gibi yakınlarının görüşlerine başvurmuştur. Sürecin sonunda Nur suresinin 11.ayetinden itibaren gelen ilahi beyanla Hz. Aişe'nin, masumiyeti ortaya konulmuştur (Fayda, 2000, s. 507-508). Bu olay, istişarenin yalnızca devlet işleriyle değil, ailevi ve toplumsal krizlerle ilgili meselelerde de başvurulan geniş bir danışma pratiği olduğunu göstermektedir.

İslam siyaset geleneğinde, Hz. Peygamber dönemiyle başlayan bu süreç, toplumsal rıza ve ortak sorumluluk temeline dayanan ahlaki bir ilke olarak şekillenmiştir. Hz. Peygamber'in danışmaya dayalı yönetim anlayışı, dört halife döneminde de sürdürülmüş; kararların meşruiyeti, yöneticiler ile toplum arasındaki karşılıklı güven ve istişareye dayanmıştır. Ancak Emevilerle birlikte bu ilke giderek biçimsel bir nitelik kazanmış, şura kurumu yöneticinin çevresiyle sınırlı kalmıştır. Buna rağmen şura, İslam toplumlarında adalet, katılım ve meşruiyetin sembolü olarak önemini korumuştur (Ünal, 2023, s. 77-79). İslam siyasetinde başlangıçta toplumsal katılım ve rızaya dayanan bu ilke, zamanla farklı biçimlere bürünmüş olsa da ilk dönemlerdeki uygulamalarıyla yönetimde adalet ve meşruiyetin simgesi olarak önemini korumuştur.

Sonuç olarak, şura ve istişare ilkeleri, İslam siyaset düşüncesinde yönetimin meşruiyetini sağlamayı amaçlayan, keyfiliği sınırlayan ve toplumsal rızaya dayanan, bireyin görüşünü ve katılımını öne çıkaran temel ilkelerdir. Hz. Peygamber'in devlet başkanı sıfatıyla bu ilkeleri hem öğütlemesi hem de bizzat uygulaması, şuranın İslam siyasetinde vazgeçilmez bir yönetim ilkesi olarak yerleşmesini sağlamıştır. Zamanla biçimsel değişimlere uğrasa da bu anlayış, adalet, ortak akıl ve meşruiyetin en güçlü dayanaklarından biri olmayı sürdürmüştür.

2.2.2. Liyakat ve Biat

İslam siyasal düşüncesinde liyakat, yönetim erdeminin temel ilkelerinden biridir ve kamusal yetkinin ehil olana verilmesini ifade eder. Kur'an'daki "Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder" buyruğu (Öztürk, 1994/2024, Nisa 58), bu ilkenin açık normatif temelini oluşturur. Erken İslam toplumunda

kabilevi kayırmacılığa karşı liyakatin özellikle vurgulanması, adalet ve güven esaslı bir yönetim düzeni kurmayı amaçlamıştır. Bu nedenle liyakat, yalnızca teknik yeterliliği değil, aynı zamanda adaletle uyumlu davranma sorumluluğunu da kapsayan bir yönetim ölçütü olarak kabul edilmiştir (Güngör, 2019, s. 114–116). Bu çerçevede liyakat ilkesi, Kur'an'daki "emanetleri ehline veriniz" buyruğuyla temellendirilmiş; Hz. Muhammed ise henüz kurumsal bir devlet yapısının bulunmadığı erken İslam toplumunda bu ilkeyi fiilen uygulamış ve sürekli öğütleyerek yönetimin temel prensiplerinden biri haline getirmiştir.

Biat, Türkçede kullanılan şekliyle Arapça bey'at kelimesinden gelir ve köken olarak "yöneticiyi kabul etmek" ya da "ona bağlılık göstermek" anlamını taşır. Kur'an'da aynı kökten türeyen ifadeler, Peygamber'e sadakat ve onunla yapılan ahdi bağlılığı anlatmak için kullanılmıştır. Nitekim "Sana el uzatıp söz verenler var ya, onlar Allah ile biatleşmektedir; Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir" (Öztürk, 1994/2024, Fetih 10). Hz. Peygamber döneminde biat, İslam'ı yeni kabul edenlerle yapılan bağlılık sözü olarak şekillenmiş; Hz. Ebubekir'in halife seçilmesinden sonra ise kurumsal bir mahiyet kazanarak hem devlet başkanını belirleme hem de devlet başkanına bağlılık sunma anlamında kullanılan temel bir siyasal mekanizma haline gelmiştir (Kallek, 1992, s. 120–121). Böylece biat, yönetenle toplum arasındaki meşruiyet bağının temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde biat anlayışı önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Hz. Peygamber döneminde gönüllülük esasına dayanan ve ahlaki–dini bir bağlılık niteliği taşıyan biat, Dört Halife döneminde toplumsal rızaya dayalı siyasal meşruiyetin bir göstergesi olarak kurumsal bir çerçeve kazanmıştır. Ancak bu dönemin ardından, özellikle Emeviler devrinde, biat uygulamasının mahiyetinde belirgin bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde biat, artık bir halifenin seçimini bildiren katılımcı bir mekanizma olmaktan ziyade, mevcut iktidara bağlılığı pekiştiren, merkezi otoriteyi güçlendiren ve yönetim anlayışını meşrulaştıran sembolik bir tören haline bürünmüştür (Yönem, 2014, s. 138–142). Böylece biat, erken dönem İslam siyasetinde meşruiyetin kaynağı olmaktan kısmen uzaklaşarak, Emevi siyasal yapısı içerisinde iktidarın sürekliliğini sağlamaya hizmet eden bir araç niteliği kazanmıştır.

Sonuç olarak, liyakat ve biat ilkeleri İslam siyasal düşüncesinde yönetimin

hem ahlaki hem de kurumsal meşruiyetini belirleyen iki tamamlayıcı unsurdur. Liyakat, kamu otoritesinin adalet ve ehliyet esasına göre dağıtılmasını sağlarken; biat, yönetenle yönetilen arasında rıza ve sorumluluk temelli bir bağ kurar. Tarihsel süreçte bu iki ilkenin uygulanma biçimi farklılık gösterse de her ikisi de siyasal düzenin istikrarı ve meşruiyeti için vazgeçilmez bir çerçeve sunmuştur.

2.2.3. Hilafet Kurumu (Halifelik)

Hilafet kavramı, İslam düşüncesinin ilk dönemlerinden itibaren anlam bakımından önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Erken dönem tefsirlerinde bu kavram, daha çok "kuşakların birbirini takip etmesi" anlamına gelen ardıllık fikriyle açıklanmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından yaklaşık otuz yıl sonra Emevi iktidarının kurulmasıyla birlikte kelime, giderek daha belirgin siyasal çağrışımlar kazanmıştır. Bu süreçte Emevi yöneticileri ve onları destekleyen çevreler, halife terimini zaman zaman "Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi" şeklinde yorumlayarak yönetim yetkisinin ilahi bir kaynağa dayandığını ima etmişlerdir. Bunun yanı sıra kavram ilerleyen dönemlerde "yeryüzünün idaresinden sorumlu varlık" anlamıyla da yorumlanmıştır (Nzaki, t.y., s. 1). Hilafetin başlangıçta yalnızca temsil ve ardıllık ifade ederken zamanla siyasi otoriteyi güçlendiren daha geniş bir içeriğe dönüştüğünü göstermektedir. Peygamber'in vefatından sonra ilk halifeler onun dini otoritesinin doğal devamı olarak görülmüşse de süreç içinde hilafet, manevi liderlikten çıkıp kutsallıkla desteklenen bir siyasi iktidar modeline evrilmiştir.

Öztürk'e göre hilafet, Kur'an'ın tanımladığı bir dini liderlik kurumu değildir; tamamen Müslüman toplumun siyasal ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış tarihsel bir yapıdır. Bu nedenle "Peygamber'in halifesi" ya da "Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi" gibi unvanlar, dini referanslarla siyasal otoriteyi güçlendirme çabasının sonucudur. Vahyin sona ermesiyle peygamberlik makamı kapandığından, dini anlamda Hz. Peygamber'i temsil eden bir makamın varlığı mümkün değildir. Dolayısıyla hilafet ilahi bir vekalet olarak değil, yalnızca boşalan siyasi otoritenin adlandırılması olarak değerlendirilmelidir (Öztürk, 2000, s. 266–271).

Hilafet kurumunun tarihsel gelişimi dört ana safhada ele alınır: Dört Halife dönemi (632–661), Emeviler dönemi (661–750), Abbasiler dönemi (750–1258) ve 1258 sonrasında Kahire merkezli devam eden sembolik Abbasi hilafeti. Dört Halife

döneminde halifeler seçim ve şura ilkelerine göre belirlenirken, Hz. Ali'den sonra bu model sona ermiş; Emevilerle birlikte hilafet ilk kez babadan oğula geçen kalıtsal bir sisteme dönüşmüştür. Abbasiler, bu hanedan merkezli yapıyı devam ettirmiştir. Hilafet daha sonra Osmanlılar tarafından devralınmış ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren hem siyasi otoriteyi hem de dini meşruiyeti birleştiren bir makam olarak kullanılmıştır. (Perçin, 2022, s. 339–341). 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılmasına ilişkin teklif (431 sayılı kanun) Meclis gündemine alınmış ve halifelik makamının sona erdirilmesini öngören düzenleme kabul edilmiştir. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın halifeliği üstlenmesi yönünde bazı öneriler dile getirilmişse de bu fikir kabul görmemiştir. Karar, İslam dünyasında kısa süreli bir belirsizlik ve yeni halife arayışına yol açmış; Fas Kralı Yusuf, Yemem İmamı Yahya ve Mekke Şerifi Hüseyin gibi bazı isimler bu bağlamda gündeme gelmiştir. 1931'de Kudüs'te halifelik meselesine ilişkin girişimler ortaya çıksa da Türkiye bu çabalara sert tepki göstermiştir. Sonraki yıllarda ise halifelik tartışması giderek İslam dünyasının öncelikli gündemi olmaktan uzaklaşmıştır (Özcan, 1998, s. 551-552).

Sonuç olarak hilafet, Kur'an'ın doğrudan belirlediği bir yönetim modeli olmaktan ziyade, Müslüman toplumun Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında karşılaştığı siyasi ve toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenmiş tarihsel bir kurumdur. Başlangıçta ardıllık ve temsil anlamı taşıyan kavram, erken dönem yorumlarla sınırlı iken, Emevilerle birlikte hanedan temelli bir siyasal otoriteye dönüşmüş, Abbasiler ve Osmanlılar döneminde ise hem dini hem siyasi meşruiyeti temsil eden daha kurumsal bir yapı kazanmıştır. Modern dönemde hilafetin kaldırılmasıyla birlikte bu kurum, siyasi bir otorite olmaktan çıkmış; ancak İslam dünyasında bir süre sembolik ve düşünsel bir tartışma konusu olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum hilafetin, yalnızca dini bir makam olarak değil, aynı zamanda farklı dönemlerde değişen siyasal meşruiyet arayışlarının merkezinde yer alan tarihsel bir kurum olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Böylece hilafet, İslam siyasal düşüncesinin dönemsel ihtiyaçlara göre dönüşen dinamik karakterini yansıtan en çarpıcı kurumlardan biri olarak görülebilir.

2.2.4. Saltanat ve Hanedanlık Modeli

Saltanat, siyasal gücün tek bir otoritenin (sultan, kral, şah vb.) elinde

toplandığı; kanun koyma ve yürütme yetkisinin aynı kişide birleştiği mutlak monarşik bir yönetim biçimidir. Bu düzenekte hakimiyet, herhangi bir toplumsal denetim mekanizmasına değil, hükümdarın kişisel iradesine dayanır (Tural, 1995, s. 988). Hanedanlık, siyasal iktidarın belirli bir ailenin elinde toplanması ve yönetimin aynı soydan gelen bireylere veraset yoluyla aktarılması esasına dayanan bir otorite biçimidir. Böylece devlet yönetimi kişisel bir hükümranlıktan çıkıp aile merkezli bir sürekliliğe dönüşür ve iktidar soy bağı üzerinden meşrulaştırılır (Çilingir vd., 2016, s. 207). Saltanatın bir mirasa dönüşmesini sağlayan unsur, iktidarın hanedan mensupları arasında veraset yoluyla aktarılmasıdır; böylece yönetim kişisel bir otoriteden çıkarak aile temelli kalıcı bir hakimiyet düzenine dönüşür.

Erken dönem hilafetin seçim ve şuraya dayalı yapısı, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Muaviye'nin iktidarı merkezileştirmesi ve oğlu Yezid'i veliaht ilan etmesiyle sona ermiştir. Bu uygulama, hilafetin ilk kez kalıtsal bir niteliğe bürünmesine ve Emevi hanedanı döneminde saltanat esaslı bir yönetim anlayışının başlamasına zemin hazırlamıştır (Aycan, 1990, s. 144). Bu durum, yönetimin artık seçim veya şura ilkelerine değil, kan bağına dayalı bir veraset sistemine göre şekillenmesini beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, saltanat ve hanedanlık modeli, erken dönem hilafetin seçim ve şuraya dayalı yapısından farklı olarak, siyasal otoritenin soy temelli ve kalıtsal bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Muaviye döneminde başlayan bu dönüşüm, İslam siyasal tarihinde otoritenin kaynağını halk rızasından hanedan verasetine taşıyan yapısal bir kırılma oluşturmuştur. Emevilerle kurumsallaşan bu model, sonraki dönemlerde de siyasal meşruiyetin önemli bir dayanağı haline gelerek İslam yönetim geleneğinde kalıcı bir iz bırakmıştır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, İslam siyasal düşüncesinde otorite, meşruiyet, iktidar, liyakat, biat, hilafet ve saltanat gibi temel kavramların 632-683 yıllarını kapsayan tarihsel dönüşümünü açıklamayı amaçlayan nitel bir araştırmadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve tarihsel-kavramsal çözümleme teknikleri kullanılmıştır. Bu yaklaşım, kavramların tarihsel bağlam içindeki anlam genişlemelerini, siyasal kurumlara dönüşüm süreçlerini ve dönemsel farklılıklarını derinlemesine incelemeye imkan sağlamıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İslam siyasal düşüncesinde otorite ve meşruiyet ilişkilerini ele alan klasik ve modern literatür oluşturmaktadır. Örneklem ise amaçlı örnekleme yaklaşımıyla sınırlandırılmış; dört halife dönemi ile Muaviye–Yezid sürecine odaklanılmıştır. Tarihsel analizlerde erken dönem için Taberi başlıca kaynak olarak kullanılırken, çağdaş tarihi değerlendirmelerde Madelung'un tarihsel yaklaşımları; kavramsal tartışmalarda ise özellikle otorite ve meşruiyet ilişkileri Weber'in eserleri çerçevesinde ele alınmış; İslam siyasal düşüncesi bağlamında ise Öztürk'ün değerlendirmelerinden ve Kur'an'ın Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmada herhangi bir nicel veri toplama aracı kullanılmamış; veri seti tamamen yazılı dokümanlara dayalı olarak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda klasik İslam tarihleri ve biyografik eserler, erken dönem hilafet ve Emevi siyasetini ele alan tarihsel incelemeler ile otorite, meşruiyet, hilafet ve saltanat konularını işleyen çağdaş akademik çalışmalar sistematik biçimde taranmıştır. Ayrıca tezler ve dijital akademik veri tabanlarında yer alan bilimsel yayınlardan yararlanılmıştır. Kullanılan tüm dokümanlar, çalışmanın kavramsal çerçevesiyle ilişkisi ve bilimsel niteliği dikkate alınarak seçilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanma Süreci

Veri toplama süreci birkaç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada, iktidar, otorite, meşruiyet, liyakat, biat, hilafet, saltanat ve hanedanlık kavramlarına ilişkin kuramsal literatür taranarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci aşamada, bu kavramların Hz. Ebubekir'den Yezid'e kadar uzanan dönemdeki yansımalarını inceleyen tarihsel kaynaklar derlenmiştir. Bu süreçte hem Türkçe hem de yabancı literatürden yararlanılmış; erişilebilirliği yüksek ve bilimsel güvenilirliği kabul gören kaynaklara öncelik verilmiştir. Elde edilen dokümanlar, araştırmanın alt problemlerine katkılarına göre sınıflandırılmış ve analiz aşamasına hazırlanmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Doküman analiziyle elde edilen veriler, tümdengelimci tematik analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Veriler önce otorite–meşruiyet, liyakat–biat, hilafetin ortaya çıkışı ve dönüşümü, hilafetten saltanata geçiş ile saltanat–hanedanlık ilişkisi gibi temel temalar etrafında sınıflandırılmış; ardından bu temalar Hz. Ebubekir'den Yezid'e uzanan dönem bağlamında karşılaştırmalı biçimde incelenmiştir. Böylece kavramların hem teorik içeriği hem de tarihsel pratikteki karşılıkları ortaya konulmuş, dönemler arası süreklilik ve kırılma noktaları belirlenmiş ve bulgular tezde ilgili bölümlerde bütüncül bir değerlendirmeyle sunulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. İslam Öncesi Mekke'nin İktidar ve Otorite Yapısı

İslam öncesi Arabistan'da toplumsal ve siyasi hayatın temelini kabile teşkilatı oluşturmaktaydı. Bireyin canı, malı ve itibarı mensup olduğu kabile tarafından korunurken, akrabalık bağı hukuki ve siyasi sorumlulukların da temelini meydana getiriyordu. Merkezi bir devlet otoritesinin bulunmadığı bu yapıda toplumsal düzen, kabile dayanışması ve karşılıklı yükümlülükler sayesinde sürdürülmekteydi (Hoyland, 2001, s. 113-114). Bu düzen içerisinde her yetişkin erkeğin kabilesini, bölgesini ve sahip olduğu kaynakları koruyabilecek şekilde savaşmaya hazır olması beklenmekteydi. Ancak bu durum Arabistan'da sürekli bir savaş ve kaos ortamının hakim olduğu anlamına gelmemektedir. Kabileler arasında evlilik yoluyla kurulan akrabalıklar, arabuluculuklar ve tören gibi toplumsal mekanizmalar çatışmaları sınırlandırarak barışın ve düzenin korunmasına katkı sağlamaktaydı (Hoyland, 2001, s. 114-115).

İslam öncesi Arap coğrafyasında iktidar ve otorite ilişkilerinin temelini kabile teşkilatının oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte coğrafi konum, ticaret yolları ve dini merkezler gibi unsurlar şehirlerin siyasi ve toplumsal yapılarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in nasıl bir siyasi ve toplumsal ortamda peygamberlik görevine başladığını, ayrıca İslam devletinin kuruluşunu ve hilafet kurumunun ortaya çıkışına zemin hazırlayan şartları daha iyi değerlendirilebilmek için Mekke'nin yapısının incelenmesi önem arz etmektedir.

Erken dönem tarihine ilişkin bilgiler büyük ölçüde belirsiz olan Mekke'nin Güney Arabistan'dan kuzeye uzanan baharat ticaret yolu üzerinde bir konaklama noktası olarak kurulduğu düşünülmektedir. Yemen, Akdeniz, Basra Körfezi ve Kızıldeniz'i birbirine bağlayan ticaret yollarının kesişim noktasında yer alması, şehre stratejik bir konum kazandırmıştır. Bu coğrafi avantaj sayesinde Mekke, İslam'ın ortaya çıkışından önce bölgesel ticaret ağlarının önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte Kureyş kabilesi, şehirde zamanla belirleyici bir

siyasi ve ekonomik güç konumuna yükselmiş; geliştirdiği ticaret ağı ve çevre devletlerle kurduğu ilişkiler sayesinde Mekke'nin ticari hayatını yönlendiren başlıca unsur olmuştur (Lewis, 1993, s. 30). Kusay b. Kilab, Kureyş'in dağınık kollarını Mekke'de bir araya getirerek şehrin siyasi ve toplumsal teşkilatlanmasında önemli rol oynamıştır. Kureyş'in şehir üzerindeki hakimiyetini güçlendirmiştir (Watt, 1953, s. 4-5). Dolayısıyla Hz. Muhammed'in peygamber olarak ortaya çıktığı dönemde Mekke'nin siyasi ve ekonomik otoritesi büyük ölçüde Kureyş'in önde gelen ailelerinin elinde bulunmaktaydı.

İslam Öncesi Mekke merkezinde Kâbe'nin yer aldığı ve putperest dini hayatın belirgin olduğu kutsal bir şehir niteliği taşımaktaydı. Kâbe'nin içinde ve çevresinde putların bulunması, ayrıca Mekkelilerin evlerinde de putlara yer verilmesi, şehirdeki dini hayatın putperest karakterini göstermektedir (Güç, 2007, s. 364-365). Kureyş kabilesini toplamayı başaran Kusay b. Kilab tarafından kurulan Darünnedve, Mekke'de şehir yönetimine dair önemli meselelerin Kureyş'in ileri gelenleri tarafından görüşüldüğü bir asiller meclisi niteliğindeydi (Fığlalı, 1993, s. 555-556). Şehir yönetimine dair görevler Kureyş'in farklı kolları arasında paylaştırılmıştı. Hz. Peygamber'in mensup olduğu Haşimoğulları, hacılara su ve yiyecek temini gibi dini itibari hizmetlerle öne çıkarken; Ümeyyeoğulları askeri ve siyasi nüfuzlarıyla, Mahzumoğulları ise savaş hazırlıkları, silah ve teçhizat temini gibi askeri organizasyon görevleriyle etkiliydi. Bu yapı otoritenin tek bir kişi yerine Kureyş'in güçlü aileleri arasında paylaşıldığını göstermektedir (Apak, 2001, s. 189-190). Bu yapı, soy, servet ve kabile itibarı üzerine kurulu aristokratik bir yönetim anlayışına işaret etmektedir. Kur'an'da geçen '' Servet içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın '' hükmü (Öztürk, 1994/2024, Haşr 7), İslam'ın servet ve otoritenin belirli bir zümrede toplanmasına karşı daha dengeli bir toplumsal düzen anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Mekke'nin 630 yılında fethedilmesiyle birlikte Kâbe ve çevresi putlardan arındırılmış; böylece şehrin putperest dini merkeziyeti sona ererek Kâbe tevhid inancının ibadet merkezi haline gelmiştir. Hz. Peygamber ile Mekke'de soy, servet ve kabile itibarı üzerine kurulu eski otorite anlayışı, İslam'ın tevhid, adalet ve ümmet anlayışı çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Bu yönüyle fetih, Mekke'nin İslami düzene dahil edilmesi ve Arap yarımadasında dini-siyasi birliğin güçlenmesi

bakımından önemli bir dönüm noktasıdır (Peters, 1994, s. 236-237).

Hz. Peygamber'in yönetim anlayışında soy, kabile ve etnik üstünlükten ziyade ehliyet, istişare ve ortak sorumluluk ilkelerinin öne çıktığı görülmektedir. Arap olmayan Selman-ı Farisi'nin Hendek Gazvesindeki önerisinin kabul edilmesi ve Medineli Ensar'la yapılan istişareler, bu anlayışın somut örneklerindendir. Bu uygulamalar, İslam öncesi Mekke'deki soy, servet ve kabile itibarı merkezli otorite düzeninden farklı olarak ümmet merkezli yeni bir siyasal-toplumsal anlayışın gelişmesine katkı sağlamıştır. Hz. Peygamber, peygamberlik görevinin yanında Medine'de siyasi ve toplumsal bir lider olarak da hareket etmiş; bu yönüyle onun yönetim tecrübesi, vefatından sonra Dört Halife dönemi için temel bir örnek ve referans kaynağı olmuştur.

4.2. Hz. Ebubekir Dönemi: Seçim Süreci ve Siyasi Birlik (632-634)

İslam tarihindeki özel konumu incelendiğinde Hz. Ebubekir'i öne çıkaran temel faktörler; Hz. Peygamber'e iman eden ilk özgür erkek oluşu, kendisiyle kurduğu yakın dostluk ve bu dostluğun nişanesi olarak bizzat Peygamber tarafından verilen Sıddık (Sadık) lakabıdır. Kureyş'in Beni Teym koluna mensup, Mekke'nin saygın ve itibarlı tüccarlarından biri olan Ebubekir, Hz. Peygamber'e vahiy gelmeden önce de onun en yakın dostları arasında yer almaktaydı. İslamiyet'i kabulünün ardından ise, bu dostluğunun yanı sıra sahip olduğu maddi ve manevi gücü ile de İslam dininin yayılış sürecindeki en önemli destekçilerinden ve temsilcilerinden biri olmuştur (Fayda, 1994, s. 101-108). Bu yönüyle Hz. Ebubekir, erken dönem İslam toplumunda merkezi bir konuma sahip olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Ömer, onun gerçekten öldüğüne inanmayarak bunun geçici bir baygınlık hali olduğunu ileri sürmüş ve mescitte halka "Resulullah ölmedi" şeklinde hitap etmiştir. Bu esnada Hz. Ebubekir müdahalede bulunarak, "Kim Muhammed'e kulluk ediyorsa bilsin ki o ölmüştür; kim Allah'a kulluk ediyorsa bilsin ki Allah diridir ve ölmez" sözleriyle cemaate seslenmiştir (Tanrıverdi, 2021, s. 132). Ardından, "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar

veremeyecektir. Allah şükredenleri ödüllendirecektir" (Öztürk, 1994/2024, Al-i İmran 144) ve "(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir" (Öztürk, 1994/2024, Zümer 30) ayetlerini okuyarak otoriteyi şahıstan Allah'ın kelamına taşıyan bir vurgu yaptı (Tanrıverdi, 2021, s. 133). Bu tutumla birlikte, Hz. Ömer başta olmak üzere sahabenin yaşadığı ilk şok ve inkar hali sona ermiş; Hz. Ebubekir ise Kur'an'a dayanan bu sakinleştirici tavrıyla Peygamber sonrası dönemde ümmeti toparlayabilecek liderlik vasfını açık biçimde ortaya koymuştur.

4.2.1. Sakife Toplantısı

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Ensar mensuplarının, Hazrec kabilesine bağlı Beni Saide'ye ait Sakife'de (Medine) gerçekleştirdiği toplantıda, topluluğun önde gelen isimlerinden Ubade b. Sa'd, Ensar'ın İslam'ın kuruluş sürecindeki fedakarlığını hatırlatarak yönetimin kendi içlerinden biri tarafından üstlenilmesi gerektiğini savunmuştur. Ensar'ın dini ve siyasi katkılarını vurgulayan Ubade, bu gerekçelerle liderliğe aday olduğunu açık biçimde ifade etmiştir (al-Tarabulsi, 2017, s. 21–22). Ensar'ın Sakife'de toplandığı haberini alan Hz. Ömer, durumu vakit kaybetmeden Hz. Ebubekir'e bildirmiştir. Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın da onlara katılmasıyla üç sahabi birlikte Sakife'ye gitmiş; böylece gelişmelerin tek taraflı bir liderlik ilanına dönüşerek ciddi bir siyasi krizi tetiklemesi engellenmiştir. Onların müdahalesi, tartışmayı çatışma noktasına varmadan istişare ve ortak biat prensibi çerçevesine çekmiş, Müslüman topluluğun kararını ortak bir zeminde şekillendirmesini sağlamıştır (al-Taberi, 1993, s. 1-3). Bu müdahale, Müslüman toplumun yeni döneme dağınıklık ve rekabetle değil, ortak akıl ve kolektif meşruiyet ilkesiyle girmesini mümkün kılmış; Sakife görüşmeleri böylece hem hilafetin kime verileceği meselesini hem de İslam toplumunda siyasal kararların nasıl alınacağına dair ilk kurumsal örneği şekillendirmiştir.

Hz. Ebubekir, Arapların ancak Kureyş'ten gelen bir lidere itaat edeceğini belirterek, yönetim meselesinin yalnızca Medine ile sınırlı değil, bütün Arap topluluklarını ilgilendiren bir konu olduğunu vurgulamıştır. Buna karşılık Ensar, "biri Kureyş'ten, biri Ensar'dan iki lider" önerisini ileri sürdüyse de ikili otoritenin doğuracağı karmaşa nedeniyle bu teklif kabul edilmedi. Tartışmaların uzamasını

istemeyen Ebubekir, uzlaşıyı sağlamak için Ebu Ubeyde veya Hz. Ömer'in lider olarak seçilebileceğini teklif etti (Öz, 2008, s. 86). Müzakereler boyunca uzlaşıyı önceleyen tutumu ve adaylığı başkalarına yönlendiren tevazu sahibi yaklaşımı, Ebubekir'i farkında olmaksızın liderlik için fiilen en uygun seçenek haline getirmiştir.

Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber'in en yakın dostu olması, hicret sırasında Sevr Mağarası'ndaki kritik yol arkadaşlığı ile buna Kur'an'da yapılan açık vurgu (Öztürk, 1994/2024, Tevbe 40), onun konumunu Müslümanlar nezdinde kuvvetlendirmiştir. İslam uğruna gösterdiği fedakarlık, kriz anlarında sergilediği soğukkanlılık ve daima koruduğu mütevazı yaklaşım, liderlik için doğal bir zemin oluşturmuştur. Sakife'de ilk hamlenin Hz. Ömer'den gelmesiyle birlikte biat, Hz. Ebubekir üzerinde birleşmiştir (Parlak, 2019, s. 83). Bu bağlamda, Hz. Ebubekir'in seçimi sadece bir lider tayini değil, aynı zamanda İslam toplumunda şura geleneğinin ve meşruiyet anlayışının somutlaşması olarak değerlendirilebilir; liderliğin meşruiyeti, kişisel yakınlık ve toplumsal güvenilirliğin birleşimiyle pekiştirilmiştir.

Daha önce de işaret edildiği üzere, Kur'an-ı Kerim'in 'iş konusunda onlara danış' (Al-i İmran 159) ilkesinin pratik alandaki en somut karşılığı, Hz. Ebubekir'in halife olarak belirlendiği Sakife'de tecelli etmiştir. Bu kritik süreçte siyasi karar, farklı aktörlerin görüşlerinin yoğun müzakeresi sonucunda alınmış; böylece devletin başkanı sıfatının belirlenmesi, şura ilkesine dayalı Kur'an'a başvurularak hukuken tamamlanmıştır (Al-Raysuni, 2011, s. 94-95). Bu yönüyle Sakife yalnızca bir halife tayini değil, aynı zamanda İslam toplumunun merkezi otoriteye ve ortak akla dayalı yeni siyasal yapısının kurumsallaşma sürecinin başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

4.2.2. Meşruiyet Temelleri ve Biat Süreci

Hz. Ebubekir'in halife olarak belirlenmesi, İslam kamu hukukunun teşekkül sürecinde hukuki prosedürlerin belirgin biçimde kurumsal bir forma büründüğü iki aşamalı bir biat mekanizmasıyla gerçekleşmiştir. İlk aşama, Sakife gölgeliğinde Ensar ve Muhacir ileri gelenleri arasında icra edilen ve literatürde "el-Bey'atü'l-Hassa" (Özel Biat) olarak anılan sınırlı katılımlı seçimdir. Bu sürecin asıl meşruiyet

zemini ise bu seçimi takip eden gün Mescid-i Nebevi'de bütün halkın iştirakiyle gerçekleşen "el-Bey'atü'l-Amme" (Genel Biat) merasimiyle tamamlanmıştır. Böylece seçim, kabile liderlerinin kapalı bir kararı olmaktan çıkmış; toplumun geneline yayılan kolektif bir rıza beyanına dönüşmüştür (Erdiç, 2021, s. 301). Bu durum, Hz. Ebubekir'in iktidarının zorlayıcı bir güçle değil, toplumsal rıza yoluyla meşruiyet kazandığını göstermektedir.

Genel biatın hemen ardından Hz. Ebubekir, minbere çıkarak İslam siyasetinin ilk temel konuşmasını yaptı. Halka seslenişinde şunları söyledi: "Sizin en hayırlınız olmadığım halde üzerinize yönetici tayin edildim. Ben, bu vazifeyi isteyerek kabul etmedim; sadece Müslümanların birliğinin dağılmasından korktuğum için istemeyerek de olsa bu göreve getirildim. Eğer yerime bu görevi daha iyi yapacak başka bir sahabeyi getirirseniz, ben hemen bu görevden ayrılırım. Doğruda bana yardımcı olun, yanlışta beni düzeltin" (Delice, 2000, s. 65-66) sözleri ile Hz. Ebubekir, İslam siyaset geleneğinde yöneticinin yetkilerinin sınırsız olmadığını ortaya koymuş; kendisini sorgulanabilir bir otorite olarak tanımlamış, itaati ise "Allah ve Resulüne bağlılık" (doğruluk) şartına bağlamıştır (al-Taberi, 1993, s. 11). Bu yaklaşım, İslam siyaset düşüncesinde hem yöneticinin hesap verebilirliğini hem de toplumun eleştirel sorumluluğunu kurumsallaştıran ilk örneklerden biri olmuştur. Böylece Hz. Ebubekir, hilafetin otoriteyi mutlaklaştıran bir yapı değil; ilke, adalet ve istişare temelli bir yönetim biçimi olduğuna vurgu yapmıştır.

Bu tarihsel vaka, siyaset sosyolojisi perspektifinden otorite tipolojileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, Hz. Ebubekir'in yönetim pratiğinde yasal-ussal otoriteye özgü belirgin izlenimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Zira Weber'e göre meşruiyet, yönetilenlerin otoriteye itaat etme inancına dayanır; bu itaat, otoritenin keyfi davranmayacağına ve belirlenmiş kuralları öngörülebilir biçimde uygulayacağına dair güven temelinde şekillenir (Weber, 1946, s. 294–296). Hz. Ebubekir döneminde ise bu inanç, keyfi iradeye değil, Kur'an ayetleriyle belirlenmiş ilahi ve normatif bir kurallar çerçevesi içinde sınırlandırılmıştır. Bu yönüyle Kur'an, yalnızca inanç esaslarını düzenleyen bir metin olarak değil, aynı zamanda siyasal otoritenin sınırlarını çizen ve yöneten–yönetilen ilişkisini belirleyen normatif bir referans çerçevesi olarak işlev görmüştür. Weber her ne

kadar yasal-ussal otorite tipini ideal olarak modern bürokratik yapılar bağlamında ele almış olsa da Hz. Ebubekir'in seçim ve yönetim pratiği, bu ussal ilkelerin tarihsel kökenlerinin daha erken dönemlere uzandığını göstermektedir. Bu süreç, Hz. Peygamber'in liderliğinde ortaya çıkan karizmatik otorite mirasını devralmakla birlikte, siyasal otoriteyi kişisel niteliklere değil, ilke ve kurallara dayalı bir anlayışla yeniden tanımlama çabasını yansıtmaktadır. Bu yönüyle söz konusu vaka, yasal-ussal otorite tipinin yalnızca modern Batı toplumlarına özgü bir yönetim biçimi olmadığını gösteren erken ve özgün bir tarihsel örnek olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Hz. Ebubekir'in halife olarak göreve başlaması, İslam siyasetinde otoritenin keyfi değil, toplumsal rıza ve ilke temelli olduğunu gösteren erken dönem örneklerinden biridir. Bu süreç, yöneticinin yetkisinin sınırsız olmadığını ve toplumsal denetim ile eleştirinin meşruiyetin ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Weber'in otorite tipolojisi ışığında değerlendirildiğinde, bu dönem Yasal-Ussal Otorite ilkelerinin erken bir tezahürü olarak görülebilir. Böylece, İslam siyasetinde otorite hem tarihsel mirası hem de rasyonel kurallar çerçevesinde dengelenen bir yapıya sahip olmuştur.

4.2.3. Ridde Olayları ve Merkezi Otoritenin Sağlanması

Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından ortaya çıkan ve literatürde "Ridde Savaşları" olarak anılan gelişmeler, İslam toplumunun sadece inanç birliğini değil, aynı zamanda siyasi bütünlüğünü de sarsan çok yönlü bir kriz ortamı doğurmuştur. Klasik kaynaklarda "irtidat" başlığı altında ele alınan bu hareketler, bölgeden bölgeye farklılık gösterse de özünde Medine merkezli otoriteye bağlılığın reddedilmesi, zekat yükümlülüğünü yerine getirmeyi kabul etmeyen kabilelerin siyasi nitelikli isyanları ve bazı toplulukların dini bağlılığı tamamen bırakması şeklinde tezahür etmiştir. Bu yönüyle Ridde Savaşları, yeni oluşan Müslüman toplumun birlik iradesinin ilk büyük sınavı olarak değerlendirilir (al-Taberi, 1993, s. xiii). Bu çerçevede Ridde olayları, bir yandan iman–küfür ekseninde değerlendirilen bir "dinden dönme" hareketi gibi görünse de diğer yandan kabileler arası güç mücadeleleri, ekonomik yükümlülüklerin reddi ve merkezi otoriteye bağlılık sorunları bakımından İslam devletinin karşılaştığı ilk büyük yönetim krizini

temsil etmektedir.

Ridde süreci, yalnızca kabile isyanları ve zekat (vergi) ödemeyi reddetme hareketlerinden ibaret değildir; aynı zamanda Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak isteyen yalancı peygamberlerin sahneye çıkışını da ifade eder. Bu çerçevede özellikle Müseylime'nin faaliyetleri, pek çok kabileyi etkileyerek krizin derinleşmesine yol açmıştır (Kıray ve Koç, 2023, s. 154-155). Hz. Ebubekir, ortaya çıkan hiçbir isyanı hoşgörüyle karşılamamış; gerek yalancı peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan hareketlere, gerekse zekat (vergi) yükümlülüğünü ve Medine merkezli otoriteyi reddeden kabilelere karşı tavizsiz ve kararlı bir askeri politika benimsemiştir. Bu çerçevede Halid b. Velid'in sevk ve idaresindeki birlikler farklı bölgelere gönderilmiş, yürütülen yoğun askeri operasyonlar neticesinde söz konusu isyan odakları kontrol altına alınarak, merkezi otorite yeniden tesis edilmiştir (al-Semmari, 2010, s. 5). Hz. Ebubekir'in bu tavizsiz tutumu, Hz. Peygamber döneminde temelleri atılan fakat henüz tam anlamıyla kurumsallaşmamış olan merkezi siyasal otoriteyi koruma ve sürdürme iradesinin doğrudan bir yansımasıdır.

Sonuç olarak Max Weber'in otorite tipolojileri dikkate alındığında, "yasal-ussal otorite" kavramının Ridde olayları bağlamında da tartışılabileceği söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Hz. Ebubekir'in önce Sakife toplantısında sınırlı bir çevreden, ardından da genel biat yoluyla geniş kitlelerden rızaya dayalı olarak meşruiyetini elde etmesinin ardından, merkezi otoritenin gücünü koruma göreviyle Ridde olayları bağlamında yüz yüze geldiği söylenebilir. Bu süreçte mevcut düzende var olan kurallara ve otoriteye meydan okuyan gruplara karşı gerektiğinde güç kullanmaktan geri durmayacağını fiilen göstermiştir. Bu bağlamda otoriteye duyulan güvenin sağladığı meşru zeminde, yasal-ussal kurallara uymayan ve merkezî otoriteyi reddeden gruplara karşı zorlayıcı müdahalelere başvurulmasından da geri durulmamıştır. Böylece, Peygamber'den miras kalan karizmatik otoritenin, Ridde süreciyle birlikte giderek daha kurallı ve kurumsal bir siyasal yapıya doğru evrilmeye başladığı ifade edilebilir.

4.3. Hz. Ömer Dönemi Şura, Kurumsallaşma ve Adalet (634-644)

Hz. Ömer, İslam Devleti'nin ikinci halifesidir. Kureyş kabilesinin Adioğulları koluna mensup olup, kabilesinin Mekke toplumundaki siyasi konumu sayesinde genç yaşlardan itibaren söz sahibi olmuştur. Güçlü hitabet yeteneği, keskin zekası ve fiziksel gücüyle hem çekinilen hem de bilgisine saygı duyulan bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır (Kaya, 2013, s. 3-6). İslam'ın ilk dönemlerinde dinin en sert muhaliflerinden birisi olan ve Hz. Muhammed'i öldürmeyi düşünen Hz. Ömer, Kur'an ayetleriyle karşılaşmasının ardından İslam'ı kabul ederek bu dinin en güçlü savunucularından biri haline gelmiştir (Ağırakça, 2017, s. 2-6). Hz. Ömer gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse de ilk halife Hz. Ebubekir'in hilafeti süresince devlet işlerinde etkin rol üstlenmiş, özellikle siyasi karar alma süreçlerinde başlıca müşavirlerden biri olarak öne çıkmıştır.

Hz. Ömer'in halife seçilme süreciyle birlikte şura ilkesinin işleyişi, onun yönetim ve adalet anlayışı, devlet teşkilatının kurumsallaşma süreci ve fetihlerin ortaya çıkardığı yeni idari düzenlemeler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

4.3.1. Şura Heyeti ve Seçim Süreci

Hz. Ömer'in halife seçilmesi, Hz. Ebubekir'in seçimine kıyasla daha sınırlı bir istişare zeminine dayanmakla birlikte, tayin esaslı bir seçim sürecini ifade etmektedir. Hz. Ebubekir, hastalığının ilerlediği dönemde önde gelen sahabelerle tek tek görüşerek Hz. Ömer'in kendisinden sonra halife olması konusundaki kanaatlerini sormuştur (Öner, 2020, s. 5). Ardından halka hitap ederek Ömer'i kendisinden sonraki halife adayı olarak işaret etmiş, ciddi bir muhalefetle karşılaşılmaması üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in vefatından sonra genel biat ile halife seçilmiştir (Fayda, 2018, s. 31–32). Böylelikle yeni halifenin seçimi, her ne kadar önceki liderin tercihi ve vasiyeti temelinde gerçekleşmiş görünse de nihayetinde halkın genel biatı ve rızasıyla meşruiyet kazanmıştır.

Hz. Ömer'in halife seçimi, şura–biat–tayin üçgeni içinde işleyen karma bir meşruiyet modelini yansıtır. Hz. Ebubekir, önce sahabelerin onayını almış; Hz. Ömer ise, onların ve halkın rızası olmadan görevi kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Ebubekir'in "Sizler için seçtiğimden razı mısınız?" sorusuna toplu bir olumlu yanıt

alınmasıyla, seçim süreci hem şura hem tayin hem de biat yoluyla meşruiyet kazanmıştır (Al-Raysuni, 2011, s.103-104). Böylece biat akdinin özü olan, bir yanda halife adayı, diğer yanda biat eden topluluk olmak üzere iki tarafın rızaya dayalı buluşması gerçekleşmiştir (Kallek, 1992, s.120). Bu süreç, halifeliğin keyfi bir tercihle değil, ehliyet ve toplumsal rıza esaslarıyla belirlendiğini göstermektedir. Hem Ebubekir'in istişareyi öncelemesi hem de Hz. Ömer'in halkın onayını şart koşması, meşruiyetin liyakat ve ortak kabul üzerine kurulduğunu ortaya koyar.

Sonuç olarak, Hz. Ebubekir ile başlayan bu yöntem Hz. Ömer'in seçimi sürecinde de geçerliliğini korumuştur. Her ne kadar mevcut halifenin tercihi ve vefatı öncesinde yaptığı işaret bir "tayin" görüntüsü verse de sürecin özünde devlet işlerinde söz sahibi sahabelerle yapılan istişare, onların Ömer hakkındaki kanaatlerinin alınması ve nihayetinde Hz. Ömer'in bu tasarrufu halkın rızasına dayandırmak istemesi bulunmaktadır. Böylece ortaya çıkan tablo, liyakat, biat, şura ve istişareye dayalı bir seçim pratiğinin erken dönemde belirginleştiğini göstermektedir. Nitekim yöneticilerin keyfi davranışlarını sınırlayan bu uygulamalar, önce dar bir istişare halkası, ardından geniş kitlelerden alınan onay yoluyla siyasal otoriteyi toplumsal rızaya dayalı bir meşruiyet zeminine taşımış ve yönetimin şahsi iradeden ziyade kamu yararına hizmet eden bir çerçevede şekillenmesini sağlamıştır.

4.3.2. Hazreti Ömer' in Yönetim Anlayışı ve Adalet İlkesi

Hz. Ömer'in yönetim anlayışında adalet, siyasal otoritenin hem meşruiyetini hem de sınırlarını belirleyen temel ilke konumundadır. Hukukun üstünlüğü, eşitlik ve bireysel hakların korunması yönünde gösterdiği hassasiyet, onu erken İslam siyaset düşüncesi içerisinde örnek alınan bir yönetici profili hâline getirmiştir (Rasheed, 2024, s. 42). Bununla bağlantılı olarak, yoksullar ve korunmasız kesimler lehine geliştirdiği sosyal yardım ve refah uygulamaları, yönetim anlayışındaki insan merkezli yaklaşımın somut yansımaları olarak değerlendirilebilir (Rasheed, 2024, s. 42). Bu doğrultuda Hz. Ömer, iktidarı ayrıcalık değil, Allah'a ve topluma karşı sorumluluk yükleyen bir emanet olarak görmüş; adaleti de bu emanetin hem meşruiyetinin hem de sınırlarının ölçütü olarak kabul etmiştir.

Hz. Ömer'in yönetim anlayışının temelinde, Kur'an'ın adalet, liyakat ve

istişareye ilişkin ilkeleri yer almaktadır. Nitekim "Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder" (Öztürk, 1994/2024, Nisa 58) ve "Ey iman edenler! Kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun" (Öztürk, 1994/2024, Nisa 4/135) bu ayetler, İslam siyaset düşüncesinde yöneticinin meşruiyetini yalnızca iktidarı elinde bulundurmasına değil, adaleti tesis etme görevini yerine getirmesine bağlamaktadır.

Hz. Ömer, valilerine gönderdiği mektuplarda yargı görevinin temel esaslarını açık biçimde belirlemiş; hakimin taraflara eşit davranmasını, güçlülerin kayırılmamasını ve zayıfların adaletten ümit kesmemesini özellikle vurgulamıştır. Davacıdan delil istenmesi, gerektiğinde davalının yeminle sorumluluk üstlenebilmesi gerektiğini ifade etmiş; Müslümanlar arasında uzlaşmayı teşvik etmiş, ancak dini hükümlere aykırı anlaşmaların geçerli olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca hakimlerin, önceki bir kararlarını gözden geçirip daha doğru bir sonuca ulaştıklarında önceki hükmünden dönmekten çekinmemesi gerektiğini söyleyerek, adaletin hatada ısrar etmekten üstün olduğunu vurgulamıştır (Al-Jabali, vd., 2022, s. 1145). Bu yaklaşım ile Hz. Ömer, yargının bağımsızlığını ve hâkimlerin herkese eşit, adaletli ve titiz davranmasını ilkelere dayandırmıştır. Ayrıca hâkimlerin de insan olduğunu, verdikleri bir kararın hatalı olduğunu fark ettiklerinde bundan dönmenin zayıflık değil, erdem olduğunu vurgulamıştır.

Sonuç olarak, Hz. Ömer'in yönetim anlayışında adalet, yalnızca bireysel bir ahlak ilkesi değil, siyasal otoritenin kullanıldığı her alanda görünür kılınmaya çalışılan kurucu bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Yargı alanından sosyal hayata kadar uzanan geniş bir çerçevede Kur'an'ı esas almış, ilgili ayetler ışığında adalet ilkesini hem normatif hem kurumsal düzeyde tescillemiştir. İzleyen alt başlık olan **"**Devletin Kurumsallaşması: Fetihler ve İdari Düzenlemeler**"** kısmında, Hz. Ömer'in adalet merkezli yönetim anlayışının, fetihler sürecinde ve idari yapılanmada ortaya koyduğu kurumsallaşma çabalarına nasıl yansıdığı ele alınacaktır; söz konusu ilkelerin devlet teşkilatının farklı unsurlarına hangi ölçüde sirayet ettiği ayrıntılı biçimde incelenecektir. Bu suretle, Hz. Ömer'in adalet doğrultusunda şekillenen tercihleri ile erken İslam devletinin kurumsal gelişimi arasındaki ilişki daha görünür ve anlaşılır hale gelecektir.

4.3.3. Devletin Kurumsallaşması: Fetihler ve İdari Düzenlemeler

Hz. Ömer dönemi kurumsallaşma çabaları, fetihlerle birlikte hızla genişleyen nüfus ve toprakların daha merkezi bir otorite altında birleştirilmesi ihtiyacından doğmuştur. Irak, İran, Suriye ve Mısır gibi bölgelerin İslam hakimiyetine girmesi, devletin etnik ve kültürel çeşitliliğini artırmış; buna bağlı olarak çok başlılığın önlenmesi ve idari işleyişte birlik ve düzen sağlanması zorunlu hale gelmiştir. Bu süreçte hazine işleri, kamu hizmetleri ve güvenlik gibi alanlarda yeni teşkilatlanmalara gidilmiş; devletin sürdürülebilirliği açısından güçlü, düzenli ve hesap verebilir bir yönetim yapısının oluşturulması hedeflenmiştir (Sabuncu, 2018a, s. 136). Böylece fetihlerin ortaya çıkardığı idari ve mali ihtiyaçlar, sistemli ve kalıcı düzenlemelerle karşılanmaya çalışılmıştır.

Hz. Ömer, şura mekanizmasını daha kurumsal bir yapıya kavuşturarak devlet işlerinde istişareyi sistematik bir ilkeye dönüştürmüştür. Konunun önemine göre kabilenin ileri gelenlerini meclise davet etmiş; böylece karar alma süreçlerini hem katılımcı hem de denetlenebilir hale getirmiştir. Bu yaklaşım, hukukun üstünlüğünün Kur'an'ın rehberliğinde, özellikle de insan ilişkilerine dair ilke ve hükümler doğrultusunda tesis edilmesini sağlamış; şuranın idari ve hukuki işleyişte kurumsal bir nitelik kazanmasına katkıda bulunmuştur (Perçin, 2022, s. 342). Yeni fethedilen bölgelerin etrafında, farklı kabilelerden Müslümanların bir arada yaşadığı yeni toplumsal alanlar ortaya çıkmış; böylece kabilevi dağınıklık, fethedilen topraklar üzerinde daha disiplinli bir yerleşim modeli ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Hodgson, 1974, s. 208–210). Hz. Ömer, hızla artan nüfus ve fetihlerle genişleyen coğrafyanın yönetimini daha etkin kılmak için, bireysel ilişkilere dayalı geleneksel modeli aşarak daha kurumsal bir devlet yapısına yönelmiştir. Farklı toplulukların yaşadığı geniş alanlarda düzenin sağlanmasının güçleşmesi, Hz. Ömer'i hem mevcut nüfusu daha etkin biçimde idare etmek hem de gelecekteki askeri seferlerin güvenliğini temin etmek amacıyla fethedilen bölgelerde yeni yerleşim düzenlemeleri yapmaya sevk etmiştir. Bu düzenlemeler, kabile yapısının denetim altına alınmasına ve Müslüman toplumun ortak bir idari çerçeve içinde bütünleşmesine katkı sağlamıştır.

Sosyal alanda yürütülen kurumsallaşma faaliyetleri incelendiğinde, fetihlerin ardından elde edilen ganimetlerin belirli bir kısmının askerlere, onların

yakınlarına ve ihtiyaç sahibi kimselere tahsis edildiği görülmektedir (Özdemir ve Eceoğlu, 2023, s. 215–217). Bunun yanı sıra, ailelerin ekonomik olarak desteklenmesi amacıyla yeni doğan çocuklar için ebeveynlere düzenli ödenek verilmesi uygulaması da dikkat çekicidir (Özdemir ve Eceoğlu, 2023, s. 223). Bu uygulamalar, Hz. Ömer döneminde devletin yalnızca askerî ve idarî bir yapı olarak değil, aynı zamanda toplumun refahını gözeten koruyucu bir otorite olarak şekillendiğini göstermektedir.

Hz. Ömer, yöneticilerin halka baskı yapan veya onların mallarını haksız biçimde alan kimseler değil, kendilerine emanet edilen görevi adaletle yerine getirmekle yükümlü kişiler olduğunu her fırsatta vurgulamış ve bu ilkelere aykırı davranan yöneticilerin mutlaka sorguya çekileceğini ifade etmiştir (Öner, 2020, s. 15). Bu anlayış doğrultusunda, merkezden uzak bölgelere atanan görevlilerden göreve başlamadan önce mal beyanı alınmış, böylece olası yolsuzlukların tespiti için karşılaştırmalı bir denetim zemini oluşturulmuştur. Ayrıca Hz. Ömer, halktan gelebilecek şikayetleri titizlikle takip etmiş; görevlilerin mal varlıklarını ve davranışlarını bölge halkından gizli biçimde soruşturarak yönetimde adaletin korunmasına büyük önem vermiştir (Kaya, 2013, s. 30). Bu uygulamalar, hem devletin kurumsallaşma sürecinin ve merkezi otoritenin güçlü tutulmak istendiğinin bir göstergesi, hem de Hz. Ömer'in adalet anlayışının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Hz. Ömer'in denetim uygulamaları, yöneticilerin hesap verebilirliğini esas alan ve keyfî yönetimi sınırlayan erken bir kamu yönetimi anlayışının somut örneklerini oluşturmaktadır.

Hz. Ömer, fetihlerle birlikte artan devlet gelirlerinin daha düzenli bir yapıda yönetilmesi gerektiğini düşünerek, mali işleyişi sistemleştirmek amacıyla divan teşkilatını kurmuştur. Beytülmal ile bağlantılı olarak çalışan bu kurum, kamu gelirlerinin kaydedilmesini, hak sahiplerine düzenli şekilde dağıtılmasını ve devletin askeri, idari ve toplumsal ihtiyaçlarının sistematik biçimde karşılanmasını sağlamıştır (Sabuncu, 2018a, s. 141). Hz. Ömer ayrıca, İslam'a katılım zamanını esas alan kademeli bir maaş düzeni benimsemiş; erken dönemde İslam'a hizmet edenlere daha yüksek ödenek tahsis ederken, daha geç dönemde katılanlara daha düşük pay vermeyi uygun görmüştür. Bunun yanında, Peygamber'in eşleri ve yakın akrabalarının maaşlarını artırmış; yokluk döneminde gösterdikleri fedakarlığın,

devletin güçlendiği süreçte karşılık bulmasının adalet gereği olduğunu savunmuştur (Madelung, 1997, s. 58–59). Hz. Ömer'in mali ve idari düzenlemeleri, yalnızca artan gelirlerin sistemli bir biçimde yönetilmesini sağlamamış; aynı zamanda onun adalet anlayışını yansıtarak devlet kaynaklarının toplum içinde daha dengeli bir şekilde kullanılmasına da imkan tanımıştır.

Hz. Ömer, fethedilen toprakların ganimet olarak doğrudan komutanların mülküne geçirilmesini engellemiş; özellikle tarıma elverişli arazilerin bir komutanın zimmetine geçmesine karşı çıkmıştır. "Geriden gelecek yetimlere, yoksullara, dullara ne kalır?" diyerek bu tür bir tasarrufun gelecekteki Müslüman nesilleri mahrum bırakacağını belirtmiştir. Ayrıca Haşr 7'de geçen "(Servet) zenginler arasında elden ele dolaşan bir güç olmasın" ilkesini hatırlatmış (Öztürk, 1994/2024, Haşr 7) ve bu doğrultuda toprakların belli bir zümrenin kontrolünde toplanmasını önlemeye yönelik bir yaklaşım benimsemiştir (Çelik, 2010, s. 83–84). Hz. Ömer, halifeliğinin onuncu yılında, köle kılığında bulunan İranlı bir saldırgan tarafından suikasta uğrayarak ağır şekilde yaralanmış ve aldığı bu yaraların sonucunda 644 yılında vefat etmiştir. Hz. Ebubekir'den devraldığı İslam devletini yalnızca kurumsal bir yapıya kavuşturmakla kalmamış, aynı zamanda geniş bir coğrafyaya yayılan, düzenli ve sürdürülebilir bir yönetim modeli haline getirmeyi başarmıştır (al-Tabari, 1994, s. 94–95). Böylece Hz. Ömer, kamu yararını önceleyen tercihleriyle, fetihlerle büyüyen İslam devletinin geçici başarılar yerine kalıcı ve dengeli bir yönetim yapısına kavuşmasına öncülük etmiştir.

Sonuç olarak, Hz. Ömer dönemi, fetihlerin yalnızca coğrafi genişleme değil, aynı zamanda kurumsal bir devlet inşasını zorunlu kıldığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Vilayet teşkilatı, beytülmal ve divan düzeni, toprak ve vergi rejiminde yapılan tercihler, kabile dayanışmasına dayalı gevşek yapıyı aşarak farklı etnik ve dini unsurları ortak bir idari çerçevede buluşturan merkezi bir otorite modeli ortaya koymuştur. Ganimetin kişisel mülkiyet yerine kamu yararına yönlendirilmesi, valilerin mal beyanı ve denetimi, sosyal yardım ve maaş uygulamaları, kurumsallaşmanın teknik-idari olduğu kadar adalet merkezli ahlaki bir kaygıyla yürütüldüğünü göstermektedir. Bu düzenlemeler sayesinde fetihlerle büyüyen nüfus ve toprak, dağınık yerel güç odaklarının insafına bırakılmamış; hukuka, kayıt sistemine ve hesap verebilirliğe dayalı bir idare altında bütünleştirilmiştir. Bu

yönüyle Hz. Ömer'in kurumsallaşma hamlesi, hem dört halife döneminin "adil devlet" idealini somutlaştırmış hem de sonraki yüzyıllarda İslam siyaset düşüncesinin referans aldığı kalıcı bir siyasal ve idari miras ortaya çıkarmıştır.

4.4. Hz. Osman Dönemi: Yönetim Tartışmaları ve Meşruiyet Krizi (644-656)

Hz. Osman, Kureyş kabilesinin en zengin ve itibarlı kollarından biri olan Ümeyyeoğulları'na mensuptur. Bu soylu ve aristokrat kökene rağmen, soyunun genel eğiliminin aksine İslam'ı çok erken dönemde kabul eden sahabeler arasında yer almıştır (al-Taberi, 1990, s. 252–254). Kureyş aristokrasisine mensup bir tüccar olarak Mekke'nin önde gelen ekonomik aktörleri arasında bulunan Hz. Osman, askeri alanda ön plana çıkan bir şahsiyet olmaktan ziyade, Hz. Peygamber tarafından özellikle diplomatik müzakerelerde görevlendirilmiştir. Bunun yanında, sahip olduğu şahsi serveti İslam toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda cömertçe kullanmasıyla da öne çıkmıştır (Madelung, 1997, s. 78–79). Diplomatik yetkinliği ve yumuşak mizaçlı kişiliği, onun hilafet dönemindeki yönetim anlayışına da yansımış; ancak bu yönetim tarzı, zamanla değişen toplumsal beklentiler karşısında eleştirilerin odağı haline gelmiştir.

4.4.1. Seçim Süreci

Hz. Ömer hançerlenerek ağır yaralı hale düştüğünde, sahabeden Abdurrahman b. Avf'ı yanına çağırmış ve onu halefi olarak görmek istediğini ifade etmiştir. Ancak Abdurrahman b. Avf, "Eğer bu bir emirse kabul ederim; emir değilse reddederim." diyerek bu teklife ihtiyatla yaklaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer, Resulullah'ın kendilerinden razı olduğunu düşündüğü altı sahabeyi bir araya çağırarak halifelik meselesini kendi aralarında istişare etmelerini istemiştir (al-Taberi, 1994, s. 92–93). Hz. Ali, Hz. Osman, Sa'd b. Ebu Vakkas, Talha, Zübeyr ve Abdurrahman b. Avf'tan oluşan bu heyetin kendi içlerinden bir halife belirlemesini isteyen Hz. Ömer, heyet içinde görüş ayrılığı ortaya çıkması halinde oğlu Abdullah'ın oy kullanmasını, ancak halife olarak seçilmemesini özellikle vurgulamıştır. Nitekim bazı kimselerin Abdullah b. Ömer'in doğrudan halife yapılmasını teklif etmeleri üzerine Hz. Ömer, bu öneriyi kesin bir dille reddetmiş ve

“Hattaboğullarından bir kurban yeter.” diyerek böyle bir tercihe karşı çıktığını açıkça ifade etmiştir (Kaya, 2022, s. 57). Bu uygulama, her ne kadar devletin başsız kalma ihtimali karşısında alınmış ani bir tedbir niteliği taşısa da dar kapsamlı da olsa şura ve liyakate dayalı bir seçim anlayışının benimsendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Son aşamada altı kişilik şurada görüşler iki isim üzerinde yoğunlaşmış; tartışmalar Hz. Ali ve Hz. Osman etrafında şekillenmiştir. Abdurrahman b. Avf'ın şura heyetinin başkanlık görevini üstlenerek yürüttüğü kapsamlı istişareler, halkın nabzını yoklaması ve yapılan müzakereler sonucunda Hz. Osman üzerinde bir ittifak oluşmuş ve kendisi halife olarak seçilmiştir. Ardından muhacirlerin, ensarın, komutanların ve Medine halkının katılımıyla gerçekleştirilen genel biat töreniyle Hz. Osman'ın hilafeti resmen ilan edilmiş; böylece devletin başına meşru halife olarak geçmiştir (Dalkılıç, 2014, s. 9). Hz. Osman'ın ümmetin lideri olarak belirlenmesiyle süreç nihai aşamasına ulaşmış; Hz. Ömer'in uygulamasında olduğu gibi, seçim sonrasında genel biat yoluyla ümmetin rızası da alınarak halifelik meşruiyet kazanmıştır. Bu durum, hem şura mekanizmasının etkin biçimde işletildiğini hem de toplumsal onay sürecinin tamamlandığını göstermektedir (Şahin, 2023, s. 39–40). Söz konusu uygulama, erken İslam siyaset düşüncesinde istişare ve toplumsal rızanın meşruiyetin temel dayanakları arasında yer aldığını ortaya koymakta; karar alma sürecinin tek bir otoriteye değil, ümmetin ortak kanaatine dayalı kolektif bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, günlerce devam eden altı kişilik dar kapsamlı şura meclisi müzakereleri hem adayların kişisel niteliklerinin hem de ümmet içindeki kabul düzeylerinin titizlikle değerlendirildiği yoğun bir istişare sürecine işaret etmektedir. Bu sınırlı heyet içinde yürütülen görüşmelerin ardından belirlenen adayın; komutanlardan, muhacir ve ensardan ve nihayet Medine halkından alınan genel biat yoluyla geniş bir toplumsal rızaya dayandırılması, Hz. Osman'ın hilafetinin dönemin şartları içerisinde çok katmanlı bir siyasal meşruiyet mekanizmasıyla şekillendiğini göstermektedir. Nitekim hem şura hem de genel biat aşamaları, kararın yalnızca dar bir zümrenin iradesine bırakılmadığını; aksine ümmetin farklı kesimlerinin onayının aranması suretiyle erken İslam siyasetinde ortak akıl, istişare ve toplumsal rıza ilkelerinin dikkate alındığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

4.4.2. Atamalar ve Yönetim Tartışmaları

Hz. Osman'ın halife seçilmesi, İslamiyet öncesinde Mekke'nin önde gelen ailelerinden birisi olan ve erken dönemde İslam'a muhalefetiyle bilinen Ümeyyeoğulları açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir. Halifeliğin ardından, Ümeyyeoğulları mensuplarının halifenin evinde bir araya gelerek bu gelişmeyi kutlama mahiyetinde bir toplantı tertip ettikleri aktarılmakta; Hz. Osman'ın bu durumdan rahatsızlık duyduğu ifade edilse de halifeliği süresince Ümeyyeoğulları'na karşı sergilediği tutum, ilerleyen dönemde yönetim anlayışı çerçevesinde yöneltilen eleştirilerin merkezinde yer almıştır (Apak, 1998, s. 493–494). İslam tarihi araştırmalarında Hz. Osman dönemi genellikle iki safha halinde ele alınmakta; buna göre halifeliğin ilk yılları görece bir istikrar ve güven dönemi olarak değerlendirilirken, sonraki süreç fitnelerin arttığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Bu ayrımın temelinde sefer faaliyetlerinin azalması ve halkın valilerden duyduğu memnuniyetsizliğin artması yer almaktadır (Apak, 2005, s. 157–158). Bu çerçevede, Hz. Osman döneminde ortaya çıkan idari tercihler ve atama politikaları, söz konusu dönemin genel seyrinin anlaşılması açısından belirleyici rol oynamaktadır.

Hz. Osman, halifeliğinin ilk yıllarında valilerine ve askeri komutanlarına mektuplar göndererek yönetim anlayışının esaslarını belirlemiştir. Bu mektuplarda adalet, emanet ve sorumluluk vurgusu öne çıkmakta; yöneticilerin vergi toplayıcılar değil, toplumun işlerini gözeten birer "çoban" olmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, Hz. Osman'ın Hz. Ömer'den devraldığı kurumsal ve idari yapıyı büyük ölçüde aynen sürdürme iradesini ortaya koymaktadır (al-Taberi, 1990, s. 6). Bu idari anlayışın şekillendiği dönemde, Hz. Osman'ın halifeliği süresince, Hz. Ömer zamanında doğu ve batı yönlerinde başlatılan fetih faaliyetleri daha ileri bir safhaya taşınmıştır. Bu süreçte, daha önce fethedilmiş olan İran, Azerbaycan, Suriye ve Mısır gibi bölgelerde idari ve askerî güvenlik büyük ölçüde tesis edildikten sonra, fetih hareketleri bu merkezlerin ötesine doğru genişletilmiştir (Apak, 2000, s. 6). Bu çerçevede Hz. Osman, Hz. Ömer döneminde şekillenen idari yapıda köklü bir değişikliğe gitmeksizin, İslam Devleti'nin fetih faaliyetlerinin sürdürülmesine ve kurumsal sürekliliğin korunmasına özel önem atfetmiştir.

Denizaşırı seferlerin de düzenlendiği bu dönemde, Şam valisi Muaviye

komutasında Kıbrıs'a yönelik bir sefer gerçekleştirilmiş ve ada fethedilmiştir. Fetihler yoluyla sağlanan toprak genişlemesi ve elde edilen ganimetler sayesinde ekonomik canlılık artmış; bu durum, Hz. Ömer döneminde başlayan zenginleşme sürecinin Hz. Osman devrinde de kesintisiz biçimde devam ettiğini göstermiştir (Yiğit, 2007, s. 442). Buna rağmen, yönetim anlayışına yönelik zaman zaman bazı şikayetler dile getirilmiş olsa da fetihlerin sağladığı askeri başarılar ve artan ganimet gelirleri, bu eleştirilerin sert ve yaygın tepkilere dönüşmesini engellemiştir (Yiğit, 2007, s. 443). Bu çerçevede, literatürde "sükunet devri" olarak nitelendirilen Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk yıllarında, fetihlerin sağladığı askeri başarılar ve artan ganimet gelirleri belirleyici bir rol oynamış; söz konusu başarılar, ekonomik canlılığı destekleyerek idari uygulamalara yönelik dile getirilen şikayetlerin geniş kitleler nezdinde güçlü ve yaygın tepkilere dönüşmesini büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

Hz. Osman'ın ilk eleştirilere maruz kaldığı konuların başında, amcasının oğlu ve bir Ümeyyeoğlu olan Mervan'ı devletin katipliği görevine getirmesi ve yaşının ilerlemiş olması nedeniyle devlet işleyişini büyük ölçüde Mervan'ın inisiyatifine bırakması gelmektedir. Ümeyyeoğulları'nın İslam'ın erken döneminde güçlü bir muhalefet geleneğine sahip olmaları ve aynı zamanda ekonomik ve siyasi bakımdan nüfuzlu bir soy olarak öne çıkmaları, bu durumun dönemin önde gelen isimleri nezdinde siyasi bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır (Wellhausen, 1927, s. 42). Merkezde şekillenen bu rahatsızlık, kısa süre içinde taşra merkezlerinde idari uygulamalara yönelik somut şikayetlerle birleşerek daha görünür bir muhalefet zeminine dönüşmüştür. Bu bağlamda, ilk belirgin tepkilerin ortaya çıktığı yer Kufe olmuştur. Hz. Osman döneminde Kufelilerin ilk şikayetleri, Ebu Vakkas'ın görevden alınarak onun yerine Hz. Osman'ın anne bir kardeşi olan Velid b. Ukbe'nin Kufe valiliğine atanmasıyla başlamıştır (Demirci, 2004, s. 157). Bu atamalar Merkez'de ve Kufe'de idari uygulamalara yönelik rahatsızlıkların yalnızca kişiler üzerinden değil, merkezi otoritenin akrabalık bağlarıyla ilişkilendirilen tercihleri üzerinden de sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.

Velid b. Ukbe, görev süresi boyunca keyfi harcamaları ve içki içtiğine dair iddialar sebebiyle Kufe'de artan şikayetlerin odağı haline gelmiş; bu süreçte Kufe halkı tarafından darp edilmesi, şehirdeki rahatsızlığın ulaştığı boyutu açık biçimde

ortaya koymuştur. Bu gelişmeler neticesinde görevden alınan Velid' in yerine, yine Ümeyyeoğullarından Sa'id b. el-As Kufe valiliğine atanmıştır (Madelung, 1997, s. 87). Yeni Vali Sa'id b. el-As, Kufe'nin ileri gelenleriyle bir araya geldiği bir toplantıda, Irak'ın tarım topraklarını "Kureyş'in bahçesi" olarak nitelendirmiştir. Bu ifade, toplantıda bulunan Malik el-Eşter tarafından sert biçimde eleştirilmiş; el-Eşter, söz konusu toprakların Müslümanların kılıçlarıyla fethedildiğini vurgulayarak, bu arazilerin belirli bir zümreye veya soya aitmiş gibi değerlendirilmesine karşı çıkmıştır (Kılıç, 2002, s. 250). Ancak yeni vali döneminde izlenen idari tutum, Kufe'deki huzursuzluğu yatıştırmak yerine, merkezi yönetimle şehir halkı arasındaki gerilimi daha da artırmış; söylem ve uygulama düzeyinde ortaya çıkan bu yaklaşım, sorunları çözmekten ziyade Kufe'yi siyasal ve toplumsal bir çıkmaza sürüklemiştir.

Bu tartışmanın ardından Kufe'deki gerilim daha da tırmanmış; valinin yakın çevresinden bir kişinin araya girerek müdahalede bulunması, el-Eşter ve ona bağlı Kufe'li grupların fiili direnişiyle karşılaşmıştır. Yaşanan şiddet olayları üzerine Medine merkezli halife tarafından müdahale edilerek, el-Eşter ve çevresindeki dokuz kişinin, Muaviye'nin idaresi altında bulunmak üzere Şam'a sürgün edilmeleri emredilmiştir (al-Taberi, 1990, s. 113–115). Muaviye, Şam'a gönderilen bu grubu ilk etapta iyi karşılamış; ancak ilerleyen günlerde tutumunu değiştirerek onları aşağılayıcı bir söylemle muhatap almıştır. Bu süreçte Muaviye, Kureyşlilerin Allah tarafından seçilmiş, ilahi bir kavim olduğu yönündeki vurgusunu öne çıkararak, sürgün edilenlerin meşruiyet iddialarını reddetmiş ve muhalefeti ideolojik zeminde bastırmaya çalışmıştır (al-Taberi, 1990, s. 115–117). Sürgün sürecinin ardından el-Eşter Medine'ye giderek Hz. Osman'la görüşmüş, önceki muhalif tutumundan vazgeçtiğini ve pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Hz. Osman bu beyanı kabul ederek el-Eşter'in affedilmesine izin vermiş, bunun üzerine el-Eşter yeniden Kufe'ye dönmüştür (al-Taberi, 1990, s. 117–119). Ancak bu uzlaşma, Kufe'de bir süredir birikmekte olan idari ve siyasî hoşnutsuzlukları kalıcı biçimde ortadan kaldırmamış; aksine, bastırılan muhalefetin ilerleyen süreçte daha örgütlü ve sert biçimde yeniden ortaya çıkmasının zeminini hazırlamıştır.

Hz. Osman, yalnızca Kufe'de değil, diğer vilayetlerde de artan huzursuzlukların sebeplerini değerlendirmek amacıyla valilerini Medine'ye

çağırmıştır. Bu durum Kufe'de mevcut valinin görevden alınacağı yönünde bir beklenti doğurmuş; ancak valinin yeniden şehre gönderileceği haberinin ulaşması, şehirdeki gerilimi daha da artırmıştır. Bu aşamada el-Eşter, mevcut hoşnutsuzluğu örgütleyerek halkın desteğini toplamış ve özellikle ganimetlerin ve kamu gelirlerinin Kureyşli seçkinlere aktarıldığı yönündeki söylemler üzerinden açık bir muhalefet geliştirmiştir. Bu söylem, Kufe'deki askeri ve toplumsal unsurlar arasında geniş yankı bulmuş; nihayetinde valinin şehre girişinin fiilen engellendiği aleni bir isyan süreci başlamıştır (Söylemez, 2003, s. 79–81). Kufe merkezli bu hareketin ardından isyancı gruplar Medine'ye yönelmiş; Hz. Osman'ın valiyi görevden alması dahi muhalefeti yatıştırmaya yetmemiştir. Zira mesele, artık tekil bir idari tasarruftan ziyade merkezi yönetimin meşruiyetine yönelik daha kapsamlı bir sorgulamaya dönüşmüştür. Kufe'deki huzursuzluk, Basra ve Mısır'daki benzer muhalefet hareketleriyle birleşerek imparatorluk çapında bir siyasal krize evrilmiş ve bu süreç, Hz. Osman'ın kuşatılması ve öldürülmesiyle sonuçlanan fitne ortamının oluşmasında belirleyici rol oynamıştır (Söylemez, 2003, s. 81–85). Bu süreç, idarî uygulamalara yönelik eleştirilerin merkezi otoritenin meşruiyetini sorgulayan daha geniş bir muhalefete dönüştüğünü göstermektedir.

Kufe isyanı, gelişim süreci itibarıyla en karmaşık ve en uzun soluklu ilerleyen muhalefet hareketi olarak öne çıkmaktadır. Yönetimde görüldüğü iddia edilen keyfi harcamalar ve sorumsuz uygulamaların yanı sıra, fetih faaliyetlerinin durma noktasına gelmesiyle birlikte ortaya çıkan ekonomik sorunlar da bu isyanın temel dinamikleri arasında yer almıştır. Özellikle "bu topraklar Kureyş'in bahçesidir" şeklinde ifade edilen yaklaşım, Kufe halkının ganimetlerin ve kamu gelirlerinin paylaşımına dair duyduğu rahatsızlığın açık bir yansıması olarak algılanmış ve geniş çaplı bir başkaldırıya zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, Halife Hz. Osman'ın ölümü yalnızca Kufe merkezli bu isyanın sonucu değil; aynı zamanda diğer vilayetlerde ortaya çıkan muhalefet hareketlerinin birleşmesiyle şekillenen daha kapsamlı bir sürecin neticesi olmuştur.

Basra bağlamında tartışmaların yoğunlaştığı hususlardan biri, Hz. Osman'ın Basra valisi Ebu Musa el-Eş'ari'yi görevden alarak yerine Ümeyyeoğulları mensubu ve dayısının oğlu olan Abdullah b. Amir'i tayin etmesidir. Söz konusu atama, Hz. Osman döneminde idari kadrolaşmanın Ümeyyeoğulları ekseninde

şekillendiği yönündeki eleştirilerin sıklıkla dayandırıldığı örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir (Apak, 2005, s. 159). El-Eş'ari'nin görevden alınması ise Basra halkı tarafından halifeye iletilen şikayetler çerçevesinde gerçekleşmiştir (Uysal, 2020, s. 18). Seferlerin durma noktasına gelmesiyle birlikte ekonomik temelli şikayetler Basra'da yeniden yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda, Hukeym b. Cebele öncülüğünde Basralıların ganimet dağıtımında yaşanan sorunları dile getirdikleri, söz konusu şikayetlerin halifeye iletilmek üzere Medine'ye gidilerek bizzat bildirildiği anlaşılmaktadır (Akarsu, 2020, s. 271–276). Bu süreçte dikkat çeken hususlardan biri, şikayetler neticesinde Ümeyyeoğulları mensubu olmayan yöneticilerin görevden alınmasına karşılık, Ümeyyeoğulları'na mensup valilerin benzer şikayetlere rağmen görevde tutulmasıdır. Ümeyyeoğulları'na mensup valilerin korunması, yönetimde soy ve akrabalık ilişkilerinin belirleyici olduğu düşüncesini güçlendirmiş; bu durum Basra'daki hoşnutsuzluğun derinleşerek isyan ortamının oluşmasında belirleyici bir etken haline gelmiştir.

Diğer merkezlerdeki isyan hareketlerine nazaran daha sınırlı bir nitelik arz eden Basra muhalefeti, Hukeym etrafında toplanan küçük bir grubun öncülüğünde şekillenmiş ve bu grup nihayetinde Medine'ye doğru harekete geçmiştir (Önal, 2019, s. 1301). Sonuç olarak Kufe örneğinde olduğu gibi Basra'da da muhalefet süreci, öncelikle Medine'ye gidilerek halifeye şikayetlerin iletilmesiyle başlamış; ancak bu girişimlerden beklenen sonucun alınamaması üzerine muhalefet, sözlü itiraz sınırlarını aşarak fiili bir nitelik kazanmıştır. Diğer bölgelerde ortaya çıkan isyan hareketleri kadar geniş çaplı ve ses getiren bir mahiyet taşımamakla birlikte Basra'da şekillenen bu hareketlilik, Hz. Osman'ın iktidarına yönelik bir yürüyüşle sonuçlanmıştır.

Şam eyaletinde Hz. Ömer döneminde valiliğe tayin edilen Ümeyyeoğullarından Muaviye görevini Hz. Osman döneminde de sürdürmüş, herhangi bir vali değişikliğine gidilmemiştir. Aksine bu dönemde Muaviye'nin yetki alanı genişletilmiş ve idari gücü artırılarak devlet yapısı içerisinde daha etkili bir konuma yükselmiştir (Kılıç, 2002, s. 242). Şam'da yaşanan gelişmeler, diğer bazı merkezlerin aksine örgütlü bir isyan hareketi niteliği taşımamaktadır. Bölgede dikkat çeken asıl unsur, Hz. Ebubekir'in vefatından sonra Şam'a yerleşen Ebu Zer el-Gıfari'nin yönetime ve özellikle sosyo-ekonomik uygulamalara yönelik

eleştirileridir. Ebu Zer, servet birikimini ve devlet hazinesinden yararlanılarak gösterişli yapılar inşa edilmesini eleştirmiş; başta Muaviye olmak üzere zenginleşen Ümeyyeoğulları mensuplarını hedef alan bu söylemleriyle dönemde artan ekonomik eşitsizliğe ahlaki temelli bir muhalefet ortaya koymuştur (Güzel, 2012, s. 45-48). Bu tablo, Şam'da ortaya çıkan muhalefetin daha çok ahlaki ve sosyo-ekonomik eleştiri düzeyinde kaldığını göstermektedir. Güçlü idari yapı ve Muaviye'nin bölgedeki hakimiyeti, bu eleştirilerin örgütlü bir isyana dönüşmesini engellemiştir.

İlk Müslüman olanlardan biri olan Ebu Zer, Hz. Peygamber'in "Güneş, bu yeryüzünde Ebu Zer'den daha dürüst bir insanın üzerine doğmamıştır" sözüyle övgüsüne mazhar olmuş bir sahabidir. Bu gelişmelerin ardından Halife Hz. Osman tarafından sürgüne gönderilen Ebu Zer, ömrünün sonuna kadar Rebeze'de yaşamış ve burada tek başına vefat etmiştir (Öztürk, 2024, s. 97). Şam'da yaşanan bu hadise, Ümeyyeoğulları'na mensup yönetici çevreye yönelttiği ahlaki ve sosyal-ekonomik eleştiriler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Hz. Osman'ın akrabası olan Muaviye ve çevresine yönelik eleştirilerin dikkate alınmaması, aksine Ebu Zer'in Rebeze'ye sürgün edilmesiyle sonuçlanması, dönemde otorite, soy ve akrabalık ilişkilerinin siyasal kararlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Hz. Osman'ın Mısır valisi olarak Amr b. el-As'ı görevden alıp yerine Ümeyyeoğulları'na mensup Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i ataması, Mısır'da ortaya çıkan huzursuzluğun temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Amr b. el-As, Hz. Ömer döneminde Mısır'ın fatihi olarak önemli bir askeri ve siyasi itibara sahipken, onun görevden alınması Mısır'daki askeri ve yerleşik Müslüman çevrelerde rahatsızlık uyandırmıştır. Yeni valinin Ümeyyeoğullarından olması, daha önce merkezi yönetim tarafından yapılan atamalara yönelik "akrabalık ve soy temelli tercihler" eleştirilerini güçlendirmiştir (Madelung, 1997, s. 85–86). Bu gelişmelerin ardından halifeye karşı kırgınlık ve öfke duyan Amr b. el-As, Medine'ye giderek kamuoyunda Hz. Osman'a yönelik eleştirilerin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Aynı süreçte, önde gelen bazı sahabelerin idari görevlerden uzaklaştırılarak yerlerine liyakat açısından tartışmalı görülen isimlerin getirilmesine tepki gösteren Mısırlı bir muhalif çevre ortaya çıkmıştır. Merkezi otoriteyi güçlendirme amacıyla ganimetlerin ve kamu gelirlerinin dağıtımında izlenen

uygulamalardan duyulan rahatsızlık da bu muhalefeti beslemiş; söz konusu şikayetler, çözüm talebiyle merkezi yönetime iletilmek üzere Medine'ye taşınmıştır (Güneş, 2021, s. 35–38). Mısır halkı, Vali Abdullah b. Sa'd'ın bazı uygulamalarından rahatsız olmuş ve durumu halifeye bildirmek üzere Medine'ye bir heyet göndermiştir. Hz. Osman'ın uyarılarına rağmen Abdullah b. Sa'd'ın tutumunda kayda değer bir değişiklik olmamış, şikayetçi gruplardan bir temsilcinin Medine dönüşü sırasında öldürülmesi ise, Mısır'da bir süredir birikmekte olan hoşnutsuzluğun şikayet aşamasından çıkarak açık bir isyan sürecine evrilmesinde belirleyici bir kırılma noktası oluşturmuştur (Güneş, 2021, s. 38). Kufe'de görülen karmaşık ve eşzamanlı gelişmelerin aksine, Mısır'daki olaylar neden–sonuç ilişkisi içerisinde, belirli bir kronolojik sıra takip edilerek ortaya çıkmıştır.

Sonuç itibarıyla değerlendirildiğinde, söz konusu isyanların temel sebepleri arasında, fetih faaliyetlerinin durma noktasına gelmesiyle birlikte ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, İslamiyet'e görece geç safhalarda dahil olmuş olan Ümeyyeoğulları mensup akrabaların stratejik ve önemli merkezlere vali olarak atanması, taşra toplumlarında merkezi yönetime ilişkin güven algısının zedelenmesine yol açmıştır. Atanan yöneticilerin idari uygulamalarının ve kamuoyu nezdinde bıraktıkları izlenimin genellikle olumsuz değerlendirilmesi, bu güvensizliği zaman içerisinde derinleştirmiş; böylece yerel halk ile merkezi otorite arasındaki bağın zayıflaması, isyanların ortaya çıkışında ve yayılmasında etkili olmuştur. Bu bağlamda Hz. Osman dönemindeki isyanlar, tekil idari hatalardan ziyade, genişleyen devlet yapısının ürettiği ekonomik, toplumsal ve siyasi dönüşümlerin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Medine merkezli muhalefetin ise giderek belirginlik kazanmasında etkili olan unsurlardan biri, Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber döneminde bazı davranışları sebebiyle Medine'den uzaklaştırılan amcası Hakem b. Ebi'l-As ve ailesi hakkında af kararı alarak onları yeniden merkezi yerleşime davet etmesidir. Bu tasarruf, önceki iki halife döneminde geri dönüş taleplerinin kabul edilmemiş olması nedeniyle kamuoyunda dikkat çekmiş ve yönetimin adalet anlayışı çerçevesinde tartışmalara yol açmıştır (Atçeken, 1999, s. 319–322). Bunun yanı sıra, uzun yıllar babasıyla birlikte sürgün hayatı yaşayan ve henüz yirmi beş yaşında olan amcasının

oğlu Mervan b. Hakem'in, devlet teşkilatı açısından son derece kritik bir konum olan başkatipliğe tayin edilmesi de Medine'deki rahatsızlıkları artıran bir başka faktör olmuştur. Devlet yazışmaları ve idari karar süreçleriyle doğrudan bağlantılı bu görevin, tecrübesi bulunmayan genç bir isim tarafından üstlenilmesi, Mervan'a fiilen devlet mührünün ve halifenin en yakın idari yardımcısı konumunun verilmesi şeklinde algılanmış ve eleştirilere zemin hazırlamıştır (Öztürk, 2024, s. 93). Bu uygulamalar, Medine kamuoyunda idari tasarrufların liyakat ve kamu yararı ilkeleri doğrultusunda yapılıp yapılmadığına dair şüpheleri artırmıştır. Nitekim Hz. Osman'ın amcası Hakem'i sürgünden döndürmesi ve kuzeni Mervan'ı tecrübesizliğine rağmen devletin en etkili makamlarından birine getirmesi, Hz. Osman dönemindeki bazı idari tercihlerin akrabalık ilişkileri ekseninde şekillendiğini açıkça göstermektedir.

Hakem b. Ebi'l-As'ın (Mervan'ın babası) sürgün edilmesine gelince; kendisinin Hz. Peygamber döneminde Peygamber'in yürüyüş ve bazı davranışlarını alaycı biçimde taklit ettiği, özel hallerini gözetlemeye çalıştığı ve müşriklerle ilgili olarak bazı sahabelere verilen gizli bilgileri etrafa yayma teşebbüsünde bulunduğu rivayet edilmektedir. Bu davranışları nedeniyle Medine'den uzaklaştırılan Hakem, ailesiyle birlikte Taif'te sürgün hayatı yaşamış; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde gündeme gelen geri dönüş talepleri ise kabul edilmemiştir (Başaran, 1997, s. 175). Hz. Osman, amcası Hakem b. Ebi'l-As Medine'ye döndükten sonra kendisine 100.000 dirhem vermiştir; bu uygulamanın uygun olmadığı yönündeki görüşler bazı sahabeler tarafından dile getirilmiştir (Başaran, 1997, s. 175). Hz. Peygamber tarafından sürgüne gönderilen Hakem b. Ebi'l-As'ın affı konusunda Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in, bu tasarrufu kendilerine ait bir yetki olarak görmeyerek talepleri reddetmiş olmalarına karşın, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde amcası Hakem'i affetmekle kalmayıp Medine'ye dönüşünün ardından kendisine hazineden maddi yardımda bulunması ve kuzeni Mervan b. Hakem'i devlet teşkilatının en üst makamlarından birine getirmesi, Medine merkezli muhalefetin dayandığı başlıca gerekçeler arasında yer almıştır. Bu uygulamalar, idari tasarrufların liyakat ve meşruiyet ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik ciddi tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Ammar b. Yasir, elindeki yazılı metinle tek başına Halife'nin huzuruna

çıkarak, mevcut uygulamalara dair rahatsızlıkları doğrudan kendisine iletmiştir. Bu çerçevede dile getirilen itirazlar; fiilen savaşa katılmayan kimselerin de beytülmalden pay alması, ganimet gelirlerinden yoksul ve muhtaçlara ayrılması gereken hisselerin ihmal edilmesi, valilerin keyfi harcamalarda bulunmaları ve ganimetten orantısız paylar almaları, yaş ve tecrübe bakımından yetersiz kişilerin üst düzey görevlere getirilmesi ile Ensar ve Muhacirlerin yönetim süreçlerinin dışında bırakılması gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır (Demirci, 2004, s. 162–163). Ammar b. Yasir, Mısır vilayetine ilişkin dile getirdiği şikayetlerin benzerlerinin diğer eyaletlerde de bulunduğunu öğrenince, bunları genel bir çerçeve halinde Halife'ye sunmuştur; ancak bu süreçte Mervan, Ammar'ı jurnalcilikle ve halkı kine sürüklemekle suçlamış, hakaretlerde bulunmuş ve Hz. Osman'ın emriyle Ammar darp edilmiştir. Ammar b. Yasir, annesi Sümeyye ve babası Yasir'in İslam'ın ilk şehitleri arasında yer aldığı, erken dönemde ağır eziyetlere maruz kalmış saygın bir sahabi olup, kendisi ve ailesi ilk dönemlerde köle statüsünde bulunmalarına rağmen İslam'ın ilk dönem direniş noktalarından biri olarak öne çıkmıştır (Öztürk, 2024, s. 97–98; Demirci, 2004, s. 162–163). Bu çerçevede, Ebu Zer el-Gıfari'nin maruz kaldığı uygulamalar Şam vilayetine yönelik şikayetler bağlamında şekillenirken, Ammar b. Yasir'in karşılaştığı muamele ise Mısır vilayeti ve ganimet dağıtımındaki adaletsizliklere ilişkin itirazlar üzerinden ortaya çıkmıştır.

"Ey iman edenler! Anne babanızın ve yakınlarınızın aleyhine de olsa, zengin ya da fakir olsunlar, adaleti dimdik ayakta tutarak Allah için tanıklık edenler olun. Allah, her ikisine de sizden daha yakındır. O halde nefsinizin arzusuna uymayın ki adaletten sapmayasınız. Eğer dilinizi eğip büker yahut çekimser kalırsanız, Allah yapmakta olduklarınızdan haberdardır (Öztürk, 1994/2024, Nisa, 135).'' Genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Hz. Osman döneminde akrabalık ilişkilerinin idari atamalarda belirleyici hale gelmesi ve seçkin sahabelerin dile getirdiği eleştirilerin dikkate alınmaması, hatta bu eleştirilerin cezalandırılması, yönetim anlayışının adalet ve liyakat vurgusu yapan Kur'an ilkeleriyle uyumunun sorgulanmasına yol açmıştır.

Şura çevresinde, başta Hz. Ali olmak üzere bazı önde gelen sahabelerin, Hz. Osman'ın idari uygulamalarından ve özellikle atama politikalarından zamanla rahatsızlık duyduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe de bu çevreyle

paralel biçimde, halifenin uygulamalarına ve tayinlerine yönelik eleştirel bir tutum sergilemiştir (Wellhausen, 1927, s. 42). Hz. Aişe, Hz. Osman döneminde özellikle bazı idari tasarruflar ve atamalar konusunda eleştirel bir tutum sergilemiştir. Kaynaklarda, onun zaman zaman toplum içinde yüksek sesle tepkisini dile getirdiği ve başta Velid b. Ukbe meselesi olmak üzere çeşitli konularda eleştirilerini sürdürdüğü görülmektedir. Hz. Osman, kadınların bu tür siyasi meselelere müdahil olmalarının uygun olmadığını ifade etmiş olsa da farklı vilayetlerden gelen şikayetler ve hazineye ilişkin uygulamalar çerçevesinde Hz. Aişe'nin eleştirel yaklaşımını devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Demirel, 2000, s. 132–134). Hz. Ali, özellikle Ammar b. Yasir'in maruz kaldığı şiddet hadisesi bağlamında, Hz. Osman'ı sert biçimde eleştiren isimler arasında yer almıştır. Bu süreçte Hz. Aişe de Hz. Ali ile halifenin uygulamalarına yönelik eleştirilerini dile getirmiştir. Ancak Hz. Aişe'nin, Hz. Ali'ye kıyasla, eleştirilerini daha açık ve görünür biçimde ifade ettiği; fırsat bulduğu her ortamda Hz. Osman'ı eleştirmekten ve kamuoyu nezdinde onu sorumlu tutan bir dil kullanmaktan geri durmadığı anlaşılmaktadır (Demirel, 2000, s. 135). Bu süreçte, Medine halkı ile Hz. Peygamber'e yakınlıklarıyla öne çıkan bazı sahabelerin de Hz. Osman'ın uygulamalarına yönelik eleştirilerde bulundukları görülmektedir. Söz konusu eleştiriler, halifenin idari ve mali tasarruflarına dair artan rahatsızlığın Medine merkezli bir muhalefet zemini kazandığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Hz. Osman döneminde ortaya çıkan eleştiri ve hoşnutsuzlukların, halifeliğin ilk safhasında fetihlerin devam etmesi ve ganimet gelirlerinin yüksekliği nedeniyle geniş çaplı bir toplumsal tepkiye dönüşmediği görülmektedir. Ancak literatürde "ikinci dönem" olarak nitelendirilen süreçte, fetih faaliyetlerinin yavaşlamasıyla birlikte ekonomik dengelerin değişmesi, idari uygulamaların daha görünür hale gelmesi ve özellikle Kufe, Basra ve Mısır gibi vilayetlerde atanan valilerden duyulan memnuniyetsizlik, muhalefetin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Bu dönemde valilerin halifenin yakın akrabaları arasından seçilmesi ve ganimet ile kamu gelirlerinin paylaşımına dair adaletsizlik algısı, ekonomik unsurlarla birleşerek taşra merkezli isyanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Vilayetlerden Medine'ye gelerek şikayetlerini dile getiren sahabelerin dinlenmek yerine cezalandırıldıklarına dair haberlerin yayılması ise, Medine halkı nezdinde de rahatsızlığı artırmış; bu süreçte başta Hz. Ali ve Hz. Aişe

olmak üzere, toplumda itibarı yüksek isimler halifenin idari ve mali uygulamalarını sert biçimde eleştirmiştir. Böylece taşrada başlayan hoşnutsuzluklar, Medine merkezli eleştirilerle birleşerek Hz. Osman döneminin son yıllarında yaşanan siyasal krizin oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır.

4.4.3. Muhalefet Hareketi ve Kuşatma Süreci

Eleştirilerin zirveye ulaştığı bu dönemde halife çözüm yolları aramakla birlikte sahabenin kendisine sunduğu bazı tavsiyeleri dikkate almamış, bu süreçte Hz. Ali ile sert bir tartışma yaşamış ve onu azarlamıştır. Aynı dönemde Mısırlılar, Kufeliler ve Basralılar Medine'ye gelerek taleplerini başlangıçta protesto mahiyetinde dile getirmişlerdir. Mısırlıların şikayetlerini dinleyen Hz. Ali, durumu Hz. Osman'a ileterek söz konusu valinin görevden alınmasını ve yerine Muhammed b. Ebubekir'in atanmasını istemiş, halife bu talebi kabul ederek uygulamaya koymuştur (Akarsu, 2020, s. 281–283). Bununla birlikte isyancılar Mervan b. Hakem'in de azledilmesini talep etmiş, ancak bu istek karşılık bulmamıştır. Hz. Ali ve diğer bazı sahabelerin araya girmesiyle ortam geçici olarak yatıştırılmış ve isyancılar Medine'den ayrılarak geri dönmek üzere yola çıkmışlardır. Ancak Mısır'a dönüş sırasında Hz. Osman'a ait bir köleyi durdurarak üzerini arayan isyancılar, yanında bulunan ve Hz. Osman'ın mührünü taşıyan bir mektubu ele geçirmişlerdir. Mektupta isyancıların cezalandırılması ve Abdullah b. Sa'd'ın Mısır valisi olarak görevine devam etmesi yönünde ifadelerin yer alması üzerine isyancılar tekrar Medine'ye dönmüşlerdir (Uysal, 2020, s. 62). Mektubun ardından taraflar arasındaki güven tamamen sarsılmış, Hz. Ali ve diğer sahabelerin uzlaştırıcı girişimleri de etkisini yitirmiştir.

İsyancı gruplar, Hz. Osman'ın evini kuşatma altına almış; sürecin sonunda eve girerek halifeyi öldürmüşlerdir. Bu olay sırasında Medine'de Emevi ailesine mensup olmayan önde gelen ailelerin büyük ölçüde tarafsız kaldığı görülmektedir. Hz. Osman'ın öldürülmesi, erken İslam toplumunda derin bir siyasal ve toplumsal kırılmaya yol açmış ve literatürde "fitne" olarak adlandırılan iç çatışma döneminin başlangıcını oluşturmuştur (Hodgson, 1974, s. 214). Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından naaşı bir süre defnedilememiştir. Medine'deki gergin ortamda defin

meselesi ancak Hz. Ali'nin müdahalesiyle çözüme kavuşmuş; onun verdiği izin sayesinde cenaze, sınırlı sayıda kişinin katılımıyla Medine dışında, Yahudilerin defin alanı olarak bilinen Haşş Kawkab'a defnedilmiştir. Daha sonraki dönemde bu alan Baki Mezarlığı'na dahil edilerek Hz. Osman'ın kabri Müslüman mezarlığıyla birleştirilmiştir (al-Taberi, 1990, s. 246–247). Bu gelişmeler, Hz. Osman döneminde ortaya çıkan siyasal meşruiyet krizinin, uzlaşı ve istişare mekanizmalarının işlevsizleşmesiyle birlikte, erken İslam toplumunu derin ve kalıcı bir iç çatışma sürecine sürüklediğini göstermektedir.

4.5. Hz. Ali Dönemi: İç Savaş ve Meşruiyet Mücadelesi (656-661)

Hz. Ali, İslam tarihinde halifelerin dördüncüsü olup, Hz. Peygamber gibi Kureyş kabilesinin Haşimoğulları koluna mensuptur. Hz. Peygamber'in amcasının oğlu olan Hz. Ali, hayatının her evresinde onun yanında bulunmuş, aynı zamanda damadı olmuştur. Hz. Peygamber, çocukluk yıllarını amcası Ebu Talib'in himayesinde geçirmiş; daha sonra Mekke'de yaşanan sıkıntılı dönemde Ebu Talib'in oğlu olan Hz. Ali'nin küçük yaşta Hz. Peygamber'in himayesine alınması, aralarındaki yakın ilişkinin erken dönemden itibaren şekillendiğini göstermektedir (Sancaklı, 2009, s. 161-162). Hz. Ali'nin henüz çocuk yaşta Müslüman olduğu bilinmekte olup, genel rivayetler doğrultusunda bu sırada yaklaşık on iki yaşında olduğu kabul edilmektedir. Hz. Muhammed'in peygamberliğini kendisine açıklamasından bir gün sonra, Hz. Ali'nin çocuk yaşta İslamiyet'i kabul ettiği ifade edilmektedir (Palabıyık, 2018, s. 133-134). Bu yönüyle Hz. Ali, küçük yaşlardan itibaren Hz. Peygamber'in yakınında yetişmiş; İslamiyet'in ortaya çıkışı ve gelişimiyle birlikte hem yaşça hem de dini tecrübe bakımından eş zamanlı bir olgunlaşma süreci yaşamıştır.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in her zaman yanında bulunmuş; İslamiyet'in doğuşunun ilk savaşları olan Bedir, Uhud ve Hendek'te fiilen savaşmış ve sancaktarlık görevini üstlenmiştir (Sabuncu, 2018b, s. 28). Mekkeli müşriklerle yapılan savaşların yanı sıra, Yahudilerin kontrolünde bulunan Hayber Kalesi'nin fethi sırasında da Hz. Ali ön plana çıkmış ve bu süreçte gösterdiği cesaret ve askeri başarılar çeşitli rivayetlere konu olmuştur. Bu bağlamda, Hayber günü Hz. Peygamber'in sancağı, Allah ve Resul'ünü seven ve aynı zamanda Allah ve Resulü

tarafından sevilen bir kimseye vereceğini bildirdiği; kalenin fethinin ise onun eliyle gerçekleşeceğini ifade ettiği aktarılmaktadır (Demirci, 2009, s. 402-403). Böylece Hz. Ali, Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, cesareti ve üstlendiği görevlerle erken İslam toplumunda öne çıkan şahsiyetlerden biri haline gelmiştir.

Hz. Ali, askeri ve siyasi rollerinin yanı sıra kadılık vazifelerinde de bulunmuş; Hz. Peygamber döneminde bu görevleri yerine getirmiştir. Hz. Ebubekir'in hilafetinin ilk döneminde ise Hz. Peygamber'in defni ve sonrasındaki süreçte üstlendiği sorumluluklar ile ailevi şartların etkisiyle devlet işlerinde daha geri planda kaldığı görülmektedir. Hz. Ömer'in halife olmasıyla birlikte Hz. Ali yeniden kadılık görevine tayin edilmiştir (Barış, 2018, s. 334–335). Bu durum, Hz. Ali'nin yalnızca askeri cesaretiyle değil, aynı zamanda devlet işlerinde, özellikle adalet kurumunda üstlendiği etkin görevlerle de öne çıktığını göstermektedir.

Sonuç olarak Hz. Ali, sahabeler arasında seçkin isimlerden biri olarak; savaşlarda gösterdiği cesaretin yanı sıra, çocuk yaşlardan itibaren en zorlu dönemlerde dahi Hz. Peygamber'in yanında yer alarak ona destek olmuştur. Hz. Ali, yalnızca askeri başarılarıyla değil, devlet işlerinde üstlendiği görevlerle de öne çıkmış; üç halife dönemine tanıklık etmiş ve Hz. Peygamber döneminde askeri birliklerin sevk ve idaresinde etkin roller üstlenmiştir.

4.5.1. Halifeliği Seçimi ve Biat Süreci

Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından Medine'de halen konaklamakta olan kalabalık ve Medine halkı, doğal olarak gözlerini Hz. Ali'ye çevirmiş ve onu topluluğun lideri olarak görmek istemiştir. Kaynaklarda aktarıldığı üzere, sahabenin ileri gelenleri kendi aralarında yaptıkları görüşmeler neticesinde Hz. Ali'ye yönelmiş; Talha ve Zübeyr biat edenler arasında yer almıştır. Sa'd b. Ebu Vakkas ise, "Halk biat etmedikçe ben biat etmem" diyerek tarafsız kalmaya özen göstermiştir. Bununla birlikte, öfkeli ve tedirgin bir ruh hali içinde olan kalabalık, Hz. Ali'yi gördüğü anda etrafını sarmış; hatta bu görüşmeler tamamlanmadan önce dahi fiilen onu halife olarak benimsemiştir. Bu nedenle, ilk biat süreci belirli ölçüde kendiliğinden ve baskın bir toplumsal yönelim çerçevesinde gerçekleşmiştir (al-Tabari, 1997b, s. 1–3). Bu bağlamda, her ne kadar halife seçimi kısa sürede ve

görünürde doğal bir biçimde tamamlanmış olsa da İslam tarihindeki ilk büyük iç kriz olan fitnenin, Hz. Osman'ın öldürülmesi ve Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle birlikte başladığı; mezhepsel ayrışmaların ise bu siyasal krizin zaman içinde derinleşmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Hz. Ali'nin hilafete gelmesinin ardından Talha ve Zübeyr, halifeden bazı valiliklere atanmayı talep etmiştir. Talha Basra, Zübeyr ise Kufe valiliğine talip olmuş; ancak bu istekler Hz. Ali tarafından reddedilmiştir. Hz. Ali, bu tutumunu, onları kendi yanında görmek istediğini ve yönetim sorumluluğunu üstlenirken desteklerine ihtiyaç duyduğunu ifade ederek gerekçelendirmiştir (Çakır, 2006, s. 186–187). Talha ve Zübeyr'in taleplerinin reddedilmesinin ardından, Hz. Aişe'ye katılarak Irak'a yönelmesi ve Basra merkezli bir muhalefet hattı oluşturmaya çalışması, dönemin siyasi gerilimini daha da derinleştirmiştir (Kennedy, 2005: s. 55). Böylece yaşanan bu ayrışma, İslam toplumunda fitne olarak anılacak sürecin ilk açık ve fiili çatışmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hz. Aişe'nin muhalefetinin temel gerekçesi, Hz. Osman'ın katillerinin tespit edilerek cezalandırılması talebiydi. Aynı talep, Osman'ın akrabası olması sebebiyle Suriye valisi Muaviye tarafından da dile getirilmiştir. Muaviye, bu gerekçeyi öne sürerek Hz. Ali'nin hilafetini tanımamış; başlangıçta yalnızca Şam'dan sorumlu bir vali iken, zamanla gücünü artırarak tüm Suriye üzerinde fiili bir hakimiyet kurmuştur. Bu güç birikimi sayesinde Muaviye, Hz. Osman'ın kanının talep edilmesini siyasi bir meşruiyet zemini olarak kullanmış ve merkeze biat etmekten kaçınmıştır (Hodgson, 1974, s. 213–214). Bu süreçte, Hz. Ali'nin hilafetine karşı muhalefet yalnızca tek bir merkezde değil, iki farklı bölgede ortaya çıkmış; biri Irak merkezli Talha–Zübeyr–Hz. Aişe hattında, diğeri ise Suriye'de Muaviye liderliğinde olmak üzere iki ayrı isyan girişimi şekillenmiştir.

Bu çerçevede Hz. Ali'nin hilafete gelişi ve ilk biat süreci bu şekilde tamamlanmıştır. Ancak ortaya çıkan farklı muhalefet odakları, hilafetin meşruiyeti meselesini kısa sürede tartışmalı hale getirmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından adaletin nasıl sağlanacağı ve siyasi otoritenin hangi temeller üzerinde kurulacağı soruları, Müslüman toplum içinde derin görüş ayrılıklarına yol açmıştır.

4.5.2. Cemel ve Sıffin Olayları

Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından, faillerin tespit edilip cezalandırılmaması Hz. Aişe'nin sert bir muhalefet hattı oluşturmasına yol açmıştır. Bu süreçte Hz. Aişe, başta Emevi ailesi mensupları olmak üzere önemli ölçüde maddi ve manevi destek toplamış; özellikle Mervan b. Hakem ve Velid b. Ukbe gibi isimlerin desteğiyle hareket alanını genişletmiştir. Ayrıca Talha ve Zübeyr gibi önde gelen sahabelerin de bu muhalefete katılması, Hz. Aişe'nin liderliğinde şekillenen bu siyasi girişimin etki ve gücünü daha da artırmıştır (Karadere, 2020, s. 43–50). Bu süreç, muhalefetin geçici bir tepki olmaktan çıkıp siyasal bir harekete dönüşmesini beraberinde getirmiştir.

Hz. Aişe ile Hz. Ali arasındaki mesafeyi anlamak için, Peygamber döneminde yaşanan *İfk Hadisesi* de dikkate alınmalıdır. Bu hadise, Hz. Aişe hakkında ortaya atılan ağır ve asılsız suçlamalar etrafında gelişmiştir. Bu süreçte Hz. Peygamber, ne yapılması gerektiği konusunda yakın çevresiyle istişare etmiş; rivayetlere göre Hz. Ali, Peygamber'in yaşadığı üzüntüyü sona erdirmek amacıyla meseleyi sert bir biçimde değerlendirerek evliliğin sona erdirilmesinin bir seçenek olabileceğini dile getirmiştir. Her ne kadar bu tutum Hz. Ali'nin koruyucu yaklaşımıyla açıklansa da Hz. Aişe üzerinde kalıcı bir kırgınlık oluşturmuş ve iki isim arasında tam bir uyumun hiçbir zaman sağlanamamasına zemin hazırlamıştır (Aksu, 2004, s. 8-10). "Şüphesiz o iftirayı ortaya atanlar, içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın; bilakis o sizin için hayırlıdır. Onlardan her biri işlediği günahın karşılığını alacaktır. Onların içinden bu işin elebaşılığını yapan kim ise büyük bir azap vardır" (Öztürk, 1994/2024, Nur 11). Bu ayetle birlikte, Hz. Aişe'ye yönelik suçlamaların asılsız olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

Yukarıda ele alındığı üzere, Talha ve Zübeyr'in valilik taleplerinin reddedilmesi, Hz. Aişe'nin Hz. Ali'ye karşı mesafeli tutumuyla birleşmiş; buna Hz. Osman'ın öldürülmesi olayı ve Ümeyyeoğulları'nın süreci kendi anlatılarıyla yönlendirme çabaları da eklenince, ortaya çıkan muhalefet ve isyan hareketinin temel dinamiklerini anlamak mümkün hâle gelmektedir.

Hz. Aişe, Hz. Osman'ın kuşatılması sırasında Mekke'de bulunmuş, onun öldürüldüğü haberini aldığında bu durumu haksız bir fiil olarak değerlendirmiştir. Ayaktakımının hakim olduğu bir ortamda düzenin sağlanamayacağını vurgulayarak

Müslümanları, Hz. Osman'ın kanının hesabını sormaya çağırmıştır. Mekke'de özellikle Beni Ümeyye'den destek toplayan bu hareket, Talha ve Zübeyr'in katılımıyla güç kazanmıştır. Yapılan istişarelerde, Talha'nın Kufe'de, Zübeyr'in ise Basra'da sahip olduğu itibar dikkate alınarak bu merkezlere yönelme kararı alınmıştır (al-Taberi, 1997b, 39-43). Bu gelişmelerin ardından isyancı grup, Kufe'de Hz. Ali'nin önemli destekçilerinden biri olan Malik el-Eşter'in varlığını dikkate alarak Basra'ya yönelmiştir. Medine merkezli bir mücadelenin sürdürülemeyeceğini değerlendiren Hz. Ali ise, el-Eşter'in kendisi için uygun zemini hazırladığı Kufe'ye doğru hareket etmiş ve burayı askeri ve siyasî bir merkez olarak tercih etmiştir. Ardından Kufe halkının desteğiyle Basra üzerine yürümüş ve çatışmayı Medine dışına taşımıştır (Wellhausen, 1927, s. 53). Bu gelişmelerle birlikte süreç, uzlaşı zemininden uzaklaşarak siyasal taleplerin askerî güçle belirlenmeye çalışıldığı açık bir çatışma sürecine evrilmiştir.

Talha ve Zübeyr, Basra'ya ilk geldiklerinde buraya barış amacıyla geldiklerini ifade etmişlerdir. Ancak olayların kısa sürede gerginleştiğini gören ve daha önce Hz. Osman'a karşı isyan hareketinde öne çıkan Basra liderlerinden Hukeym, yaşanan krizi önlemek amacıyla yaklaşık 300 kişilik bir grupla Talha ve Zübeyr ile uzlaşma yoluna gitmeye çalışmıştır. Buna rağmen çatışmalar engellenememiş; Hukeym ve taraftarları çıkan mücadelede öldürülmüştür (Çakır, 2006, s. 196). Savaş, Hz. Aişe'nin devesinin etrafında yoğunlaşması sebebiyle tarihe Cemel Vakası olarak geçmiştir. Çatışmaların şiddetlenmesinin ardından Hz. Aişe'nin yer aldığı taraf bozguna uğramış; devenin bacaklarının kesilerek yere düşmesiyle birlikte Hz. Aişe taraftarları çözülmeye başlamış ve geri çekilmiştir. Bu gelişmeyle savaşın sonucu büyük ölçüde belirginleşmiştir. Kaynaklarda, her iki tarafın toplam kaybının yaklaşık 10.000 kişi olduğu rivayet edilmektedir (Karadere, 2020, s. 82–84). Cemel Vakası, erken İslam tarihindeki ilk büyük savaş olarak tarihe geçmiştir.

Cemel Vakası sırasında Talha ve Zübeyr yaşanan çatışmalarda hayatlarını kaybetmiş, Hz. Aişe ise savaşın sona ermesiyle birlikte Hz. Ali taraftarı olan kardeşi Muhammed ve Ammar b. Yasir tarafından kalabalıktan uzaklaştırılarak güvenli bir yere alınmıştır. Hz. Ali, savaş sonrasında hem Hz. Aişe'ye hem de onunla hareket edenlere karşı oldukça ölçülü ve yapıcı bir tutum sergilemiş; ölen

Müslümanların definleriyle bizzat ilgilenmiş ve ordusuna yağma yapılmaması, halka zarar verilmemesi yönünde kesin talimatlar vermiştir. Hz. Aişe ise daha sonra kardeşi refakatinde Medine'ye gönderilmiş ve hayatının geri kalan kısmını burada, siyasi çekişmelerden uzak bir şekilde geçirmiştir (Fığlalı, 1993, s. 321). İslam siyaset tarihinde ilk iç savaş olarak nitelendirilen Cemel Vakası, bu şekilde sona ermiştir. Her ne kadar taraflar arasında kalıcı bir kişisel husumet oluşmamış olsa da yaşanan ağır can kayıpları sebebiyle bu hadise hem taraflar nezdinde hem de İslam dünyasında derin bir üzüntü ve kırılma olarak hafızalara kazınmıştır.

Hz. Ali, Cemel Vakasının ardından bir süre Basra'da kaldıktan sonra, Medine yerine taraftarlarının daha yoğun olduğu ve kendisi açısından siyasi ve askerî bakımdan daha güvenli gördüğü Kufe'yi başkent olarak belirlemiştir. Halife seçildiği andan itibaren Şam valisi Muaviye b. Ebu Süfyan'ı kendisine biat etmeye ikna etmeye çalışan Hz. Ali, bu girişimlerinde başarılı olamamıştır. Muaviye ise biat etmeyi reddederek, Hz. Osman'ın yakın akrabası olması hasebiyle halifenin katillerinin kendisine teslim edilmesini talep etmiş; bu talebini meşrulaştırmak amacıyla Hz. Osman'a ait kanlı gömleği ve eşi Naile'nin onu korumaya çalışırken kopan parmaklarını halkın önünde teşhir ettirmiştir (Badur, 2017, s. 16). İslamiyet'in varlık–yokluk mücadelesi olarak nitelendirilen Bedir Savaşı, Ümeyye ailesi üzerinde derin izler bırakmıştır. Emevi ailesine mensup önemli isimlerden Utbe b. Rabia, Velid b. Utbe ve Hanzala b. Ebu Süfyan Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülmüş; Amr b. Ebu Süfyan ise yine Hz. Ali tarafından esir alınmıştır. Bunun yanı sıra Hz. Ali'nin amcası Hz. Hamza'nın da Ümeyyeoğulları'na mensup birçok kişiyi öldürmesi, iki aile arasındaki husumeti derinleştirmiştir. Bu düşmanlık, Uhud Savaşı'nda Muaviye'nin annesi Hind bint Utbe'nin Hz. Hamza'nın öldürülmesinde rol almasıyla daha da pekişmiştir. (Demir, 2021, s. 17-21). Genel olarak değerlendirildiğinde, Muaviye'nin biatı reddetmesinde yalnızca dönemin siyasi gelişmelerinin değil, geçmişe dayanan tarihsel tecrübelerin ve karşılıklı hafızanın da etkili olmuş olabileceği söylenebilir.

Savaşın kaçınılmaz hale geldiğini öngören Hz. Ali, valilerine ve komutanlarına gerekli hazırlıkları yapmaları talimatını vererek ordusuyla birlikte harekete geçti. Bu gelişmeden haberdar olan Muaviye ise, Suriye üzerindeki nüfuzunu kullanarak askeri hazırlıklarını tamamladı. Böylece iki ordu Sıffin

ovasında karşı karşıya geldi. Taraflar arasında başlangıçta sınırlı ve aralıklı çatışmalar yaşandı. Bu süreçte Hz. Ali, her fırsatta Muaviye'yi biata davet etmiş; ancak Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesi şartını öne sürerek bu çağrıyı her defasında reddetmiştir (Üzüm, 2018, s. 108). Uzun süren çarpışmaların neticesinde, Hazreti Ali'nin ordusu üstün durumda gözüküyorken, ki kayıplarda iki taraf için bir hayli fazladır Ali tarafından 25.000 Muaviye tarafından ise 45.000 kayıp tahmin edilmektedir, Muaviye Allah'ın kitabı Kur'an hakemimiz olsun diyerek barış çağrısı yapmıştır ve konu hakemlere havale edilmiştir. (Önkal, 2003, s. 37-38). Çok kanlı geçen çatışmalar sonucunda her iki tarafın da ağır kayıplar vermesi, savaşın sürdürülmesini güçleştirmiş; bu durum tarafları Kur'an'ın hakemliğine başvurulması fikrine yöneltmiştir.

4.5.3. Hakem Olayı ve Haricilerin Ortaya Çıkışı

Sıffin Savaşı'nın en çetin safhasında, Muaviye tarafı mızrakların uçlarına Kur'an sayfaları kaldırarak "Allah'ın Kitabı bizimle sizin aramızda hüküm versin" çağrısında bulunmuş ve bu gelişme üzerine savaş durdurulmuştur. Hz. Ali, bu çağrının bir hile olduğunu açıkça dile getirmiş olsa da ordunun büyük bir kısmı savaşmayı kendi isteğiyle bırakmıştır. Hakemlik sürecine geçilmesi kararlaştırıldığında, Hz. Ali kendi tarafı adına el-Eşter'i hakem olarak tercih etmiş, ancak ordunun genel isteği doğrultusunda Ebu Musa el-Eş'ari hakem olarak kabul edilmiştir. Şam tarafı ise hakem olarak Amr b. el-As'ı tayin etmiştir. Böylece Sıffin 'deki askerî çatışmalar sona ermiş ve ihtilafın Kur'an esas alınarak hakemler aracılığıyla çözülmesi sürecine girilmiştir (al-Tabari, 1996, s. 79–83). Böylece savaş durmuş ve taraflar arasında görüşmeler başlamıştır

Taraflar arasında gerçekleştirilen tahkimin usulleri belirlenmiş ve bu süreç yazılı bir tahkimname haline getirilmiştir. Maddeler halinde düzenlenen bu metinde; hakemlerin yemin etmeleri, hüküm verirken Kur'an ve sünnetin dışına çıkmamaları, Dümetü'l-Cendel'de bir araya gelmeleri, karar kesinleşinceye kadar iki tarafın da silaha başvurmaması ve toplumun can ve mal güvenliğinin teminat altına alınması gibi temel kurallar yer almıştır (Önkal, 2003, s. 43–44). Zein ve El-Wakil, söz konusu yazılı tahkim belgesinin günümüze ulaşan üç farklı versiyonu üzerinde kapsamlı incelemeler yapmış ve bu metinlerin çevirilerini bizzat kendileri

gerçekleştirmiştir. Araştırmacılar, metinlerin zaman içerisinde bazı değişim ve bozulmalara uğradığını belirtmekle birlikte, belgenin tarihsel varlığını kesinlikle reddetmemektedir. Çevirilerde, tarafların bakış açılarına bağlı olarak metnin bazı yönlerden farklılık gösterdiğini vurgulasalar da genel çerçevesi itibarıyla belgenin şahitler huzurunda düzenlenmiş resmi bir devlet belgesi niteliği taşıdığını özellikle ifade etmektedirler. Ayrıca, yukarıda belirtilen hükümlerin tamamının, söz konusu versiyonların ortak unsurları arasında yer aldığı hususunun altının çizilmesi gerekmektedir (Zein ve El-Wakil, 2022, s. 164–166). Bu tahkimnamenin içeriği ve hükümleri, erken dönem tarih kaynaklarında farklı varyantlar halinde aktarılmış olmakla birlikte, bu çalışmada ayrıntılı metin çözümlemelerine girilmemiş, yalnızca daha önce ele alınan başlıklar çerçevesinde genel hatlarıyla değerlendirilmiştir.

Tahkim sürecine dair birçok farklı rivayet bulunmakla birlikte, anlatıların büyük kısmında ortak bir çerçeve dikkat çekmektedir. Buna göre müzakereler sırasında Ebu Musa el-Eş'ari, ne Hz. Ali'nin ne de Muaviye'nin hilafet makamında bulunmasının uygun olduğunu, bu görevin Hz. Ömer'in oğluna verilmesinin daha isabetli olacağını dile getirmiştir. Buna karşılık Muaviye tarafı, onun faziletlerini vurgulayarak Hz. Osman'ın akrabası olması sebebiyle hilafete daha layık olduğunu savunmuştur. Ebu Musa'nın ise Muaviye'nin İslam'a geç katıldığını hatırlatarak bu iddialara karşı çıktığı, neticede tarafların anlaşmaya varamadan tartışarak dağıldıkları aktarılmaktadır (Önkal, 2003, s. 55–60). Sürecin ardından Muaviye Şam'da kendisini halife ilan etmiş; Hz. Ali ise bu kararın usulsüz ve gayrimeşru olduğunu belirterek, hakemlerin verdikleri hükümden tüm Müslümanların beri olduğunu ifade etmiş ve taraftarlarına savaş hazırlıklarına başlamalarını emretmiştir (Önkal, 2003, s. 68). Böylece tahkim süreci, taraflar arasında ihtilafı sona erdirmekten ziyade, mevcut ayrışmayı daha da derinleştiren bir safhaya dönüşmüştür.

Tahkim süreci bağlayıcı bir sonuç doğurmamış, buna karşılık Hz. Ali'nin halifelik konumunu zayıflatmıştır. Hz. Ali'ye verilen destek Sıffin sonrası ciddi biçimde çözülmüş, "Hüküm yalnızca Allah'ındır" sloganını benimseyen bir grup ondan ayrılarak Hariciler olarak anılmaya başlamıştır. Bu grup, tahkimi kabul etmesi nedeniyle Hz. Ali'yi meşru görmeyerek ona karşı silahlı muhalefete yönelmiştir. Nehrevan Savaşı'nda (658) Hz. Ali, Hariciler karşısında askerî

üstünlük sağlamış ve grubun büyük kısmını etkisiz hâle getirmiştir; ancak hareket bütünüyle ortadan kaldırılamamış ve varlığını sürdürmüştür (Hawting, 2000, s. 29–30). Bu gelişmeler, taraflar arasında bir uzlaşma üretmekten ziyade çatışmayı daha da derinleştirmiş; mevcut ikili mücadelenin yanına üçüncü bir siyasal aktörün eklenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Haricileşme, doğrudan tahkim kararının kendisinden değil, tahkimin 'beşerî hakemliği' meşrulaştırdığı algısından beslenmiştir.

Ramazan ayında Hariciler tarafından hem Hazreti Ali'ye hem de Muaviye'ye yönelik eş zamanlı suikast girişimleri planlanmıştır. Muaviye, etrafındaki korumalar sayesinde saldırıdan kurtulmuş; ayrıca maruz kaldığı zehirlenme teşebbüsü, hekimi tarafından uygulanan tedaviyle hayati bir sonuca dönüşmeden atlatılmıştır. Buna karşılık Hazreti Ali, önceki halifelerde de görüldüğü üzere herhangi bir muhafız birliği bulundurmaksızın Kufe'de bir sabah vakti, Harici İbn Mülcem tarafından zehirli bir kılıçla saldırıya uğramıştır. Zehrin etkisiyle durumu kısa sürede ağırlaşan Hazreti Ali, ölüm döşeğinde iken çocuklarıyla konuşmuş; özellikle büyük oğlu Hazreti Hasan'a Müslümanların birliğini korumanın tüm ibadetlerden daha hayırlı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca intikam duygusuyla hareket edilmemesini istemiş; ölmesi halinde yalnızca saldırıyı gerçekleştiren kişinin cezalandırılmasını, bunun dışında hiçbir Müslüman'ın kanının dökülmemesini vasiyet etmiştir. Son sözlerinde Allah'ın birliğine ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şehadet eden Hazreti Ali, ümmetin dağılmaması gerektiğini özellikle ifade etmiştir. Kufe'de yaşanan bu olayın ardından Hazreti Hasan'a biat edilip edilmemesi meselesi gündeme geldiğinde ise Hazreti Ali, bu konuda bir emir vermediğini ve kararı topluma bıraktığını belirtmiştir (al-Taberi, 1996, s. 214–227). Bu yaklaşım, Hazreti Ali'nin hilafet anlayışının güç ve intikamdan ziyade adalet, birlik ve ahlaki sorumluluk temelli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak tahkim süreci, Sıffin'de ortaya çıkan askeri ve siyasi krizi çözmek amacıyla Kur'an ve sünnet referanslı bir mekanizma olarak kurgulanmış; ancak tarafların siyasi hedefleri ve meşruiyet algıları bu girişimin bağlayıcı bir çözüme dönüşmesini engellemiştir. Bu süreç, hem Hz. Ali'nin siyasal otoritesinin zayıflamasına ve nihayetinde suikastla sonuçlanan bir sürecin önünü açmış hem de

Haricileşme gibi yeni ve radikal siyasal-dini ayrışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

4.6. Muaviye Dönemi: Güç ve Hanedanlık (661-680)

Ümeyyeoğulları'nın önde gelen isimlerinden biri olan Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye, Mekke'nin fethiyle birlikte diğer Ümeyyeoğulları mensuplarıyla beraber İslamiyet'i kabul etmiştir. Mekke'nin fethine kadar İslam'a karşı en sert muhalefeti yürüten ailelerden biri olan Ümeyyeoğulları'nın, fetih sonrasında Müslüman olduğu rivayet edilmektedir (Yıldız, 2008, s. 75–76). Muaviye, Hz. Peygamber döneminde çeşitli devlet işlerinde görevlendirilmiş; Hz. Ömer devrinde ise ağabeyi Yezid b. Ebu Süfyan'ın Suriye bölgesindeki fetihlerdeki rolü sebebiyle Şam valiliğine tayin edilmiştir. Yezid'in hastalık sonucu vefat etmesinin ardından, Muaviye'nin söz konusu askeri seferlerde aktif biçimde yer almış olması ve bölgeyi yakından tanıması, onun ağabeyinin yerine Şam valisi olarak atanmasında etkili olmuştur. Hz. Osman döneminde ise Muaviye, özellikle Kıbrıs'ın fethi başta olmak üzere birçok askeri harekât gerçekleştirmiş; denizaşırı seferlerde elde ettiği başarılarla dikkat çekmiştir (Aycan, 1990, s. 134–135). Bu süreçte elde ettiği idari tecrübe ve askeri başarılar, Muaviye'nin ilerleyen dönemde siyasi liderliğe uzanan yolunun temelini oluşturmuştur.

Nitekim Muaviye, Şam valiliği süresince Bizans hakimiyet alanına ve Yahudi topluluklarına komşu bir coğrafyada görev yapması sebebiyle temkinli ve pragmatik bir siyaset benimsemiş; bu doğrultuda çevresindeki bağlı unsurlarla güçlü ve sıkı bir denetim ilişkisi tesis etmiş, bu sayede hem bölgesel güvenliğini artırmayı başarmış hem de kendisini Şam ve çevresinde güçlü bir siyasi aktör olarak konumlandırmıştır (Borrut ve Donner, 2016, s. 3-4). Muaviye, üçüncü halife Hz. Osman döneminde Suriye'deki yetkilerini önemli ölçüde genişletmiş ve bölgeyi fiilen merkezden oldukça bağımsız bir idarî yapı içinde yönetmeye başlamıştır. Merkezi otoritenin kendisine tanıdığı bu geniş yetki alanıyla yetinmeyen Muaviye, bölgedeki siyasi nüfuzunu pekiştirmek amacıyla Suriye'nin en güçlü kabilelerinden biri olan Beni Kelb ile akrabalık bağı kurmuş ve bu evlilik yoluyla yerel destek ağını güçlendirmiştir. Bunun yanı sıra, doğrudan kendisine bağlı özel bir askeri güç teşkil ederek hem idari hem de askeri otoritesini sağlamlaştırmıştır (Yaşaroğlu,

2013, s. 2215). Nitekim Muaviye, Suriye'de biriktirdiği askeri ve idari güç sayesinde, halifeye karşı savaşabilecek ölçüde bir kapasiteye ulaşmış (Sıffin) ve aynı zamanda merkezi otoriteyle müzakere yürütebilecek düzeyde siyasi itibar ve destek toplamıştır.

Hz. Ali'nin vefatının ardından Kufe halkı, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlı kalması şartıyla Hz. Hasan'ı halife olarak tanımış ve kendisine biat etmiştir. Ancak Hz. Hasan, Müslümanlar arasında yeni bir iç savaşın yaşanmasını ve kan dökülmesini istemediği için başından itibaren uzlaşmacı ve barışçı bir siyaset benimsemiştir. Irak coğrafyasında ortaya çıkan askeri çözülme, iç karışıklıklar ve otorite zafiyeti, Hz. Hasan'ın siyasi hareket alanını daraltmış ve onu müzakere yoluna sevk etmiştir. Bu çerçevede Hz. Hasan, Muaviye ile belirli şartlar dahilinde anlaşmaya varmayı tercih etmiş; kendisi ve ailesi ile Hz. Ali'ye bağlı kimselerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, Müslüman kanının dökülmemesi, toplumsal birliğin korunması ve kendisi ile ailesi için hazineden maddi destek verilmesi şartlarının kabul edilmesi halinde Muaviye'ye biat edileceğini bildirmiştir. Söz konusu şartların karşılanmasının ardından Hz. Hasan, siyasi otoriteden çekilerek ailesiyle birlikte Medine'ye gitmiştir (al-Ṭabari, 1987, s. 2–11). Bu barışla birlikte, hilafet makamı etrafındaki fiili çatışma sona ermiş ve siyasal birlik Muaviye'nin liderliği altında yeniden tesis edilmiştir.

Bu çerçevede Muaviye'nin iktidara yürüyüşü, Şam merkezli idari-askeri kapasite birikimi ile fitne döneminde oluşan meşruiyet krizini kendi lehine yönetebilme becerisinin birleşmesiyle mümkün olmuştur. Hz. Hasan'la yapılan anlaşma ise, kısa vadede Müslümanlar arasında kan dökülmesini durdurarak siyasi birliği yeniden kurmuş; uzun vadede ise hilafet kurumunun güç temelli bir merkezileşmeye yönelmesinin önünü açmıştır. Böylelikle Muaviye dönemi hem otoritenin yeniden inşası hem de sonraki süreçte hanedanlaşma tartışmalarının doğacağı zeminin oluşması bakımından kritik bir geçiş safhası niteliği taşımaktadır.

4.6.1. Siyasi Güç İnşası

Muaviye'nin siyasi güç inşası, meşruiyet üretimi ile fiili güç birikiminin eş zamanlı ve birbirini tamamlayan biçimde ilerlediği bir siyasal süreç olarak

değerlendirilebilir. Bu süreçte onun en önemli avantajı, Şam merkezli idaresinin sağladığı süreklilik sayesinde yalnızca askeri bir güç değil, aynı zamanda işleyen bir idari düzen ve istikrarlı bir toplumsal zemin tesis edebilmiş olmasıdır.

Şam valiliği boyunca Muaviye, bölgedeki kabileler ve farklı toplumsal unsurlarla geliştirdiği ilişkiler aracılığıyla kişisel otoritesini kurumsallaştırmış; sadakate dayalı askeri ve idari kadrolar oluşturarak Suriye eyaletini fiilen merkezi otoriteden bağımsız hareket edebilen bir siyasal merkeze dönüştürmüştür. Bu durum, hilafet krizinin derinleştiği bir dönemde Muaviye'yi yalnızca güçlü bir vali değil, merkezi iktidarla rekabet edebilecek ölçüde bağımsız bir siyasal aktör haline getirmiştir (Yaşaroğlu, 2013, s. 2214–2216). Suriye coğrafyasında önde gelen Hristiyan kabilelerden biri olarak bilinen Beni Kelb, kızları üzerinden hem Hz. Osman hem de Muaviye ile kurulan evlilik bağları sayesinde Emevi hanedanıyla yakınlaşmıştır. Bu evlilikler, Beni Kelb ile Emeviler arasında siyasal bir ittifakın başlangıcını oluşturmuş; özellikle Suriye'de Muaviye'ye bağlı, güçlü ve istikrarlı bir yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Akyürek, 2016, s.86-87). Bu durum, Muaviye'nin siyasi gücünü kabile ittifakları ve sadakat ilişkileri üzerinden kademeli olarak inşa ettiğini göstermektedir.

Hitabet gücü de yüksek olan Muaviye, Hz. Osman'ın öldürülmesinin ardından onun kanla lekelenmiş gömleğini ve Beni Kelb kabilesine mensup eşi Naile'nin kesilmiş parmaklarını Suriye topraklarında teşhir ederek güçlü bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Bu sembolik anlatım üzerinden Suriye halkının duygularını harekete geçiren Muaviye, akrabalık bağları ve kabile sadakati etrafında geniş bir taraftar kitlesi toplamayı başarmış; böylece Hz. Ali'ye karşı yürüttüğü siyasi mücadelesini meşrulaştıran güçlü bir toplumsal zemin oluşturmuştur (al-Tabari, 1997b, s. 196–197). Büyük kitlelere etkili biçimde hitap edebilen ve propaganda yoluyla kendisine bağlılık üretebilen Muaviye'nin bu yaklaşımı, onun siyasi güç inşasının temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Muaviye, halifeliği doğrudan talep etmek yerine, ustalıkla yürüttüğü propaganda faaliyetleri ve Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi talebi üzerinden hareket ederek isyanı için meşru bir zemin oluşturmuştur. Sıffin'de Hz. Ali'nin orduları karşısında askeri yenilginin kaçınılmaz hale geldiğini fark ettiğinde ise, çatışmayı farklı bir mecraya taşımış; Müslümanların kutsal kitabına sığınarak

askerlerine mızraklarının ucuna Kur'an sayfaları takmalarını emretmiş ve tarafları hakemliğe (tahkime) zorlamıştır. Ancak bu tahkim sürecinde Muaviye adına hakem olarak görevlendirilen kişinin uzlaşmacı bir tutum sergilemediği, açık biçimde taraflı davrandığı ve şahsi-siyasal hedefler doğrultusunda hareket ettiği görülmekte; bu nedenle tahkim, gerçek anlamda bir uzlaşı üretmekten uzak kalmıştır (Hazleton, 2009, s. 192-202). Muaviye'nin savaşın kendi aleyhine gelişen seyrini etik açıdan tartışmalı bir biçimde uzlaşma sürecine taşıması ve bu süreçte kendisine bağlı tarafın herhangi bir taviz vermemesini sağlaması, olumsuz askeri koşulları dahi kendi lehine çevirebilen stratejik bir siyasi güç inşası yürüttüğünü ve meşruiyetini daha sağlam bir zemine taşıdığını göstermektedir.

Hz. Hasan'ın belirli şartlar ileri sürerek hilafet makamını barış yoluyla Muaviye'ye devretmesi, Muaviye'nin otoritesini yalnızca Suriye'de değil, daha geniş Müslüman coğrafyasında da siyasi olarak tanınır hale getirmiş; böylece onun meşruiyetini pekiştirerek güç birikimini artırmıştır (Deveci, 2021, s. 3-10). Tek merkezden hilafeti yönetmeye başlaması, Muaviye'nin siyasi güç inşasını tamamladığını ve en üst siyasi makam üzerinde tartışmasız bir hakimiyet kurduğunu göstermektedir.

Genel hatlarıyla Muaviye, Şam valiliğinden hilafet makamına uzanan süreçte askeri, idari ve toplumsal araçları eş zamanlı kullanarak siyasi gücünü her aşamada artırmayı başarmıştır. Meşruiyet söylemi, propaganda ve uzlaşı süreçlerini kendi iktidar hedefleri doğrultusunda yönlendiren bu strateji, nihayetinde hilafetin tek merkezde toplanmasını mümkün kılmış ve Muaviye'nin en üst siyasi makam üzerinde tartışmasız bir hakimiyet tesis ettiğini göstermiştir.

4.6.2. Otoritenin Merkezileşmesi

Hz. Hasan ile yapılan anlaşma sonrasında literatürde *"birlik yılı"* (ʿâmü'l-cemaʿa) olarak anılan dönemde, Müslüman toplumun tek bir siyasi otorite altında toplanması Muaviye'nin iktidarını güçlü bir meşruiyet zeminine oturtmuştur. Bu dönemde idari yapıyı sağlamlaştırmaya yönelen Muaviye, yetkin gördüğü şahısları kilit görevlere atamış; merkezi otoritenin taşra üzerindeki denetimini artırmak amacıyla istihbarat ve haber alma mekanizmalarını etkin biçimde işletmiştir. Valilerle sürdürülen düzenli yazışmalar sayesinde eyaletlerdeki gelişmeler yakından

izlenmiş, muhtemel tehdit ve muhalefet odakları erken aşamada tespit edilmiştir. Bu çerçevede, özellikle Hariciler ve Hz. Ali taraftarlarının sınırlı muhalefet ve isyan girişimleri, geniş çaplı bir harekete dönüşmeden, çoğunlukla sert tedbirlerle bastırılmış; böylece Muaviye döneminde merkezi otoriteyi ciddi biçimde sarsacak uzun süreli bir isyan ortaya çıkmamıştır (Kurt, 2021, s. 1524-1527). Böylelikle Muaviye, meşruiyetini, uzun yıllar süren iç savaşlar ve siyasi bölünmelerin ardından Müslüman toplumu tek bir merkezde, barış yoluyla bir araya getirmesinden sağlamıştır.

Bu bağlamda Muaviye döneminde izlenen siyaset, bir yandan sikke bastırılması gibi uygulamalarla merkezi iktidarın görünür ve sembolik unsurlarını güçlendirirken, diğer yandan fethedilen Bizans ve Sasani topraklarında mevcut idari tecrübeden yararlanmayı esas almıştır. Yeni Müslüman yöneticilerin bölgeyi ve yerel toplumu yeterince tanımamaları, gayrimüslim Bizanslı ve Sasani kökenli katip ve memurların idari yapıya dahil edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu çerçevede özellikle vergi, yazışma ve kayıt tutma gibi alanlarda görev alan gayrimüslim bürokratlar hem idari sürekliliğin sağlanmasına hem de merkezin taşra üzerindeki denetim kapasitesinin artmasına katkıda bulunmuştur. Gayrimüslim elitlerle kurulan bu pragmatik ve işlevsel ilişkiler, bölgesel asayişin tesis edilmesini kolaylaştırmış ve merkezi otoriteye bağlılığın güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Whitkomb, 2016, s. 22-23). Bu yaklaşım, erken Emevi devletinin ideolojik kopuştan ziyade idari süreklilik ve işlevsellik temelinde inşa edildiğini; Muaviye'nin iktidarını kurumsal araçlar aracılığıyla güçlendirmeyi hedeflediğini ortaya koymaktadır.

Muaviye döneminde merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik atılan önemli adımlardan biri, berid teşkilatının kurumsal bir yapıya kavuşturulması olmuştur. Berid, imparatorluğun başlıca idari merkezlerini birbirine bağlayan düzenli güzergahlar üzerine kurulu bir haberleşme ağı niteliğindeydi ve bu hatlar üzerinde, eyaletler ile merkez arasında hızlı bilgi akışını sağlamak amacıyla habercilerin kullanımına hazır tutulan atlı istasyonlar bulunmaktaydı. Teorik olarak bir posta sistemi şeklinde tasarlanmış olmakla birlikte, uygulamada merkezi yönetimin taşradaki gelişmeleri yakından izlemesine imkan veren işlevsel bir yapı olarak kullanılmıştır (Khan, 2023, s. 14–15). Muaviye, berid teşkilatını merkezi otoritenin

taşra üzerindeki denetimini sağlamak amacıyla etkin bir haberleşme ve gözetim aracına dönüştürmüştür. Bu sistem sayesinde eyaletlerden düzenli bilgi akışı sağlanmış; özellikle valilerin idari faaliyetleri, kamu düzeni ve merkeze bağlılıkları hakkında doğrudan istihbarat toplanmıştır. Böylece berid, yalnızca haber ileten bir yapı olmaktan çıkarak, taşra yöneticilerinin merkez adına sürekli gözetim altında tutulmasını sağlayan bir denetim mekanizması haline gelmiştir (Bölükbaşı, 2025, s. 355). Bu sayede Muaviye, eyaletlerle olan iletişimi hızlandırmış; beridi, merkezi otoritenin korunmasına hizmet eden bir posta ve denetim sistemi olarak kullanmıştır.

Merkezi otoritenin güçlenmesine etki eden bir diğer gelişme ise Hz. Hasan'ın ölümü olmuştur. Hz. Hasan'ın vefatının mahiyeti tarihsel kaynaklarda kesinlik kazanmamış olup, bu konuda farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde onun kırk altı yaş civarında doğal sebeplerle hayatını kaybettiği belirtilirken, erken dönem tarih kaynaklarının bir kısmında ise Muaviye'nin Hz. Hasan'ın eşine çeşitli vaatlerde bulunması sonucunda zehirleterek öldürüldüğü ihtimali üzerinde durulmaktadır (Hazleton, 2009, s. 239–240). Her iki ihtimal birlikte değerlendirildiğinde, Hz. Hasan'ın vefatının Muaviye'nin merkezî otoritesini belirgin biçimde güçlendirdiği görülmektedir. Her ne kadar Muaviye hilafeti barış yoluyla devralmış olsa da Hz. Hasan'ın Medine'deki varlığı, siyasi ve sembolik düzeyde her zaman alternatif bir güç odağı anlamı taşımaktaydı. Zira Hz. Hasan, yalnızca Peygamber'in torunu değil; aynı zamanda fazileti ve itibarı sahih rivayetlerle sabit, son derece seçkin bir sahabeydi. Hz. Peygamber'in, Hasan ve Hüseyin'i "cennet gençlerinin efendileri" olarak nitelendirmesi, onun dini ve ahlaki konumunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Tirmizi, Menakıb, 30). Bu bağlamda Hz. Hasan'ın vefatı, Muaviye'nin iktidarını hanedan bir çerçevede yeniden düzenlemesinin önündeki en güçlü sembolik engellerden birinin ortadan kalkması anlamına gelmiş; merkezi otoritenin daha az itirazla ve daha dar bir muhalefet alanı içinde tahkim edilmesini mümkün kılmıştır.

Merkezi otoritenin tesisinde son aşama olarak Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht ilan etmiş; valilerine gönderdiği emirlerle, kendi vefatından sonra halife olacak Yezid adına şimdiden biat alınmasını talep etmiştir. Taberi'nin aktardığına göre bu süreç, yalnızca ikna ve rıza yoluyla değil, gerektiğinde baskı ve zorlayıcı

yöntemlerin devreye sokulmasıyla yürütülmüştür. Nitekim Medine dışındaki birçok bölgede Yezid lehine biat sağlanırken, Medine'deki bazı seçkin isimler bu uygulamaya kesin biçimde mesafeli durmuştur. Özellikle Hz. Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebubekir, Yezid'in veliahtlığına biat etmeyi reddeden başlıca isimler olarak öne çıkmıştır. Bu durum, Yezid'in halefiyetinin ümmet genelinde oydaşmaya dayalı bir kabulden ziyade, merkezi otoritenin yönlendirici ve zorlayıcı iradesiyle tesis edildiğini göstermektedir (al-Tabari, 1987, s. 183–190). Muaviye'den sonra halife olan Yezid'in iktidarı hem veliahtlık yoluyla başa gelmesi hem de özel yaşantısına dair eleştiriler nedeniyle meşruiyet tartışmalarına konu olmuştur (Namlı, 2019, s. 525). Böylece önceki uygulamalardan farklı olarak, genel biat süreci işletilmeden veliaht tayini yoluyla ilk kez bir halife değişimi gerçekleşmiş; hilafet hanedan temelli bir intikal biçimine dönüşmüştür.

"Şuradan Saltanata: Dört Halifeden Muaviye ve Yezid'e İktidarın Dönüşümü" başlığı altında ele alınan bu süreç, erken İslam siyasal yapısında iktidarın geçirdiği dönüşümü bütüncül biçimde ortaya koymaktadır. Sonuç itibarıyla Muaviye'nin merkezî otoriteyi sistemli biçimde güçlendirmesi, Hz. Hasan'ın vefatıyla birlikte sembolik düzeyde önemli bir engelin ortadan kalkması ve ardından oğlu Yezid'i veliaht ilan etmesi, hilafet kurumunun fiilen saltanat modeline evrilmesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Muaviye, yalnızca güçlü bir halife değil; aynı zamanda Emevi Devleti'nin kurucu figürü konumuna gelmiştir. Böylece, Dört Halife döneminde şura ve oydaşma esasına dayanan iktidar anlayışının, Muaviye ve Yezid döneminde hanedan temelli bir yönetime dönüştüğü açık biçimde görülmektedir. Bu dönüşümün pratiğe yansıması ise bir sonraki bölümde Yezid'in halifeliği ve yönetim anlayışı çerçevesinde ele alınacaktır.

4.6.3. Yezid'in Yönetim Süreci (680-683) ve Hilafetin Tarihsel Seyri

Emevi hanedanının ikinci halifesi olan ve hilafeti açık biçimde saltanat esasına dayandıran Yezid b. Muaviye, babası Muaviye'nin ölümünden sonra iktidarını güvence altına almak amacıyla hem valilerinden hem de toplumun önde gelen isimlerinden biat alınmasını istemiştir. Taberi'nin aktarımına göre, Yezid

özellikle babası döneminde kendisine biat etmeyi reddeden şahsiyetlere yönelmiş ve bu muhalefetin sona erdirilmesini hedeflemiştir. Bu çerçevede Medine valisi Velid b. Utbe'ye gönderdiği yazıda, Muaviye'nin Allah tarafından iktidarla görevlendirilmiş bir yönetici olduğunu vurgulamış; ayrıca ayrı ve küçük bir parşömende Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'den mutlaka biat alınmasını, biat gerçekleşmeden önce herhangi bir girişimde bulunmalarına izin verilmemesini ve bu süreçte sert davranılmasını emretmiştir (Taberi, 1990, s. 1–3). Bu talimatlar, Yezid'in iktidarının ilk döneminde biatı gönüllü bir tercih olmaktan çok, siyasal bir zorunluluk olarak gördüğünü göstermektedir.

Yezid, hilafeti devraldıktan sonra babası döneminde görev yapan valileri ve diğer üst düzey devlet adamlarını büyük ölçüde yerlerinde bırakmış, yönetimde onlara geniş yetkiler tanımıştır. Buna karşılık devlet işlerinden ziyade zamanının önemli bir kısmını şairler ve sanatla uğraşan kimselerle birlikte eğlence meclislerinde geçirdiği aktarılmakta; içki kullandığı bilinen ilk halife olması da şahsına yönelik eleştirilerin artmasına neden olmaktadır. Yezid'in hilafeti döneminde meydana gelen Kerbela Vakası, Harre Savaşı ve Mekke kuşatması gibi olaylar yalnızca kendi devrini değil, sonraki dönemleri de derinden etkilemiş; bu gelişmeler sebebiyle Yezid, Müslümanların tarihsel hafızasında İslam tarihinin en olumsuz isimlerinden biri olarak anılmıştır (Kılıç, 2013, s. 513). Yezid'in halife olmasının ardından Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr, kendilerinden zorla biat alınmak istenmesi üzerine Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitmiş ve muhalefetlerini burada sürdürmüşlerdir. Abdullah b. Zübeyr, Yezid'in ölümünden sonra da Emevi yönetimini tanımamış, Yezid'i takip eden halifelere karşı muhalefetini devam ettirmiş ve nihayetinde kendisini halife ilan ederek ölümüne kadar sürecek bir mücadele yürütmüştür. Hz. Hüseyin ise farklı bir yol izleyerek Kufe'den gelen davetler doğrultusunda Mekke'den ayrılmış ve bu tercih Kerbela sürecine giden gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur (Hawting, 2000, s. 13–16). Bu bağlamda ortaya çıkan muhalefet, halifelik kurumunun asli amacından uzaklaştırılarak Müslümanların birliğini koruyan emanetçi bir makam olmaktan çıkarılıp krallık ve hanedanlık esasına dayalı bir yönetime dönüştürülmesine karşı yöneltilmiş bütüncül bir itiraz niteliği taşımaktadır.

Hazreti Hüseyin, Kufe'de yaşayanlardan kendisine gönderilen çok sayıdaki

mektup ve davet üzerine bu şehre gitmeyi gündemine almıştır. Ancak bu karar, başta amcasının oğlu Abdullah b. Abbas olmak üzere, dönemin önde gelen bazı şahsiyetlerinin ciddi uyarılarına rağmen alınmıştır. İbn Abbas, Kufe halkının siyasi tutarsızlığına ve güvenilmezliğine dikkat çekmiş; Yezid yönetiminin bölgedeki fiili hakimiyeti sürdüğü sürece bu davetin samimi ve sürdürülebilir olmayacağını ifade etmiştir. Buna rağmen Hazreti Hüseyin, kendisine yöneltilen çağrıları görmezden gelmenin doğru olmayacağını düşünmüş; davet edenlerin niyet ve tutumlarının nihai sonucunu Allah'a havale ederek, "üzerine düşeni yapma" sorumluluğu bilinciyle yola çıkmıştır. (al-Taberi, 1990, s. 65–70). Muaviye'den sonra merkezi otoriteyi güçlü bir biçimde devralan Yezid hem düzenli bir orduya hem de kendisine bağlı geniş bir yönetici ve askeri çevreye sahipti. Bu durum, ona karşı girişilecek bir siyasi mücadelenin zorluğunu ortaya koymaktaydı. Hazreti Hüseyin, başta amcasının oğlu Abdullah b. Abbas olmak üzere birçok kişi tarafından, Irak halkının güvenilmezliği ve Emevi yönetiminin fiili gücü gerekçe gösterilerek uyarılmıştır. Buna rağmen Hazreti Hüseyin, İslam dünyasında yaşanan olumsuz gidişata kayıtsız kalmayı doğru bulmamış ve bu durumu düzeltmeyi kendisi için ahlaki ve dini bir sorumluluk olarak görmüştür. Emevi yönetiminin ganimetleri büyük ölçüde kendi taraftarları arasında paylaştırması, kendisine biat etmeyenlere baskı uygulaması ve Kur'an ile Sünnet merkezli yönetim anlayışından uzaklaştığına dair algı, Hazreti Hüseyin'in Yezid yönetimine karşı duruşunun temel dini ve siyasi gerekçeleri arasında yer almıştır (Özkan, 2015, s. 96–99). "Allah çirkin sözün açıklanmasını sevmez; zulme uğratılan kişi müstesna. Allah Semi'dir, Alim'dir" (Öztürk, 1994/2024, Nisa, 148). Bu ayet, zulüm karşısında susmamanın meşruiyetini ortaya koymakta olup Hazreti Hüseyin'in duruşu bu ilke çerçevesinde değerlendirilebilir.

Kufe'deki hareketliliği haber alan Yezid, durumu kontrol altına almak amacıyla Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı görevlendirmiş; kabile reislerini tehdit ve baskı yoluyla sindirerek şehirdeki muhalefeti bastırmıştır. Bu süreçte Hazreti Hüseyin, Kerbela adı verilen bölgede yaklaşık on güne yakın bir süre kuşatma altında tutulmuş, Fırat Nehri'ne erişimi engellenerek suyla teması kesilmiştir. Hazreti Hüseyin ve ailesi, kadın ve çocukların da bulunduğu son derece ağır şartlara rağmen Yezid'e biat etmeyi reddetmiş; yanında bulunan yaklaşık yetmiş iki savaşçıyla, sayıları yaklaşık dört bin olan Emevi kuvvetlerine karşı direnmiştir.

Hazreti Hüseyin'in kız kardeşi Zeyneb başta olmak üzere ailesinden kadınların da bu süreçte Kerbela'da bulunması, olayın ahlaki ve tarihsel etkisini daha da derinleştirmiştir (Newman, 2025, s. 1). Bu hadise, yalnızca Şii gelenek içerisinde değil, mezhep ayrımı gözetmeksizin İslam dünyasının tamamında derin bir yankı uyandırmıştır. Kerbela, Hz. Hüseyin'in şahsında adalet, zulme karşı duruş ve ahlaki sorumluluk kavramlarının sembolü haline gelmiş; etkisi asırlar boyunca süren kolektif bir hafıza üretmiştir. Günümüzde de Kerbela, farklı coğrafyalarda yas, anma ve ibret vesilesi olarak hatırlanmaya devam etmektedir.

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinin ardından Mekke halkı Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiş, Kufe'de ise Hz. Hüseyin'e yardım edememenin pişmanlığıyla Tevvabin (Tövbekarlar) hareketi ortaya çıkmıştır. Kerbela'yı bir kefaret meselesi olarak gören bu grup kısa sürede dağılmış; ancak ardından Muhtar es-Sekafi sahneye çıkarak Hz. Hüseyin'in intikamını almak ve üvey kardeşi Muhammed b. el-Hanefiyye adına hareket ettiğini ileri sürerek Kufe'de destek toplamıştır. Yezid sonrası döneme kadar etkisini sürdüren Muhtar hareketi, zamanla Zübeyri otoriteyle karşı karşıya gelmiş ve nihayetinde Abdullah b. Zübeyr tarafından bastırılmıştır (Ilhan, 2018, s. 132–140). Bu süreçte Hz. Hüseyin'in vefatının ardından siyasi otoritenin parçalı bir görünüm kazandığı anlaşılmaktadır. Buna göre Kufe merkezli Muhtar hareketi, Mekke'de Abdullah b. Zübeyr etrafında şekillenen muhalefet ve Şam merkezli Emevi halifesi Yezid'in otoritesi olmak üzere üç farklı güç odağı ortaya çıkmıştır.

Yezid'in şahsını ve yönetim anlayışını benimsemeyen Medine halkı, Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesiyle birlikte Yezid'e yönelik muhalefetini açık biçimde ortaya koymuş ve kendisine biat etmeyi reddetmiştir. Bunun üzerine Yezid, durumu askeri yollarla bastırmayı tercih etmiş; Suriye'den gönderilen Emevi ordusu Medine üzerine yürümüş ve Harre Vakası olarak bilinen son derece kanlı çatışma Emevilerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Medine isyanının bastırılmasının ardından Emevi kuvvetleri bu kez Mekke'de biat toplayan Abdullah b. Zübeyr'e yönelmiş ve süreç Mekke'nin kuşatılmasına kadar ilerlemiştir (Wilder, 2019, s. 140–141). Harre Vakasında Medine halkı direnç göstermeye çalışmış olsa da ağır bir yenilgiye uğramıştır. Çatışma sonucunda binlerce kişinin katledildiği, Hz. Peygamber'in şehrinin yağmalandığı ve hayatını kaybedenler arasında yaklaşık

seksen sahabenin bulunduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca Yezid'in adına Medine halkından zorla biat alındığı aktarılmaktadır (Öztürk, 2024, s. 113–115). Hz. Peygamber'in torununun ölümünden sorumlu tutulan Yezid, Medine'ye yönelik saldırı ve yağma ile Hz. Peygamber'den miras kalan son sahabe topluluğunun da katledilmesi sebebiyle, İslam toplumunda bir başka ciddi eleştiri odağı haline gelmiştir.

Medine'den biat alındıktan sonra Yezid'in gönderdiği Emevi orduları Mekke'yi kuşatmıştır. Kuşatma sırasında kurulan mancınıklarla yapılan bombardıman neticesinde Kâbe zarar görmüş, şehirde yangınlar meydana gelmiştir. Kuşatma devam ederken Yezid b. Muaviye'nin ani ölümü üzerine Emevi orduları geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak bu geri çekilme kalıcı olmamış; Emeviler ilerleyen dönemde güçlerini yeniden toparlayarak Mekke'den de biat almayı başarmışlardır (Hawting, 1986, s. 47–49). Muaviye II, Yezid'in 683 yılındaki ölümünün ardından Emevi hilafetini devralmıştır (Dibsizgöl ve Erkocaaslan, 2023, s. 80). Dört Halife Döneminden Muaviye ve Yezid'e: Şuradan Saltanata geçiş, İslam siyasal tarihinde köklü bir değişimin göstergesidir.

Bu dönüşüm, Weber'in otorite tipolojisi açısından okunduğunda, kararın ortak müzakereyle üretildiği görece *yasal/ussal* meşruiyet arayışından, hanedan devamlılığını esas alan ve bağlılığı zorlayıcı araçlarla pekiştiren daha *geleneksel/patrimonyal* bir hakimiyet mantığına yaklaşma şeklinde yorumlanabilir (Weber, 1946, s. 294–296). Harre Vakası sonrasında Mekke'nin kuşatılması ve mancınıklarla bombardıman gibi hadiseler ise, siyasal bütünlüğün artık şura temelli uzlaşma kanallarından ziyade güç ve cebir kapasitesiyle korunmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır (Hawting, 1986, s. 47–49). Bu bakımdan Muaviye'den Yezid'e uzanan çizgi, hilafetin "ümmet adına emanetçi" karakterinden uzaklaşıp, saltanatın sürekliliğini önceleyen bir iktidar formuna yöneldiği kırılma eşiğini belirginleştirmektedir

Bu kırılma yalnızca Yezid dönemiyle sınırlı kalmamış, devam eden Emevi iktidarı boyunca kalıtsal bir yapıya dönüşmüştür. Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmesiyle başlayan bu süreçte halifelik, hanedan mensupları arasında devredilen bir iktidar makamı haline gelmiş; veliaht tayini Emevi yönetiminin temel uygulamalarından biri olmuştur. Nitekim 750 yılında Bağdat merkezli Abbasi

hareketi sonucunda Emevi hanedanı yıkılmış olsa da bu anlayış ortadan kalkmamış; Abbasilerde hilafet makamına geldiklerinde veliahtlık sistemini Emevilerde olduğu gibi sürdürmüşlerdir. Böylece hilafet, farklı hanedanlar eliyle devam etse de şura merkezli seçim anlayışından uzaklaşarak veraset, hanedan ve saltanat ekseninde işleyen bir kuruma dönüşmüştür (Kapar, 2020, s. 150-151). 946 yılında Büveyhilerin Bağdat'a hakim olmasıyla Abbasi halifeleri fiili siyasi otoritelerini büyük ölçüde kaybederek Büveyhi hakimiyeti altına girmiştir (Kennedy, 2004, s. 196). 1055 yılında ise Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesiyle Büveyhi hakimiyeti sona ermiş; Abbasi halifeleri hilafet makamını muhafaza etmeye devam ederken, siyasi ve askeri otorite bu kez Selçuklu Devleti'nin hakimiyetine geçmiştir (Kennedy, 2004, s. 345). 1258 yılında Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesi ve Abbasi halifesinin öldürülmesiyle Bağdat merkezli Abbasi hilafeti sona ermiştir. Bunun ardından bölgede hakimiyet kuran Memlükler, 1261 yılında Kahire'de Abbasi soyundan gelen bir kişiyi halife ilan ederek hilafet kurumunu yeniden ihya etmiştir. Siyasi otorite Memlük sultanlarının elinde toplanmıştır (Banister, 2021, s. 1). Siyasi otorite farklı devletlerin eline geçmiş olsa da hilafet makamının Abbasi soyu içerisinde sürdürülmesi, hilafetin veraset esasına dayalı kurumsal niteliğinin siyasi iktidardan bağımsız olarak da korunduğunu göstermektedir.

1517 yılında Osmanlı Sultanı I. Selim'in Memlük Devleti'ni ortadan kaldırmasının ardından hilafet kurumu Osmanlı hanedanıyla ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Böylece hilafet makamı farklı bir hanedana geçmiş; Memlükler döneminde birbirinden ayrılan hilafet ile siyasi iktidar yeniden aynı hanedan bünyesinde birleşmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Sultanları, saltanat ile hilafet makamını birlikte temsil ederek bu yapıyı sürdürmüşlerdir (Saçmalı, 2021, s. 26-27). Böylece Emevilerle birlikte kurumsallaşan hilafet-saltanat birlikteliği ve veraset esasına dayalı yönetim anlayışı, hanedan değişmesine rağmen Abbasiler döneminde de 946 yılına kadar devam etmiştir. Büveyhi hakimiyetiyle birlikte hilafet ile siyasi iktidar birbirinden ayrılmış; bu tarihten 1517 yılına kadar hilafet kurumu veraset yoluyla Abbasi soyu içerisinde sürdürülürken fiili siyasi otorite farklı devletlerin elinde kalmıştır. 1517 yılında ise Osmanlı sultanlarıyla birlikte hilafet ve saltanat yeniden aynı hanedan bünyesinde birleşmiştir.

Halifelik kurumuna dair literatürde yaygın anlatım Emevi- Abbasi (Büveyhi,

Selçuklu ve Memlükler idaresi)-Osmanlı çizgisi üzerinden kurulsa da tarihsel süreçte bu çizginin dışında farklı halifelik iddiaları da ortaya çıkmıştır. Nitekim Fatımiler, 910 yılında bugünkü Tunus merkezli İfrikıye bölgesinde Şii bir hilafet iddiası ortaya koymuşlardır (Seyyid, 1995, s. 228-229). Abbasi ihtilalinden sonra Endülüs'e geçen Emevi hanedanı burada Endülüs Emevi Devleti'ni kurmuş; 929 yılında ise hükümdarı III.Abdurrahman'ın halife ünvanını kullanmasıyla Abbasi ve Fatımi hilafetleri dışında yeni bir hilafet iddiası ortaya çıkmıştır. (Yıldız, 1988, s. 154). Bu gelişmeler, Abbasi hilafetinin siyasi otoritesinin zayıfladığı bir dönemde, farklı coğrafyalardaki güçlerin hilafet unvanını kendi meşruiyetlerini güçlendirmek için kullandıklarını göstermektedir. Şii Fatımiler, Abbasilere mezhebi ve siyasi bir alternatif olarak bu unvanı sahiplenirken; Endülüs Emevileri ise Abbasi ihtilaliyle iktidardan uzaklaştırılan Emevi hanedanının devamı olarak hilafet iddiasında bulunmuşlardır. Böylece hilafet, tek bir merkezde temsil edilen bir makam olmaktan çıkarak, farklı coğrafyalarda siyasi rekabetin ve meşruiyet arayışının önemli bir aracı hâline gelmiştir.

Tüm bu gelişmeler, Dört Halife döneminde öne çıkan şura ve biatla halife belirleme geleneğinden zamanla uzaklaşıldığını göstermektedir. Emevilerle birlikte halifelik makamı, toplumsal rıza ve istişare esasından çok hanedan, soy ve veraset temelli hak iddiaları üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Bu durum, İslam öncesi Arap toplumunda etkili olan soy, kabile itibarı ve güç merkezli siyasal anlayışın farklı bir biçimde yeniden belirleyici hale geldiğini ortaya koymaktadır. Böylece hilafet, şura merkezli bir temsil makamı olmaktan uzaklaşarak saltanat ve hanedan sürekliliği ekseninde kalıtsal bir nitelik kazanmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Hz. Peygamber'in vefatı, İslam toplumunu hem manevi hem de siyasi düzlemde derin bir belirsizlikle karşı karşıya bırakmış; vahyin sona ermesiyle birlikte Müslümanlar ilk kez ilahi yönlendirme olmaksızın devletin sürekliliğini, birliğini ve otoritesini kendi içtihatlarıyla tesis etmek zorunda kalmıştır. Bu kritik eşikte ortaya çıkan otorite boşluğu, dönemin önde gelen sahabelerini uzlaşı ve liyakati önceleyen bir çözüm arayışına sevk etmiş; şura ve biat mekanizmaları, '*'onların işleri aralarında şura iledir (Şura 38)''* ilkesi doğrultusunda yönetimin meşruiyetini toplumsal rıza üzerinden kuran bir çerçeve olarak işlev görmüştür. Bu nedenle Dört Halife döneminin ilk safhası, yalnızca bir "lider seçimi" değil; aynı zamanda otoritenin hangi ilkelere dayanacağına, siyasal kararların nasıl alınacağına ve ümmetin birliğinin nasıl korunacağına dair kurucu bir deneyimdir. Max Weber'in otorite tipolojileri açısından bakıldığında, bu dönemde karizmatik mirasın (Peygamber sonrası oluşan manevi otorite) şura ve biatla toplumsal rızaya bağlanması ve yönetimin Kur'an ile Sünnet referanslarıyla sınırlandırılması, erken dönemde meşruiyetin *yasal-ussal* bir hat üzerinde kurulmaya çalıştığına işaret eder.

Hz. Ebubekir döneminde Ridde olayları, zekat yükümlülüğünü reddeden kabileler ve yalancı peygamberlik iddiaları, merkezi otoritenin daha ilk anda ciddi bir parçalanma riskiyle yüzleştiğini göstermiş; bu süreçte siyasal bütünlük ve hukuki-dini bağlılık yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Hz. Ömer devrinde yönetim pratiklerinin sistemleşmesi ve idarenin kurumsal bir mahiyet kazanması, devletin süreklilik arayışını güçlendirmiş; kamu düzeni, mali yapı ve idari işleyiş bakımından daha düzenli bir yapı, *'emanetlerin ehline verilmesi ve hükümde adalet (Nisa 58)'* ile '*kişinin kendisi ve anne babası aleyhine dahi olsa adaleti ayakta tutma (Nisa, 135)''*ilkeleri doğrultusunda hedeflenmiştir. Hz. Osman döneminde ise farklı bölgelerde biriken gerilimlerin artması ve nihayetinde halifenin öldürülmesi, meşruiyet tartışmalarını keskinleştirerek toplum içinde derin bir ayrışmayı görünür kılmıştır. Bu kırılma, Hz. Ali döneminde Cemel ve Sıffin gibi hadiselerle bir iç savaşa dönüşmüş; böylece ilk fitne tecrübesi, siyasal meşruiyetin

yalnızca "kimin yöneteceği" sorusuyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda "otoritenin hangi yöntemle kurulacağı ve korunacağı" meselesi etrafında şekillendiğini göstermiştir.

Dört Halife dönemi genel olarak şura ve biat eksenli bir yönetim anlayışıyla değerlendirilse de her halifenin iktidara geliş biçimi kendi şartları içerisinde farklılık göstermiştir. Hz. Ebubekir'in Sakife'de biat alması, Hz. Ömer'in aday gösterilmesi ve ardından genel biat alması, Hz. Osman'ın şura heyetiyle seçilmesi ve Hz. Ali'nin kriz ortamında biatla halife olması, bu dönemde tek tip bir iktidara geliş modelinin bulunmadığını göstermektedir. Bu farklılıklara rağmen dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde, erken dönemde şura ve biatla inşa edilen meşruiyet anlayışının zamanla iktidar mücadeleleri, kabile dengeleri ve güvenlik kaygılarıyla dönüşüme uğradığı; nihayetinde yönetim modelinin *"Şuradan Saltanata"* evrilen bir çizgiye yöneldiği anlaşılmaktadır. Muaviye ile iktidarın devamlılığının hanedan mantığı etrafında daha belirgin biçimde örgütlenmesi ve Yezid'le birlikte bunun açık bir veraset kuralına bağlanması, meşruiyet üretiminde rızanın merkezi konumunu zayıflatmıştır. Bu noktadan itibaren biat, ideal anlamda bir "toplumsal onay" olmaktan çıkarak iktidarı güvence altına alan bir "siyasal zorunluluk" niteliği kazanmış; otorite, istişare ve uzlaşı kanallarıyla değil, giderek daha fazla merkezi baskı ve zorlayıcı araçlarla tahkim edilmiştir. Weberci çerçevede ifade edilecek olursa, ilk halifelerde karizma ile rızaya dayalı normatif düzen arasında kurulan denge, Emevi döneminde daha "geleneksel/hanedani bir otorite anlayışına yaklaşmış; itaat, rızadan ziyade güç ilişkileri üzerinden üretilmeye başlamıştır.

Bu dönüşümün en çarpıcı göstergeleri, muhalefetin "müzakere ve uzlaşı" ile değil "bastırma ve zor kullanma" ile yönetildiği örneklerde somutlaşmıştır. Peygamberin torununun öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbela süreci, siyasal otoritenin korunmasında hangi ahlaki ve dini sınırların aşılabildiğini gösteren tarihsel bir kırılma noktası haline gelmiş; devamında Medine'nin askeri müdahaleye uğraması ve Mekke'nin kuşatılması gibi hadiseler, kutsal mekanların dahi siyasi çatışmanın alanına dönüştüğünü ortaya koymuştur. Böylece İslam siyasal tarihinde, erken dönemdeki rıza ve şura merkezli meşruiyet hattından, hanedan sürekliliğini esas alan ve itaatin zorlayıcı biçimde üretildiği bir yapıya

doğru giden dönüşüm daha görünür hâle gelmiştir. Son tahlilde bu çalışma, '*Şuradan Saltanata'* geçişin yalnızca kişiler üzerinden değil; meşruiyetin üretimi, otoritenin kurumsallaşması ve siyasal birliğin korunması gibi daha geniş dinamikler üzerinden okunmasının daha açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu göstermektedir.

Bu çerçeve yalnızca Dört Halife ve Emeviler dönemiyle sınırlı kalmamakta; hilafet kurumunun sonraki tarihsel seyrini ve İslam dünyasında ortaya çıkan farklı meşruiyet iddialarını anlamak bakımından önem taşımaktadır. Emevilerle birlikte belirginleşen hanedan ve veraset merkezli iktidar anlayışı, Abbasiler döneminde farklı bir soy üzerinden devam etmiş; Abbasi otoritesinin zayıfladığı süreçlerde ise hilafet makamı farklı güç merkezleri tarafından yeniden yorumlanmıştır. Büveyhiler, Selçuklular ve Memlükler döneminde fiili siyasi güç farklı hanedanların eline geçmiş olsa da hilafet makamının Abbasi soyu içinde sürdürülmesi, bu kurumun veraset ve soy bağıyla ilişkilendirilen yapısını koruduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte hilafet kurumu, tarihsel süreçte yalnızca Emevi-Abbasi-Memlük-Osmanlı çizgisiyle sınırlı kalmamış; farklı coğrafyalarda alternatif meşruiyet iddialarına da konu olmuştur. Fatımilerin Şii bir hilafet iddiasıyla ortaya çıkması ve Endülüs Emevilerinin Abbasilere karşı kendi hilafetlerini ilan etmeleri, hilafetin tek merkezli bir makam olmaktan çıkarak siyasi rekabetin önemli bir unsuru haline geldiğini göstermektedir. Özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde farklı mezhepsel ve bölgesel güçlerin hilafet unvanına yönelmesi, bu makamın yalnızca dini bir sembol değil, aynı zamanda iktidar mücadelesinde kullanılan bir meşruiyet dili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum mezhep ayrılıklarının tarihsel süreçte yalnızca dini farklılıklar üzerinden değil iktidar ve meşruiyet mücadelesi bağlamında da şekillendiğini göstermektedir. Günümüz Orta Doğu'sunda görülen mezhepsel ve siyasal gerilimleri doğrudan ve yalnızca erken dönem hilafet tartışmalarına bağlamak indirgemeci olur; ancak Kerbela, hilafet ayrışması, Emevi-Abbasi rekabeti, Fatımi hilafet iddiası ve farklı coğrafyalarda ortaya çıkan alternatif otorite arayışları, bu gerilimlerin tarihsel hafızasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle erken dönemden itibaren ortak akıl, istişare ve toplumsal rıza ilkelerinden uzaklaşılarak hanedan, soy ve veraset merkezli bir iktidar anlayışına yönelinmesi sonraki

dönemlerde yaşanan siyasi ve mezhepsel ayrışmaların tarihsel zeminini hazırlayan başlıca unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Günümüz açısından bakıldığında ise şura, biat ve toplumsal rıza kavramları modern demokrasiyle birebir aynı kabul edilemez; ancak temsil, katılım, yöneticinin meşruiyeti ve iktidarın sınırlandırılması gibi konular bakımından önemli bir tarihsel tartışma alanı sunmaktadır. Dört Halife döneminde öne çıkan istişare ve toplumsal kabul anlayışından uzaklaşılarak saltanat ve veraset esasına dayalı bir modele geçilmesi, İslam siyaset tarihinde meşruiyet kaynağına dair köklü bir dönüşüm meydana getirmiştir. Bu yönüyle ‘’Şuradan Saltanata’’ geçiş, yalnızca geçmişte yaşanmış bir yönetim değişikliği değil; günümüzde de iktidar, meşruiyet, muhalefet ve toplumsal rıza tartışmalarını anlamak bakımından önemini koruyan tarihsel bir kırılmadır.

5.2. Öneriler

Bu çalışma, Hz. Peygamber’in vefatının ardından şekillenen siyasal meşruiyet arayışının Dört Halife dönemi boyunca şura ve biat gibi rıza temelli mekanizmalarla kurumsallaşmaya çalıştığını; Emeviler döneminde ise hanedan sürekliliğini esas alan ve merkezi otoriteyi tahkim eden pratikler doğrultusunda “Şuradan Saltanata” yönelen bir dönüşümün belirginleştiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede sonraki araştırmalar için bazı öneriler sunulabilir.

Öncelikle, erken dönem İslam siyasal tarihine ilişkin değerlendirmelerin tek bir rivayet çizgisine dayanması, özellikle meşruiyet ve itaat gibi kavramların pratik karşılıklarını açıklamada sınırlılıklar doğurabilmektedir. Bu nedenle ileride yapılacak çalışmalarda, klasik tarih kaynaklarının farklı rivayet hatlarıyla karşılaştırmalı biçimde ele alınması ve modern araştırmalarla birlikte belgesel nitelikli verilerin analize dahil edilmesi, ulaşılan sonuçların sağlamasını güçlendirecektir. Ayrıca şura, biat, fitne, meşruiyet, saltanat ve itaat gibi temel kavramların bağlama göre yeniden tanımlanması ve dönemler arası anlam kaymalarının sistematik biçimde gösterilmesi, tartışmanın kavramsal netliğini artıracaktır.

İkinci olarak, Dört Halife dönemi ile Emevi dönemi arasındaki karşılaştırmaların, yalnızca liderlerin kişisel özellikleri üzerinden değil; meşruiyet

üretme biçimleri, yönetim pratikleri ve siyasal krizlerin yönetilme yöntemleri üzerinden yapılması daha açıklayıcı olacaktır. Bu bağlamda biatın kolektif rıza üreten bir mekanizmadan siyasal zorunluluk doğuran bir araca dönüşmesi; muhalefetin yönetiminde istişare kanallarının daralması ve merkezi otoritenin şiddet tekeli üzerinden güçlendirilmesi gibi göstergeler, dönüşümü anlamada işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle Kerbela, Harre ve Mekke kuşatmaları gibi kırılma anlarının, meşruiyet krizlerini görünür kılan vakalar olarak ele alınması önerilir.

Üçüncü olarak, çalışmada kullanılan Weberci otorite tipolojisinin ileride daha sistematik bir analiz matrisi haline getirilmesi yararlı olacaktır. Karizmatik mirasın kurumsallaştırılma biçimleri, yasal-ussal unsurların hangi pratiklerde ortaya çıktığı ve geleneksel/hanedani otoritenin hangi göstergelerle güçlendiği, somut örnekler üzerinden ölçütleştirilebilir. Böyle bir yaklaşım, dönüşümün normatif hükümlerden ziyade gözlemlenebilir siyasal pratikler üzerinden açıklanmasına imkân tanıyacaktır.

Dördüncü olarak, erken dönemde liyakat, şura, istişare ve biat gibi ilkelerin bir siyasal kültür ve meşruiyet zemini üretmiş olması özellikle vurgulanmalıdır. Bu durum, rıza temelli meşruiyet anlayışlarının yalnızca Batı siyasal tecrübesine özgü olmadığını; erken İslam pratiğinde de belirgin karşılıkları bulunduğunu göstermektedir. Weberci kavramsal araçların uygun bağlamlarda erken İslam siyasal tecrübesiyle birlikte ele alınması, şura ve rızaya dayalı meşruiyet kültürünün kurucu niteliğini daha görünür kılacaktır.

Son olarak, hilafet kurumunun tarihsel seyri bütüncül bir çerçevede ele alınmalıdır. Bu bağlamda hilafetin yalnızca Dört Halife ve Emeviler dönemiyle sınırlı bir mesele olarak değil, sonraki yüzyıllarda farklı coğrafyalarda ortaya çıkan alternatif halifelik iddialarıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Fatımiler ve Endülüs Emevileri gibi örneklerde görüldüğü üzere, merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde farklı siyasi ve mezhepsel çevrelerin hilafet iddiasında bulunmaları bu kurumun meşruiyet arayışındaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle ‘’Şuradan Saltanata’’ dönüşümünün Yezid dönemiyle sona ermediği sonraki dönemlerde şartlara göre farklı biçimler alsa da Dört Halife dönemindeki şura ve biat merkezli halife belirleme anlayışından uzaklaşarak

hanedan, soy ve siyasi güç ekseninde devam ettiği söylenebilir. Özellikle Kerbela ile görünür hale gelen siyasal ve mezhepsel ayrışma hafızasının, günümüze kadar uzanan etkileri dikkate alındığında, bu tarihsel sürecin incelenmesi günümüz İslam dünyasında yaşanan bazı siyasi ve mezhepsel sorunların arka planını anlamaya da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ağırakça, A. (2017). Hz. Ömer'in Müslüman olması meselesi ve rivayetlerin değerlendirilmesi. *Artuklu Akademi, 4*(1), 1–40.

Akarsu, M. (2020). Hz. Osman dönemi fitne olaylarının kronolojisi. A. Aksu (Ed.), *Hazreti Osman* içinde. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları. https://isamveri.org/pdfdrg/G00818/2020/2020_AKARSUM.pdf

Aksu, A. (2004). İfk olayı üzerine bir değerlendirme (sebep ve sonuçları açısından). *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8*(1), 1–21.

Akyürek, Y. (2016). Muâviye b. Ebî Süfyân'ın siyasî kararlarında Kelb kabilesinin rolü. *İstem, 14*(27), 79–98.

al-Jabali, M. A., Saadeh, A. A., and Al-Shahrani, A. A. (2022). The foundations of judicial policy related to the judicial system: Through Umar bin al-Khattab's correspondence to his judges and governors. *Journal of Positive School Psychology, 6*(9), 1141–1153.

al-Raysuni, A. (2011). *Al-Shura: The Qur'anic principle of consultation*. The International Institute of Islamic Thought.

al-Semmari, F. (Ed.). (2010). *A history of the Arabian Peninsula* (S. K. Jayyusi, Trans.). I.B. Tauris.

al-Tabari, M. b. J. (1987). *The history of al-Tabari, Volume 18: Between civil wars: The caliphate of Muʿāwiyah* (M. G. Morony, Trans.). State University of New York Press.

al-Tabari, M. b. J. (1990). *The history of al-Tabari, Volume 19: The caliphate of Yazīd b. Muʿāwiyah* (I. K. A. Howard, Trans.). State University of New York Press.

al-Tabari, M. b. J. (1993). *The history of al-Tabari, Volume 10: The conquest of Arabia* (F. M. Donner, Trans.). State University of New York Press.

al-Tabari, M. b. J. (1994). *The history of al-Tabari, Volume 14: The conquest of Iran* (S. H. Taqizadeh, G. H. A. Juynboll, and C. E. Bosworth, Trans.). State University of New York Press.

al-Tabari, M. b. J. (1996). *The history of al-Tabari, Volume 17: The first civil war: The Battle of Ṣiffīn and the arbitration* (G. R. Hawting, Trans.). State University of New York Press.

al-Tabari, M. b. J. (1997a). *The history of al-Tabari, Volume 8: The victory of Islam: Muhammad at Medina* (M. Fishbein, Trans.). State University of New York Press.

al-Tabari, M. b. J. (1997b). *The history of al-Tabari, Volume 16: The community divided: The caliphate of ʿAlī I* (A. Brockett, Trans.). State University of New York Press.

al-Tarabulsi, H. (2017). *Kitab al-Saqifah wa'l-shura*. https://ebnhussein.com/wp-content/uploads/2020/12/kitab-ul-saqifah-wal-shura-hani.pdf

Apak, A. (2000). Hz. Osman dönemi fetihleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, https://isamveri.org/pdfdrg/D00193/2000_9/2000_9_APAKA.pdf

Apak, A. (1998). Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Ümeyyeoğulları'nın devlet idaresindeki yeri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12*(7), 487–521.

Apak, A. (2005). Hz. Osman'ın halifeliği döneminde meydana gelen siyasî problemler ve sebepleri üzerine bazı değerlendirmeler. *Usul: İslam Araştırmaları, 4*(4), 157–170.

Apak, A. (2001). İslâm öncesi dönemde Mekke idare sistemi ve siyasetinin oluşumu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10*(1), 177–194.

Atçeken, Y. D. D. İ. H. (1999). Hz. Osman dönemi iç olaylarında Mervan b. Hakem'in rolü. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9*(9).

Aycan, İ. (1990). Saltanata giden yolda Muaviye b. Ebi Süfyan. *İslâmî Araştırmalar, 4*(2), https://isamveri.org/pdfdrg/D00064/1990_2/1990_2_AYCANI.pdf

Badur, S. (2017). *Kûfe'nin sosyal ve dinî yapısı (7.–10. yüzyıl)* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Banister, M. (2021). *The Abbasid Caliphate of Cairo, 1261–1517: Out of the Shadows*. Edinburgh University Press. https://edinburghuniversitypress.com/media/resources/9781474453394_The_Abbasid_Caliphate_of_Cairo_Introduction.pdf

Barış, M. N. (2018). Hz. Ömer döneminde adlî teşkilat. A. Aksu (Ed.), Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu (Cilt 1, s. 330–352). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Bars, M. E. (2020). Max Weber'in otorite tanımı çerçevesinde Türk destan kahramanlarına farklı bir bakış denemesi: Oğuz Kağan örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(22), 251–266.

Başaran, S. (1997). Hakem b. Ebî'l-Âs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 15, s. 175–176). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Borrut, A., and Donner, F. M. (Eds.). (2016). *Christians and others in the Umayyad state*. Late Antique and Medieval Islamic Near East, No. 1. The Oriental Institute of the University of Chicago. https://isac.uchicago.edu/sites/default/files/uploads/shared/docs/lamine1.pdf

Bozkurt, A. (2019). İslam hukuku açısından bir prensip olarak şûrâ ve istişâre. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 6*(11), 36–59.

Bozkurt, N., ve Küçükaşcı, M. S. (2003). Mekke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 28, s. 555–563). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bölükbaşı, M. (2025). *Arap-İslam dünyasında istihbarat faaliyetleri*. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/388146413_ARAP-ISLAM_DUNYASINDA_ISTIHBARAT_FAALIYETLERI

Bulut, N. (2013). *Siyasal iktidar tipleri ve bir siyasal tipi olarak (modern) devlet*. İstanbul Üniversitesi Açık Arşiv.

Canpolat, S., ve Ural, A. (2024). Michel Foucault'nun iktidar kavramı ile derslikteki ilişkileri çözümlemek. *Mülkiye Dergisi, 48*(4), 1188–1210.

Çakır, Z. (2006). Dört halife döneminde Talha b. Ubeydullah. *İSTEM, 7*, 175–202.

Çelik, H. (2010). Fey ganimet ayetleri çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad arazisi hakkındaki uygulamasının değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15*, 71–94.

Çetin, M. (2022). İslam'da siyaset-ahlâk ilişkisi ve toplumsal yansımaları. *Balıkesir İlahiyat Dergisi, 16*, 141–179.

Çilingir, L., Yıldız, M. ve Aydın, H. (2016). *Doğu (İslam) düşüncesinde felsefi bir sorun olarak siyaset*. Bilge Kültür Sanat.

Dahl, R. A. (1957). The concept of power. *Behavioral Science, 2*(3), 201–215. https://fbaum.unc.edu/teaching/articles/Dahl_Power_1957.pdf

Dalkılıç, M. (2014). Osman bin Affan'ın halife seçilmesi ve seçim şûrasının tarafsızlığı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 9–22.

Delice, A. (2000). İlk dönem İslam hukukunda meşruiyet sorunu: Hz. Ebû Bekir örneği. *İslami Araştırmalar, 13*(2), 257–274. https://isamveri.org/pdfdrg/D01777/2000_2/2000_2_DELICEA.pdf

Demir, A. (2021). *Muâviye b. Ebî Süfyân'a yöneltilen eleştiriler*. SAMER Yayınları.

Demirci, M. (2004). Hz. Osman devri fitne olaylarının sosyoekonomik boyutları. *İslâmiyât, 7*(1), 155–170.

Demirci, M. (2007). Hazreti Ali. *DEÜ İlahiyat Fakültesi – Diyanet İşleri Başkanlığı işbirliğiyle düzenlenen sempozyum bildirileri* (s. 403). https://isamveri.org/pdfdrg/D125021/2007/2007_DEMIRCIM.pdf

Demirel, H. R. (2000). Hz. Aişe ve siyaset (hadis, haber ve tarihî bilgiler ışığında). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3*(3), 123–148.

Deveci, Y. (2021). Hz. Hasan'ın hilafeti bırakmasının nedenleri ve bu süreçte yaşanan olaylar. *MUTALAA, 1*(1), 1–12.

Dibsizgöl, H., ve Erkocaaslan, R. (2023). Süfyânîler döneminde Ümeyyeoğulları arasındaki siyasî ilişkiler. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi, 5*, 71–90.

Erdiç, Ş. (2021). İslam siyaset düşüncesinde siyasal baskı unsuru olarak biat: Ebû Hanîfe örneği. *Hitit İlahiyat Dergisi, 20*(1), 291–316

Fayda, M. (1994). Ebû Bekir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 101–108). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Fayda, M. (2000). İfk Hadisesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 507–509). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Fığlalı, E. R. (1993). Cemel Vak'ası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 320–321). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Gönenç, L. (2001). Meşruiyet kavramı ve anayasaların meşruiyeti problemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 50*(1).

Gözler, K. (2020). *Anayasa hukukunun genel teorisi*. Ekin Yayınevi. https://www.anayasa.gen.tr/ahgt-2b-c1-secki.pdf

Guillaume, A. (1955). *The life of Muhammad: A translation of Ishaq's Sirat Rasul Allah*. Oxford University Press.

Güç, A. (2007). Put. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 364–365). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Güneş, Z. (2021). *Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi olaylarının itikadî mezheplerin doğuşuna etkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güngör, N. (2019). İslam'ın ilk yıllarında liyakat ilkesi. *Ombudsman Akademik, 6*(11), 113–130.

Güzel, A. (2012). Muâviye ve Hz. Osman'a muhalefeti ekseninde Ebû Zerr el-Ğıfârî. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi, 12*(3), 43–68.

Hawting, G. R. (2000). *The first dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate AD 661–750* (2nd ed.). Routledge.

Hazleton, L. (2009). *After the Prophet: The epic story of the Shia–Sunni split in Islam*. Doubleday.

Hodgson, M. G. S. (1974). *The venture of Islam* (Vol. 1: The classical age of Islam). University of Chicago Press.

Hoyland, R. G. (2001). *Arabia and the Arabs: From the Bronze Age to the Coming of Islam*. Routledge.

Ilhan, M. M. (2018). 'Abd Allah ibn al-Zubayr and his career as caliph. *The Journal of Rotterdam Islamic and Social Sciences*.

Kapani, M. (2006). *Politika bilimine giriş*. Bilgi Yayınevi. https://www.scribd.com/document/701220544/Munci-Kapani-Politika-Bilimine-Giris

Kapar, M. A. (2020). Abbâsî Halifelerinin Seçimi ve Türk Komutanların Rolü (750–892 Yılları). *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 5*, 148–155. https://doi.org/10.47702/sematr.2020.11

Karadere, İ. (2020). *İslam mezhepleri tarihi'nde Cemel ve Sıffîn*

Kaya, İ. (2013). *Hz. Ömer ve ailesi (Âl-i Hattâb)* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, Y. (2022). Hilafetten saltanata: Hilafet anlayışında meydana gelen dönüşüm üzerine genel bir bakış (Hulefâ-yı Râşidîn–Emevîler dönemi). *Akademik İzdüşüm Dergisi, 7*(2), 54–68.

Kallek, C. (1992). Biat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6*, 120–124.

Kennedy, H. (2005). The caliphate. In Y. M. Choueiri (Ed.), *A companion to the history of the Middle East* (pp. 52–67). Blackwell Publishing.

Khan, M. S. (2023). *Muʿawiya bin Abi Sufyan and his achievement to develop Umayyad Khilafat* (pp. 13–14). New Jersey European Studies Review.

Kılıç, M. (2013). Yezîd b. Muʿâviye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43*, 512–514.

Kılıç, Ü. (2002). Küfelilerin Hz. Osman'a muhalefet etmelerinin sebepleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6*(2), 239–260.

Kurt, H. (2021). Muâviye b. Ebî Süfyân'ın iktidarı ele geçirme süreci. *International Social Sciences Studies Journal, 7*(86), 1516–1528.

Kutluay, F. (2019). Siyasal otorite kavramının tarihsel seyri. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(2), 1–29.

Lewis, B. (1993). *The Arabs in History* (6th ed.). Oxford University Press.

Madelung, W. (1997). *The succession to Muhammad: A study of the early caliphate*. Cambridge University Press.

Namlı, A. (2019). Yezîd'in halifeliğinin meşrûiyeti meselesi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 521–547.

Newman, A. J. (2025, October 3). Battle of Karbala. *Encyclopaedia Britannica*. https://www.britannica.com/print/article/312214s.pdf

Nzaki, M. (n.d.). *The evolution of meaning of the Qur'ānic word "khalīfa"* (Master's thesis, University of Florida). University of Florida Digital Collections. https://ufdcimages.uflib.ufl.edu/AA/00/05/70/66/00001/nzaki-Thesis.pdf

Ok, A. Ş. (2017). Max Weber'de otorite ve meşruiyet tipolojisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4*(8), 42–54.

Önal, R. (2019). Hz. Osman'ın şehadetinden sorumlu tutulan sahabiler ve bu olaydan sonra akıbetleri. *Şarkiyat, 11*(3), 1300–1317.

Öner, A. (2020). Hz. Ömer döneminde şûrâ uygulamaları. *EKEV Akademi Dergisi, 24*(84), 1–20.

Önkal, A. (2003). Tahkîm olayı üzerine bir değerlendirme. *İSTEM, 2*, 33–68.

Özcan, A. (1998). Hilâfet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 539–546). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Öz, Ş. (2008). İslâm siyaset geleneğinde bir şâz: Şiî–Sünnî yol ayrımında Sakîfe hâdisesi. *İSTEM, 11*, 79–91.

Özdemir, G. (2014). Weberyan anlamda Türklerde otorite ve meşruiyet ilişkisi (15. yüzyıl Osmanlı dönemine kadar). *Akademik İncelemeler Dergisi, 9*(2), 69–90.

Özdemir, S., ve Eceoğlu, K. (2023). İslam Devleti'nin kurumsallaşmasında Halife Ömer'in kamu yönetimi alanında gerçekleştirdiği yenilikler. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10*(36), 214–242.

Özkan, M. (2010). Kerbelâ'dan önce Hz. Hüseyin'i doğru anlamak. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(1–2), 87–109.

Öztürk, Y. N. (1994/2024). *Kur'an-ı Kerim meali*. Yeni Boyut Yayınları.

Öztürk, Y. N. (2000). *İslâm nasıl yozlaştırıldı? Vahyin dininden sapmalar: Hurafeler, bid'atlar*. Yeni Boyut Yayınları.

Öztürk, Y. N. (2024). *Arapçılığa karşı akılcılığın öncüsü İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe* (26. bs.). Yeni Boyut Yayınları.

Palabıyık, M. H. (2018). Mekke döneminde Hz. Ali. *BELGÜ*, 125–160.

Parlak, N. (2019). Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi. A. Aksu (Ed.), *Hâzret-i Ebû Bekir* (s. 71–85). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Perçin, Ö. (2022). A brief overview of early Islamic states' structures. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7*(13), 325–348.

Peters, F. E. (1994). *Muhammad and the Origins of Islam*. State University of New York Press.

Rasheed, Z. (2024). *The caliphate of Hazrat Umar ibn al-Khattab (R.A.): A historical and analytical study* (p. 42). Ghazi University.

Sabuncu, Ö. (2018a). Hz. Ömer dönemi kurumsallaşma faaliyetleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 39*, 135–154.

Sabuncu, Ö. (2018b). Hz. Peygamber ve gençlik. *Diyanet Aylık Dergi*, (335), 28.

Saçmalı, M. H. (2021). *Sunni-Shiite political relations in the first half of the eighteenth century and early modern Ottoman universal caliphate* (Doctoral dissertation, University of California, Davis). *eScholarship, University of California*. https://escholarship.org/uc/item/30z4f3js

Sallabi, A. M. M. (2010). *İslam'da şûra* (H. Ünal & B. Sağlam, Çev.). Ravza Yayınları.

Sancaklı, S. (2009). Hadisler bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile olan ilişkilerinin önemi ve analizi. *Hazreti Ali Sempozyumu Bildirileri* (s. 161–188).

Satır, M. E. (2018). Siyasal meşruiyetin sağlanmasında medyanın rolü üzerine bir değerlendirme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (30), 115–128.

Seyyid, E. F. (1995). Fâtımîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 228–237). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sucilawati. (2020). The concept of shura in Islamic governance practice. *International Journal of Politics and Sociology Research, 8*(1), 18–32.

Söylemez, M. M. (2003). Hz. Osman dönemindeki ekonomik krizin garnizon kentlere etkisi: Kûfe örneği. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2*(3), 63–86.

Şahin, S. (2023). İslâm kamu hukukunda devlet başkanının belirlenmesi. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, 9*(1), 21–52.

Tanrıverdi, İ. (2021). Hz. Peygamber'in (s) vefatı ve defni. *Siyer Araştırmaları Dergisi, 10*, 119–141.

Tandoğan, H. S. (2025). Otorite ve meşruiyet yapılarının karizmatik liderliğe etkileri. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 6*(1), 1–18.

Topuzkanamış, E. (2012/2013). Max Weber'de ekonomi, hukuk ve rasyonal ite. *DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, 14*(2), 253–274.

Tural, M. A. (1995). Saltanat'ın otopsisi veya millî hâkimiyet yolunda çekilen çileler. *Erdem, 7*(21), 987–1004.

Türcan, T. (2010). Şûra. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 230–235). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uysal, A. (2020). *Hz. Osman dönemi fitne olaylarının değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi.

Uysal-Sezer, B. (1993). Çağdaş karizma. *Amme İdaresi Dergisi, 26*(4), 69–86.

Ünal, Y. (2023). İşlevsellik bağlamında istişare ilkesi. *Dini Araştırmalar, 26*(64), 73–98.

Watt, W. M. (1953). *Muhammad at Mecca*. Clarendon Press.

Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in sociology* (H. H. Gerth and C. W. Mills, Eds.). Oxford University Press.

Weber, M. (2019). *Economy and society: A new translation* (K. Tribe, Ed. and Trans.). Harvard University Press.

Wellhausen, J. (1927). *The Arab kingdom and its fall* (M. G. Weir, Trans.). Adam and Charles Black.

Whitcomb, D. (2016). Urban structures and administrative spaces in the Umayyad period. In A. Borrut and F. M. Donner (Eds.), *Christians and others in the Umayyad state* (pp. 1–35). The Oriental Institute of the University of Chicago.

Wilder, S. T. (2019). *Ghazal poetry and the Marwanids: A study of Kuthayyir Azza*.

Yaşaroğlu, H. (2013). Muawiya b. Abu Sufyan as a genius of tactic and propaganda and investigating matter of Uthman's killers. *Turkish Studies, 8*(5), 2213–2224.

Yıldız, A. (2008). Tûlakā sahabiler ve hadis rivayeti olanlar. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20*(20), 71–102.

Yıldız, H. D. (1988). Abdurrahman III. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 152–154). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yiğit, İ. (2007). Osman b. Affân. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 33*, 439–450.

Yönem, A. (2014). İslam mezheplerinde biat algısının oluşum süreci. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 19*(2), 625–654.

Zein, I., and El-Wakil, A. (2022). The Ṣiffīn arbitration agreement and statecraft in early Islamic political documents. *Journal of Islamic Studies, 33*(2), 153–202. https://www.researchgate.net/publication/358485917_The_Siffin_Arbitration_Agreement_and_Statecraft_in_Early_Islamic_Political_Documents